

**EGY BORSOD VÁRMEGYEI FALU A KÉSEI KÖZÉPKORBAN
ÉS A KORAI ÚJKORBAN –
SAJÓBÁBONY BIRTOKOSAI ÉS ADÓZÓI A 15–17. SZÁZADBAN**

GYULAI ÉVA

Sajóbáonyban nem történt semmi lényeges vagy inkább figyelemre méltó, figyelemre méltó a középkor és újkor évszázadaiban, a falu vagy község mégis a regionális történet része, nélküle és a hasonló települések nélkül nincs regionális, de még nemzeti történelem sem. 1861-ben egy leírás így jellemzi a Bükk hegység északi lejtőjén fekvő kis települést: „Bábony (helység, Borsod vármegyebeli) bájoló kies völgyben, nevét Bábony nevű patakjától, mely keresztül futja – nyeri.”¹ Közel egy időben, 1863-ban Hunfalvy János földrajztudós, aki az 1830-as években a miskolci evangélikus iskolában tanult, így feltehető, hogy maga is járt Sajóbáonyban, a Bükk hegység leírásánál emlékezik meg Sajóbáonyról, elhelyezve a falut a Bükk-vidék természeti környezetében: „Ezen tetemes és nevezetes hegység domború oldalával É-nak fordult félkör alakjában Miskolcz és Apátfalva, vagyis a Sajó, Bán és Eger vizek völgyei között terjed el; főgerince... két ágra oszlik... a másik a Nyögő és Szinva völgye között ÉK-re vonul, Parasznyától D-re ismét szétágazik s egy hegyhátat S(ajó) Sz(ent) Péter, mást Bábony felé ereszt, a harmadik hegyhát pedig Bábony déli oldalán kanyarodik el.”²

Sajóbáony természeti környezete azonban nemcsak az utazók, geográfusok leírásainak meghatározó eleme, hanem a falu történetének is, ebben a „kies völgyben”, a Bükk hegység lejtőjén a kései középkorban és kora újkorban egy olyan falu „működött”, amelynek társadalma, lakóinak gazdálkodása, sőt birtokosai is beágyazódtak a szűkebb és tágabb régió társadalmi és gazdasági környezetébe, és amely integritását a legnehezebb időkben is megőrizte.

Birtok–birtoklás–birtokosok

Villa Babun (14. század)

Bár a preindusztriális társadalmakban a birtokosok a társadalomnak csak elenyésző hányadát képezik, a társadalom- és gazdaságtörténet tárgyalását nem lehet a birtoktörténet nélkül megkezdni, hiszen a feudális és rendi keretek között az emberek közötti társadalmi és jogi viszonyokat, sőt bizonyos mértékben a termelést is meghatározza a birtokos mint tulajdonos, mint a föld utáni járadékok elsajátítója, mint a birtokra vonatkozó joghatóság – beleértve a bírói hatalmat is – gyakorlója, sőt mint a termelésben közvetlenül is részt vevő szereplő. A birtokos, azaz a földesúr, az uraság (és családja) a tulajdonosa a birtoknak, amely egy földrajzilag is meghatározott,

¹ RÉSÓ ENSEL 1861–1893, I. 131.

² HUNFALVY 1863–1865, I. 131.

kimért, határok közötti terület, része a természet és a társadalom térképének. Ez a földdarab az érett középkorban már lakott településrészre és határra, vagyis szántóterületre és egyéb mezőgazdasági használatba vett földekre oszlik, így lehet, hogy a latin birtok jelentésű *possessio* a középkorban falut is jelent. A birtoknak további jellegzetessége, hogy neve is van, Sajóbábonny esetében ez a középkorban, majd az újkorban – a helynevek rögzüléséig és törvényi meghatározásáig – *Bábony*. A földrajzi név eredete bizonytalan, sokan a szláv „baba, babina” öregasszony jelentésű szóból származtatják, és több hasonló nevű település is létezett már a középkori Magyarországon is, így az erdélyi Kolozs, a dunántúli Somogy és az északkelet-magyarországi Ugocsa vármegyében, de az Árpád-kori Borsod megyében is találunk egy másik települést, amelynek neve hasonló eredetre utal: Bábólnát (ma: Tiszababolna).

Sajóbábonny község története – sok más helységéhez hasonlóan – első ismert okleveles említése alapján az Árpád-kort követő évtizedekre nyúlik vissza. Fülöp nádor 1325. január 11-én Vizsolyban kelt latin nyelvű oklevelében Szécsi Miklós fia: Péter és Dénes kérésére Csemery Péter nádori embert küldte ki a birtokosokkal, hogy megjárják Miskolc nevű birtokuk (*possessionem eorum Myskouch vocatam*) határait a régi és ősi határjelek mentén, és ha szükséges, valamely régi határjel körül újat emeljenek, odahívván a birtokszomszédokat és birtokhatárosokat is. Az oklevél leírja a régi határjel megújításának aktusát: a határjel megmutatása során a birtok- és határszomszédok az ország régi bevett szokása szerint fejük fölé földet helyezve kezkeskedtek, tettek tanúbizonyságot a határjel elismeréséről, ezután kellett az új határjelet a régi mellett elhelyezniük. A határjárásnak nevezett jogi processzus során először „valamely szőlőhegyen [át vezető] kövesútnak nevezett úton mutattak meg határjelet, amelyek Panyit fia Jakab birtokától, Keresztúr falutól választják el [Miskolc birtokot] egészen Bábony faluig, innen vezet [a határ] a Lyukónak nevezett hegyre és ezen a hegyen keresztül ereszkedik le egy völgybe, amely Mélyvölgynek nevezetetik”.³ Az időrendben következő, közel egykorú Bábonyt említő okleveles forrás is határjárás. 1329-ben Ecsegi Jakab barkói várnagy Borsod vármegyei Ecseg nevű birtokát Keresztúrtól így határolják el: „Az első határjel Ecseg falu felső részén kezdődik, ahol az út a Sajótól Bábony falu része felé megy ki, itt a közelben van egy földből épített határjel, amely körül baráti megegyezéssel új határjelet emeltek, majd ide egyenesen Bábony felé egy olyan hely közelében, amelyet Tónak neveznek, új határjelet építettek oda, ahol egy régit találtak; itt a közelben Bábony felé egy helyen, melyet fűzfabokornak neveznek, találtak egy régit, és új határjelet állítottak.”⁴

³ [i]uxta consuetudinem regni approbatam [...] terram super capita eorum ...prestare presumpserint [...] primo in quodam promontorio in quadam via Kuueswth possessione Jacobi filii Panyth et ad villam Babun, dehinc currit in montem Lukow vocatum et per eundem montem descendit in vallem que vocatur Meluewlg. LEVELES 1927, 178–179.

⁴ [p]rima meta incipit in inferiori parte ville Echeg ubi exit meatus aque ipsius Seo versus partem ville Babun ubi prope est meta terrea et circa eandem amicabilem compositionem novam metam erexerunt, deinde adhuc directe versus Babun prope quod vulgo fűzbukwr vocatur antiquam invenerunt metam novam composuerunt. AO II. 425.

Bábony első fennmaradt írásos említései nemcsak az oklevelek dátumában (1325, ill. 1329) és típusában (határjárás) párnak egymásnak, hanem abban is, hogy mindkettő falu minőségben beszél Bábonyról (*villam Babun – ville Babun*). A *villa* a magyar okleveles gyakorlatban a törvények szövegében a kora középkortól kezdve falut takar. Szabó István, a középkori falurendszer monográfusa szerint: a *villa* „nálunk már kezdettől fogva falut jelentett, s más jelentése nem is volt. Így a történeti források *villája* pontosan fedi a magyar falu fogalmát. Törvényeink szövegében nem is lehet a falunak más megjelölésével, mint a *villával* találkozni... Szorosabb értelemben magát a települést, tehát a lakóhelyekkel és más épületekkel beépített földrajzi teret értettek alatta, de tágabb értelemben fogalmában helyet foglalt a falu határok közé vont egész területe is. Viszont ugyanakkor nem csupán a földrajzi települést fejezi ki élettelen építményeivel, hanem a benne élő emberi közösséget is [...] alatta valójában a falu népét, a falu közösségét kell érteni. A *villa* a törvények szövegében rendszerint nem valamely megnevezett egyes falu közneveként, hanem általános vagy gyűjtőszóként fordul elő... Másként van a dolog az oklevelekben. A *villa* ugyan ezek szövegében is előfordul, gyűjtőszóként is, inkább azonban egy-egy megnevezett falutelepülés tulajdonnévéhez csatlakozó köznévként. Mellette azonban a 11–13. századokban az oklevelek szövegében a *locus*, *terra* és *predium* megjelölések alatt is találkozhatunk falvakkal. Az oklevelek rendszerint jogi tényeket és viszonyokat örökítenek meg. Valóban: az a földrajzi tér, melyen a falu állt, s az oklevélben mégsem a *villa* neve alá foglaltatott, nem volt gazdátlan, uratlan, hanem valakinek a birtoka, tehát birtok valamilyen jogi vagy gazdasági minőségben. Egy-egy falu mindenképpen olyan birtokjogi viszony folytán jutott a *terra*, majd a *predium*, a 13. század utolsó negyedétől pedig a *possessio* nevéhez, mely azt a tulajdonosához fűzte. Az oklevélíró és – elsősorban – a tulajdonos számára magának a településnek a fenti esetekben csak másodlagos volt a jelentősége, elsődleges az a sajátos minőség volt, amit egy-egy birtok egészében képviselt.”⁵

A Bábony falu első ismert említését tartalmazó oklevél a Szécsi család Miskolc nevű *birtokát* (*possessionem Myskouch*) határolja körül, míg az 1329-es határjárásban Panyit fia, Jakab keresztúri és Ecsegi Fülöp fia, Jakab ecsegi birtoka között fekvő vitás földdarab ügyében határolják el Ecseg birtokot: (*predium Echeg*) és a Keresztúrhoz tartozó földet (*terram ad Kerestwr pertinentem*). Ezek közelében – a mai Sajókeresztúr és Sajóecseg mellett – fekszik Bábony falu.

A legelső források éppen, mert csak határos vagy szomszédos helység minőségében említik Bábony falut, a feudális kor legfontosabb jog- és társadalomtörténeti kérdésére, jelesül: ki vagy kik voltak tulajdonosai, földesurai, nem adnak választ. A határjáró oklevelek ezzel szemben éppen topográfiai adataik bőségével helyezik el Bábonyt plasztikusan a tájban, a Bükk – már ekkor – szőlőtermő nyúlványain, a Sajó vidékén, ill. a környező települések rendszerében. A határjárás Bábony falu termé-

⁵ SZABÓ 1966, 37–38.

szeti környezetét is leírja, hiszen a Sajó vízjárta területéről, egy tóról, valamint fűzfabokorról beszél.⁶ Az 1320-as években Miskolc már nem a nevét adó nemzetség ősi birtoka többé, hiszen a Miskolc nembeliek hűtlensége miatt I. Anjou Károly, népszerű nevén: Károly Róbert 1320-ban a Balogh nembeli Szécsi családnak adományozza. Fia, Nagy Lajos 1365-ben az időközben királyi várrá lett Diósgyőrhöz csatolja Miskolcot, amely a Szécsiekkel történt birtokcserével vált királyi tulajdonná. Bábonny másik szomszédja, Keresztúr még egy 1329-es határjáró oklevélben is a Miskolc nemzetség birtokában van, a neves Panyit bán fiának, Jakabnak földesurasága alatt, míg az eredetileg királyi birtok, Ecseg 1248-ban jutott az Ákos nembeli Ernye bán birtokába, aki – és örökösei – a diósgyőri vár tulajdonjogát is megszerezték. 1329-ben már Ecsegi Jakab a földesura.

A 14. század eleji településtörténeti és társadalmi viszonyok fontos forrásaiban, az 1332–1335 közötti pápai tizedjegyzékekben a borsodi esperesség templomosparochiális helységei között nem szerepel Bábonny, így a falut ez a hiány a plébániával nem rendelkező középkori falvaink között helyezi el, amelynek lakói valamely közeli helység templomát látogatták. A 16–17. századi egyháztörténeti források Bábonnyt a (sajó)keresztúri református egyház leányegyházaként említik, így nem nélkülöz minden alapot, hogy már a középkorban is a pápai tizedjegyzékben szereplő keresztúri Szent Keresztről elnevezett plébániához tartoztak a bábonyi hívek. A szomszédos települések közül ugyanebben az időszakban Besenyőn a Mindenszentek, Ecsegen a Szent Jakab egyház papja fizeti a pápai tizedet.

Diósgyőri uradalom – Cillei Borbála és Luxemburgi Erzsébet királynék (1439)

Az idézett Anjou-kori oklevelek után, melyek Bábonnyt illetően semmiféle birtoktörténeti adatot nem szolgáltatnak, csak Bábonny faluról mint birtokszomszédokról írnak, egy évszázadig nem bukkan fel a helység neve az ismert történeti forrásokban. Az adatok hiánya az ismeretlen birtokosok kevéssé jelentős voltára utal, hiszen a 14. században már általános volt egy birtokost, „közszerelőt” birtokáról megnevezni. Legközelebb 1439-ben szerepel Bábonny okleveles forrásban, ekkor azonban már nem villa, hanem *possessio* jogi minőségében. Albert király 1439. június 11-én Budán kelt oklevelében rendelkezik azon birtokok felől, melyek Zsigmond király özvegye, (Cillei) Borbála királyné birtokában voltak, s melyek további birtoklására az magát érdemtelenné tette. „Ezeket a javakat, melyeknek birtoklásában... Borbála úrnő méltatlannak mutatkozott, használatra és állapotuk megőrzésére valamint a feleséges Erzsébet hercegnő, Magyarország királynéja udvarának méltóságához illő módon való irányításához kívánjuk és akarjuk felhasználni és megfelelővé tenni. Ezért Diósgyőrnek nevezett várunkat, valamint Diósgyőr és Miskolc mezővárosainkat, ugyanígy a Kisgyőr, Aranyos, Varbó, Parasznya, Radostyán, Kápolna, Lászlófalva, *Bábonny*, Mohi, Zsolca, Petri, Szirma, Nyék, Keresztes és Kövesd nevezetű birtokainkat vagy falvainkat, melyek az említett várhoz tartoznak, melyek máskülönben az

⁶ Borsod vármegye oklevele, 1329. aug. 10. AKO XIII. 278–279 (454. sz.); LEVELES 1929. 16; LEVELES 1927, 177; GYÖRFFY 1987, 771, 775.

említett Erzsébet úrnő kezeinél voltak, minden hasznukkal és tartozékkal, nemkülönben jogaikkal és joghatóságukkal, vámjaikkal és kincstárunk jövedelmeivel Erzsébet úrnőnek, kedves hitvesünknek adjuk, ajándékozunk és engedjük át.”⁷ Az oklevélből kitűnik, hogy Bábony ekkor már a környező falvakkal együtt a Diósgyőri várhoz tartozó uradalom része, s mint ilyen királyi, ill. királynői tulajdon. Zsigmond császár és király 1431-ben zálogosította el Diósgyőrt, a bükki Dédes és Cserép várakkal és közelebbről meg nem nevezett tartozékaikkal együtt 60 ezer magyar aranyforintért feleségének, Cillei Borbálának.⁸ A takarékos, gazdálkodásában köznemesi familiárisaira támaszkodó Borbála királyné „kezén évről évre jelentős pénzüsszeg halmozódott fel, amit további birtokszerzésre fordított. Zsigmond halálakor az övé volt Magyarországon a legtöbb váruralalom. Huszonnyolc vár – köztük morvaországiak – felett rendelkezett, négy megye – Zólyom, Trencsén, Liptó, Borsod – ispánjait ő nevezte ki familiárisai közül. Birtokszerzése találkozott férje érdekeivel. Zsigmond szívesebben neki zálogosított, mint főurainak, s megnyugvás lehetett számára, hogy szorult helyzetében volt kihez fordulnia. Bár a királyi és királynői birtokokat az állam irányában azonos kötelezettségek terhelték, a királyné a nála zálogban levő birtokokat éppen úgy felhasználhatta saját érdekében, mint bármelyik főúri család a magáét. [...] Borbála kezében a korona javainak jelentékeny része oly magánvagyonná lett, amely a köz érdekében csak annyira volt igénybe vehető, mint bármely más földesúr birtoka, sőt az államérdek ellen is fel lehetett használni”.⁹ Zsigmond király utóda, Habsburg Albert, a politikai ellenfelévé lett Cillei Borbála özvegy királyné Magyarországról való szökése után, annak várait és uradalmait feleségének, Luxemburgi Erzsébetnek adományozta, hogy eleget tegyen az országgyűlés 1430-ban hozott törvényeinek, amelyek szerint a király tartozik hitvesének mint az ország örökösének vagyoni állását méltóságához képest biztosítani.¹⁰

Az 1439. évi birtokadományozó oklevél nemcsak az első ismert jogbiztosító irat Bábony tulajdonjogáról, földesúri joghatóságáról, mégpedig a királynékat nevezve meg földesúri tulajdonosként, hanem az első fontos dokumentum is a helység és a Diósgyőri vár – egészen az újkor végéig tartó – több évszázados kapcsolatáról. Az *ad castrum pertinentes* (a várhoz tartozók) kifejezés egyértelművé teszi Bábony és a többi falu mint feudális birtok viszonyát: ezek a diósgyőri váruralalom tartozékai, földesuruk az uralkodó.

Egyéb birtoklástörténeti adat híján nem tudható, hogy az uralkodó (s mely uralkodó?) hogyan szerezte meg Bábony birtokjogát; vagy mindig is királyi tulajdon volt? 1365-ben, amikor Károly Róbert birtokcserével diósgyőri várához csatolja Miskolcot és több más Szécsi-birtokot, az 1439. évi oklevélben említett falvak nincsenek a Szécsi-javak között. Így a két dátum között eltelt közel száz év máig feltáratlan birtokpolitikájának eredménye lehet a tekintélyes uradalom létrejötte Cillei

⁷ SZENDREI 1886–1911, III. 85–87.

⁸ MNL OL DL 12351; 12383; DRASKÓCZY 1996, 119–120.

⁹ MÁLYUSZ 1984, 74.

¹⁰ POÓR 1895, 618–620.

Borbála, majd Luxemburgi Erzsébet királyné kezén. Az uradalom – amelynek genezisét éppen az Anjou- és Zsigmond-korba vezethetjük vissza – a feudális kor végéig területileg, birtoktörténetileg, gazdaságilag igen változó, képlékeny egységet alkot, és egyetlen történeti korszakban sem nélkülöz bizonyos összehangolt termelési, irányítási rendszert. Bábony megszerzését Diósgyőrhöz való közelsége magyarázza, hiszen az uradalom legfontosabb mezővárosával, Miskolccal határos, erdei, szőlei, sőt, ha szűkösen is, szántói vannak, a diósgyőri vártól alig 1 napi járóföldre fekszik.

A királyi tulajdont igazoló 1439-es adománylevelét után egy másik uralkodó, I. Ulászló Budán kelt oklevele említi Bábonyt legközelebb, 1440-ben. Ebben a király, földesúri hatalmánál fogva, felmenti a pálos szerzetesek diósgyőri Krisztus Teste kolostorát a várhoz tartozó Diósgyőr, Miskolc mezővárosok és Csaba, Bábony falu szőlőhegyein fekvő szőlők kilenced-kötelezettsége alól.¹¹ A pálos szerzetesek bábonyi szőlőbirtoklásáról nincsen más okleveles adatunk, nem tudjuk, meddig birtokoltak a faluban, de a 17. században Bábony egyik promontoriumát „Barát vagy Szép nevű szőlőhegynek” nevezik, földrajzi névben őrizvén meg a pálos birtokosok egykori jelenlétét.¹²

Runyai Soldos Gergely (1441)

A birtokok királyi tulajdonának, az uralkodó birtokpolitikájának a középkor folyamán elengedhetetlen velejárója volt a birtokadományozás. Bábony alig jelenik meg *possessio* jogi minőségében, mégpedig királyi birtokként a forrásokban, máris utoléri a királyi birtokok sorsa: a királyi kegy donációval új földesúri tulajdonba juttatja. Az oklevelek megkövült fordulatokkal fogalmazott szövegei sokszor nem adnak választ arra, az uralkodó miért éppen azt a bizonyos birtokot adományozza el. Így Bábony esetében sem ismert, hogy 1441-ben miért kellett tulajdonost változtatnia. 1441. június 23-án I. Ulászló Budán kelt oklevelében Jánossy Imre fiának, Istvánnak és Runyai Soldos György fiának, Gergelynek közelebről nem részletezett érdemeikért a Borsod vármegyében fekvő *Babonnak* nevezett királyi birtokát adományozza. A királyi oklevélben a *nostram possessionem* (a mi birtokunkat/falunkat) kifejezés egyértelművé teszi Bábony királyi tulajdonosát, ez a királyi birtok a donációs okirat érvényével (*nove donacionis titulo*) száll át fele-fele részben az új tulajdonosokra, akik valószínűleg hadi érdemeikért nyerték az adományt. A király oklevelében így határozza meg Bábony nevű birtokát: „úgy ismeretes, mint amely a Diósgyőrnek nevezett várunkhoz tartozik.” Az adományossal az uralkodó Jánossy Istvánnak s általa Beke fia István fiának, Jánosnak, atyai unokafivérének és Runyai Soldosnak mondott György fiának, Gergelynek és általa fivéreinek: Lászlónak, Albertnek és Andrásnak örökre adományozza Bábonyt, s ezzel együtt Diósgyőr várától örök időre

¹¹ [o]mnēs nonas vinorum, que de vineis ejusdem claustrī in promontoriis oppidorum nostrorum Miskolcz vocati ac Dyosgyewr predicti, necnon possessionum nostrorum Chaba et Babon vocatarum. I. Ulászló, Buda, 1440. szept. 13. MNL OL DL 13582.

¹² BAMZL IV. 501/a IV. köt. 770 (1628. év).

elválasztja és elkülöníti, s ezen vár joghatósága, jobbágyi szolgáltatási kötelezettsége alól kiveszi.¹³

Mint láttuk, Bábony már Zsigmond király korában a fényes udvartartású várra kiépített Diósgyórhöz tartozik mint az uradalom része, s innen kiszakítva kapják meg az új birtokosok. Az egyik kedvezményezett, Jánossy István minden bizonnyal a Gömör megyei Jánosiban (ma: Rimavské Janovce, Szlovákia) birtokos nemesek képviselője. Soldos Gergely és András ugyancsak gömöriek, Gömör vármegye egyik legrégebb, nemességét a 13. századig visszavezető családjából származnak. A Runyai Soldos család a Hanva nemzetség egyik ősi birtokán, a gömöri Runyán (ma: Rumince, Szlovákia) volt állandó birtokos a középkorban. Az egykori szállásbirtok legfelső határán a Sajó és a Turóc összefolyásánál fekvő Runya falu adta a család előnevét.¹⁴ 1475-ben Runyai Soldos Vince Gömör megye alispánja,¹⁵ Runyai Soldos András pedig I. Mátyás udvari familiárisa, a diósgyőri vár várnagya,¹⁶ és mint ilyen Gömör és Borsod vármegyék (fő)ispánja 1475-ben.¹⁷ 1476 decemberében Soldos András borsodi ispán és szolgabírái adnak ki egy oklevelet arról, hogy a Miskolc melletti Koromházán tulajdonosa elzálogosít egy kis nemesi birtokot.¹⁸ Érthető, hogy Runyai Soldos András mint a diósgyőri váruradalom vezetője, egyben a vármegyének a király által kinevezett első embere miatt éppen egy uradalmi falut szerzett meg. Érdekes egyezés, hogy Bábony birtok is a Sajó partján fekszik, akárcsak a gömöri Runya, bár az ősi birtoknál jóval délebbre, egy másik vármegyében, Borsodban. A Soldos család földesuraságával Bábony a királyi birtoklás után az országos és a vármegyei politikában, közéletben is szerepet vitt ősi középnemesi család, egyben a diósgyőri várnagy famíliája birtokába került.

Hogy a család többi, Gömör megyei birtokától való távolság vagy valamilyen más indok vezérelte Runyai Soldos Tamást egy jó emberöltővel a donáció után, hogy bábonyi örökségét zálogba vesse, nem tudjuk. 1483-ban Miskolcon kelt az a(z) – Borsod vármegye ispánja és szolgabírái mint a vármegyei nemesség előljárói által kiadott – oklevél, melyben Runyai Soldos Tamás kéri Ládházi Egyedet és nemes úrnő feleségét, Annát, hogy vagy adják vissza neki a három aranyforintért tőle zálogba vett Bábony birtokon lévő birtokrészét, vagy tegyenek írásbeli vallást neki megígért zálogba vételükről, és tegyék hathatóssá a záloglevelet.¹⁹ Ládházi Egyed

¹³ *[q]uandam nostram possessionem Babon vocatam in comitatu Borsodyensi existentem [...] que ad castrum nostrum Dyosgyewr appellatum pertinere dinoscebatur [...] Stephano, et per eum Johanni filii Stephani filii Beke de eadem Janossy fratri eiusdem patrueli... item Gregorio filio Georgii dicti Soldos de Rwnya, et per eum Ladislao, Alberto et Andree, fratribus suis carnalibus in perpetuum, castro ab eodem in perpetuo separari et sequestrari, ac ab omni iurisdictione ac servitutis nexu ipsius castrum penitus eximendo. 1444. ZO IX. 29–30.*

¹⁴ ILA 1976, 351–353.

¹⁵ SZENDREI 1886–1911, III. 112.

¹⁶ DRASKÓCZY 1996, 128.

¹⁷ IVÁNYI 1910, 299 (1938. sz.).

¹⁸ Runyai Soldos András borsodi ispán és Borsod vármegye szolgabírái, Miskolc, 1476. dec. 19.

MNL OL DL 75026; IVÁNYI 1917, 129 (19. sz.).

¹⁹ *[p]ortionem possessionariam in possessione Baba habita [...] eidem super premissa ipsorum impignoratione litteras faterentur [...] confici facerent impignoratitias efficaces. SZENDREI 1886–*

az oklevél szerint ennek nem tett eleget. Nem tűnik ki a forrásból, hogy a Borsod megyei Nyéken, vagyis a közelben birtokos Ládházi család²⁰ valójában zálogba vette-e a birtokrészt, vagyis a zálogösszeg lefizetése és bizonyos visszaváltási feltételek ígérete mellett gyakorolta-e meghatározott ideig a földesúri hatalmat Bábony községben. Az oklevél csak annyit árul el, hogy Soldos Tamás 1483-ban, a zálogügylet idején még mindig csak részbirtokos Bábonyban, ugyanúgy, mint a donációt szerzett őse 1441-ben.

Diósgyőri uradalom (1540)

A források gyér volta miatti hiányos birtoktörténetben a 16. század közepe hozza meg a döntő változást: a község ekkor ismét a diósgyőri várhoz tartozó királyi uradalom része. Ezt az uradalmat a Mohácsi vészt követően először 1540-ben zálogosítja el az uralkodó, Habsburg Ferdinánd gyarmati Balassi Zsigmondnak és nejének, gordovai Fánchy Borbálának 20 ezer aranyforintért. Az özvegy Balassáné 1563-ban végrendeletileg az uralkodóra hagyta a várat és az uradalmat, akinek még a zálogösszeget sem kellett visszafizetnie.²¹ Ekkor királyi biztosok összeírták az átmenetileg ismét királyi tulajdonba került uradalmat.²² Az összeírás szerint a diósgyőri vár tartozékai voltak: Diósgyőr, Miskolc, Mohi, Mezőkövesd és Keresztes mezővárosok, valamint: Kápolna, Radistyán, Bábony, Parasznya, Csaba, Kisgyőr, Petri, Varbó. Az összeírás tartalmazza a helységekben lévő egész és töredékeltek számát, a zsellérek létszámát és a jobbágyok feudális kötelezettségeit, szolgáltatásait is. Ez Bábony első ismert urbáriuma is, vagyis a földesúrnak járó jobbágyi terhek írásban való rögzítése. A latin nyelvű urbáriumban Bábony (*Babon*) a többi, nem mezővárosi jogállású helységhez hasonlóan a *pagus* (falu) megnevezéssel szerepel, amely a kora újkor előtt alig fordul elő a jobbágyfalvak minősítéseként, a kora újkorban azonban már használt kategória.²³ Az urbárium nemcsak fontos és bizonyos birtoktörténeti adat arra, hogy száz évvel azután, hogy Bábonyt a király „örökre elválasztotta és elszakította” a diósgyőri királyi vártól és saját földesúri hatalmától, az ismét a diósgyőri uradalom tartozéka és uralkodói tulajdon, hanem a falunak az első településszerkezetére és gazdálkodására vonatkozó dokumentuma is.

Bábony falu birtoklástörténete ettől kezdve része a diósgyőri koronauradaloménak. Az uradalom 1563 után nem sokáig marad a Királyi Kamara kezelésében, az uralkodó ismét elzálogosítja. A zálogbirtoklás intézménye a 16. század második negyedétől „szinte valamennyi királyi birtokot az arisztokrácia kezére juttatta [...] Az ország három részre szakadása (1541) után a birtokadományozás volt az egyik legáltalánosabb módja a hívek toborzásának. De a török hadjáratokra sajátjukból költő vagy a végváraknak élelmet szállító főurakat – készpénz híján – általában szintén adományozással elégítette ki a Kamara. [...] A [zálog]összegek a birtok értékéhez

1911, III. 497.

²⁰ GYÖRFFY 1987, 794–795.

²¹ GYULAI 2013, 328–330.

²² MOL UeC 87/73; GYULAI 1998, 175–185.

²³ SZABÓ 1966, 36.

képest nagyon alacsonyak voltak. A mezőgazdasági árak emelkedésével, valamint a majorságok, a földesúri haszonvételi jogok kiépülésével párhuzamosan a birtokok jövedelme, értéke is számottevően felszökött... A nagybirtokosok igen jól jártak, Diósgyőr 1563-ban a 25%-át” jövedelmezte az érte fizetett zálogösszegnek.”²⁴

Zálogbirtokosok kora (1564)

I. Ferdinánd király utóda, I. (II.) Miksa király háborús költségeinek fedezésére 1564 novemberében 63 ezer magyar forintért újra elzálogosítja Diósgyőrt és tartozékait, a zálogba vevő nagybirtokos földesúr: Perényi Gábor.²⁵ Az Abaúj vármegyei főispán, Felső-Magyarország főkapitánya, tárnokmester, országbíró nem sokáig élvezte zálogbirtokát, melyet 1567-ben bekövetkezett halála után felesége, guthi Országh Ilona örökölt, aki – gyermeke nem lévén – hűgának, enyingi Török Ferencné guthi Országh Borbálának hagyta. Őt és férjét, Török Bálint fiát, Ferencet 1570-ben iktatta be az uradalom birtokába az esztergomi székeskáptalan.²⁶ Enyingi Török Ferenc után egyenes ágon fia, István és leányai örökölték; Zsuzsannát bedeghi Nyáry Pál, Fruzsínát Homonnai Drugeth István vevén feleségül, újabb előkelő nagybirtokos családok kapcsolódtak be az öröklés-birtoklás rendszerébe. Mivel csak Nyáry Pálnak maradtak gyermekei – Miklós, Pál, Zsigmond és Borbála –, a Homonnai Drugeth család a 17. század elején kihullott az öröklésből, bekapcsolódtak viszont a Hallerek – Haller György révén, aki özvegy Varkoch Györgyné Nyáry Borbála második férje lett.²⁷

Diósgyőr zálogbirtokos családjai a korabeli Magyarország 20–25 legvagyonosabb birtokos familiáiból kerültek ki, amelyek főként az előző évszázadban emelkedtek ki a többi középnemes közül. Nem egy tagjuk országos méltóságot is viselt, tagja volt a magnificusok (nagyságos címet viselő főméltóságok) rendjének. A családokra jellemző volt a közeli, szoros vérrokonsági vagy sógorsági kapcsolat, de a „közvetett távolabbi atyafiság a közösség valamennyi familiáját összekapcsolta. A családi kapcsolatokból az özvegyekkel és árvákkal kötött házasságok jártak a legközvetlenebb haszonnal”.²⁸

Enyingi Török Ferenc halála után 1582-ig özvegyének harmadik férje, kishói Geszty Ferenc volt Diósgyőr ura, aki a korabeli országos politikában is jelentős szerepet vitt. Geszty Ferenc távozása után Diósgyőrben enyingi Török István, Homonnai Drugeth István és Nyáry Pál – a Török lányok férjei – lettek a vár és az uradalom birtokosai.²⁹ A zálogbirtokosság férjről feleségre, feleségről férjre, nővérről húgra, szülőről gyermekekre szállhatott, amint azt a zálogosok végrendeleteikben meghagyták. A király azonban végig megtartotta igényét a majdani visszaváltásra, ha erre a kora újkorban, a 17. század végéig nem is került sor. A szerződések szerint a zálogosító a felvett összeg visszafizetése mellett visszanyerhette tulajdonát, a birtok

²⁴ PACH 1985, III. 386–387.

²⁵ SZENDREI 1886–1911, II. 130.

²⁶ BOROVSKY 1909, 165.

²⁷ LEVELES 1929, 25.

²⁸ MAKSAY 1980, 187.

²⁹ LEVELES 1929, 25.

a kölcsön zálogaként szerepelt, és a kamatot a birtok jövedelméből származó nyeregséggel tudták le. A valóságban ez nem valósulhatott így meg, hiszen a bonyolult örökösödési gyakorlat folytán egyre újabb és újabb családok kapcsolódtak be a zálogbirtoklásba, s ezek – egyre távolabbra kerülve az eredeti zálogszerződéstől – a zálogbirtok örökös urainak tekintették magukat. Ennek egyik legfőbb bizonyítéka a további zálogosítások rendszere, amely a 16. század végétől hihetetlenül kusza birtokjogi viszonyokat teremtett a diósgyőri uradalom falvaiban és mezővárosaiban. A 16. század nagybirtokos, az országban sok helyen birtokló főnemesi családjai mellett így a vagyont szerzett helyi közép- és kisnemes elemek is részbirtokok zálogtulajdonosai lettek, amelyekhez sokszor csak egy pár jobbágytelek tartozott. Ezek ugyanolyan visszaváltási feltételek mellett vették zálogba a zálogbirtokosoktól a portiókat (részbirtokokat), amint azok ősei az egész uradalmat a királytól/kamarától.

A többes öröklés miatt a zálogbirtok egésze nem egy kézben, nem egy földesúr tulajdonában és joghatósága alatt állt, hanem az örökösök részjószágozokra osztva együttesen birtokolták. 1612-ben bedeghi Nyáry István részbirtokos így ír az uradalom családon belüli megosztásáról: „Az várat és az várast (ti. Diósgyőrt) Miskolccal egyetemben és tíz falujával most osztottuk meg. Az jószághoz ismét ennek utána kezdünk.”³⁰ Az osztály – a birtok megosztása az örökös tulajdonosok között – egy-egy jobbágyfalun belül, a telekállományban és a telkeken ülő jobbágyok között is megtörtént. Így lehet, hogy 1590-ben a Bábony faluba szökött Patvaros István jobbágyot nagyságos Nyáry Páltól és feleségétől Török Zsuzsannától mint a helység földesuraitól kéri vissza.³¹ A következő évben viszont enyingi Török Istvántól követelik a falujába, Bábonyba szökött jobbágyot.³² 1592-ben a vármegyei jegyzőkönyv tanúsága szerint Homonnai István és felesége keresteti a vármegyével bábonyi jobbágyát, Végh Balázst.³³ 1591-ben Török István kér eljárást szökött bábonyi jobbágya, Soós István ügyében.³⁴

A 16. századi állami adóösszeírásokban, az ún. dica-jegyzékekben Bábony földesurait nem mindig jegyzik fel név szerint, többször csak így: a falu Diósgyőrhöz tartozik (*pertinet ad Diósgyőr*), vagy a diósgyőri uraké (*dominorum Diósgyóriensium*). 1620-ban mint „főurak és nemesek birtoka/faluja” (*possessio Magnatum et Nobilium*) szerepel. Balassa Zsigmond és felesége, majd Perényi Gábor halála után a 16. század utolsó harmadától mindig többen gyakorolták Bábony felett a földesúri hatalmat.

Alzálogosok kora (1598/1623)

A zálogbirtokosok a 16. század végén kezdik el az alzálogosítást, zálogjóságuk további zálogbérletbe adását. 1623-ban bedeghi Nyáry Miklós protestál Borsod vármegyénél, mert a szülei, Nyáry Pál (†1607) és első felesége, Török Zsuzsanna

³⁰ MOL P 707. Missiles № 10651.

³¹ BAZML IV. 501/c XIV. II. 206.

³² BAZML IV. 501/c XI. II. 41.

³³ BAZML IV. 501/c XI. II. 64.

³⁴ BAZML IV. 501/c XI. II. 41.

(†1598) által 300 magyar forintért zálogba vetett bábonyi portiot Horváth Mihályné (azelőtt Bük György felesége) Kövér Dorkó asszony és ifjabb Kövér Ferenc nem kívánják visszaadni, Nyáry Miklós „néhányszor ízben mind barátságosan, mind pedig egyébként (!) is kínáltatta meg ökigyelmeket az megírt háromszáz forinttal; mely pénzt ökigyelmek fel nem vévén”.³⁵ Mivel Török Zsuzsanna 1598-ban meghalt, a zálogszerződésnek korábban kellett megtörténnie. A bábonyi részbirtokot „nemzetes és vitézlő csömöri Kövér Ferencné vette meg zálogban 300 forintért”. Kövér Ferenc a diósgyőri vár tisztartója volt, akinek Miskolcon szőlei voltak, és nagy összegű hitelek is folyósított a miskolci polgároknak 1569 és 1577 között Miskolc város jegyzőkönyveinek tanúsága szerint.³⁶ A Kövér családdal a zálogbirtokosok szervitorai, vártisztjei közül került ki Bábony részbirtokosa. Kövér Ferencné halála után „per ademptionem bonorum [a javak átvétele által] szállott volt” lányára, Kövér Dorkóra. Nyáry Miklós tiltakozása, barátságos és „egyébkénti” kérésének hiábavalósága jelzi: a zálogbirtokosi szerződés visszaadási-visszavételi feltételének sokszor nem volt könnyű érvényt szerezni. Ezen nincs semmi csodálni való, hiszen az új birtokos, a Kövér–Horváth család majdnem harminc évig élvezte a részjóságon a földesúri járandóságokat.

Bedeghi Nyáry Miklós, aki 1623-ban a diósgyőri várban székelt, azért akarta a bábonyi birtokrészét (*Bábonbeli portiot*) elfoglalni, hogy újra „az várhoz reapplicállya” [csatolja], s az uradalom részévé tegye. Diósgyőr ura meg is magyarázza, miért akarja ismét egyesíteni az uradalmat: „minthogy Diósgyőr vára confinium [végvár] és puszta állapottal vagyon, gratuitus labort [várerődítési ingyenmunkát] az nemes ország nem rendelt többet hozzája az maga pertinentiainál [tartozékainál]”. 1624-ben akarátának érvényt szerzendő, a szóban forgó „zálogos jószágának hatalmasul [erőszakos] elfoglalására vetemedett”, amint ezt nemzetes Horváth Mihályné Kövér Dorkó panaszolta a vármegye előtt.³⁷ A zálogbirtokos főúrnak végül sikerül megszerezni, visszavennie örökös részét, hiszen a vármegyei jegyzőkönyv bejegyzése szerint 1625-ben Horváth Mihályné Kövér Dorka asszony és Kövér Ferenc árvája, Kövér Mária eladják bábonyi részüket bedeghi Nyáry Miklósnak 550 forintért és egy hordó borért.³⁸

Az 1620-as években újabb nemes tűnik fel a zálogbirtokosok között. 1625-ben nemes Bodó Pál fordul tiltakozással a vármegyéhez a diósgyőri offciálisok [uradalmi és vártisztviselők] ellen. Bodó Pált ekkor Bábony falu birtokosának (*possessionatus esset in Possessione Bábony*) említik.³⁹ Hogy mi módon jutott a birtokhoz, nem derül ki a forrásokból, de birtoklásának jogcíme zálog, hiszen a bábonyi szőlőhegyen lévő szőlőket a legfőbb jogon (*omni optimo jure*) bírja, úgyis mint a helység egyik zálogbirtokos földesúra (*unius domini terrestris impignoratii*). A magának egyébként is nemesi előjogot és kiváltságot (*nobilitarem praerogativam et*

³⁵ BAZML IV. 501/c IX. III. 367.

³⁶ TÓTH 1990, 27, 33, 123–125, 177. sz.

³⁷ BAZML IV. 501/c XVIII. IX. 15.

³⁸ BAZML IV. 501/a IV. köt. 609.

³⁹ BAZML IV. 501/c IX. III. 385.

praejudicium) vindikáló Bodó Pál teljes jogú földesúri hatalomnak tekinti zálogbirtokosságát, amellyel szemben a diósgyőri vár tisztségviselői sem léphetnek fel. A zálogos-láncolat harmadik fokán (király – zálogos főúr – kismanesi alzálogos) álló földesúr tulajdonosi önérzettel utasítja vissza az uradalmi hivatalnokok birtoka ellen intézett támadását. 1631-ben Bodó Páltól mint bábonyi földesúrtól követelik Borsod vármegye előtt az Ecsedről (Sajóecsegről) Bábonyba szökött Béres György jobbágyot.⁴⁰ A jobbágy minden bizonnyal Szathmáry Király Miklós ecsegi birtokáról költözött a közeli Bábonyra. 1629-ben viszont Bodó Pál kérte a vármegyét, hogy a Sajószentpéterre szökött Végh István nevű jobbágyát keressék meg, és állítsák bábonyi birtokára vissza.⁴¹

Bodó Pál birtokszerzési módszerét jellemzi egy 1628-ból való zálogos és inscriptiós levél, amelyben bedeghi Nyáry István, Diósgyőr ura inscriptiót [ideiglenes zálogbérletet] ad Bodó Pálnak Zalatnay Mihálytól vett bábonyi házhelyére és tartozékaira.⁴² Már a korábbi birtokos, Zalatnay Mihály személye is érdekes, hiszen ő – Fánchy Anna férjeként – a diósgyőri uradalom egyik tehetős nemese, apja, Zalatnay Bertalan harmincados ugyanis az 1570-es években értékes ingatlanokat szerzett az uradalom több helységében, így egy malmot Miskolcon. Fia azonban a 17. század első harmadában eltékozolja az értékes örökséget.⁴³ Úgy tűnik, a Zalatnayak Bábonyban is szereztek legalább egy nemesi ingatlant, korabeli szóval kúriát. Az 1628. évi zálogos levélben az uradalom ura kinyilvánítja, hogy az új tulajdonos, Bodó Pál a jobbágytelket „libero et absoluto dominio [szabad és kötelékmentes uraságával] bírhasssa”, s emellett a Szép vagy Barát nevű szőlőhegyen lévő szőlőjét is „örököskeppen bírnia megengedte”, ezen kívül a szőlőt „eximálja és libertálja [kiveszi és felszabadítja a földesúri szolgáltatások alól]”. Erre a külön libertálásra valószínűleg azért volt szükség, mert a szőlő nem volt közvetlen tartozéka a jobbágyteleknek, így dézsmaköteles szőleje olyan nemesnek is lehetett más birtokán, aki különben jobbágytelkek földesura volt. Bodó Pál az inscriptióért kétszáz magyar forintot fizetett Zalatnaynak azzal a feltétellel, hogy amennyiben ő vagy az örökösei ezt az összeget visszavennék a Zalatnayaktól, a jobbágytelek feletti földesúri tulajdonuk is megszűnik. Hogy a zálogbirtokosok nemcsak adták, hanem vették is a bábonyi jobbágytelkeket, igazolja, hogy Bodó Pál 1627-ben bedeghi Nyáry Istvánnak 200 forintért zálogosítja el házhelyét.⁴⁴

A Jászyak birtoklása (1640)

Az eredetileg koronajószágnak minősített diósgyőri uradalom zálogbirtoklási korszaka során a bábonyi rész további zálogba vételéből egy borsodi nemesi familia, a

⁴⁰ BAZML IV. 501/c XIII. XII. 19.

⁴¹ BAZML IV. 501/c XIII. X. 76.

⁴² BAZML IV. 501/c XIII. I. 98.

⁴³ GYULAI 1998, 144, 226–228.

⁴⁴ BAZML IV. 501/a IV. köt. 770.

Jászy család vette ki leginkább részét, meghatározva ezzel a helység birtoklástörténetének a 17. század második felére eső időszakát.⁴⁵

A Bábony birtokjogára vonatkozó, a Magyar Kamara Archivumában fennmaradt oklevélmásolatok nemcsak a Nyáry és Haller családok – mint a diósgyőri uradalom 17. századra „maradt” nagy zálogbirtokos főurai – hanem a zálogba vevő Jászy család birtokpolitikájára is igen jellemző forrásokként szolgálnak, emellett pedig a zálogba adás, illetve visszavétel „technikájára”, sokszor bonyolult magánjogi proceszszására is fényt vetnek. Jászy Márton Bábonyban 1640-ben szerzi meg az 1626-ban meghalt Nyáry Miklós örököseinek (alsóindvai Bánffy Judit mint özvegy s gyermekei: Miklós, Zsigmond, Mária és Krisztina) birtokrészét.⁴⁶ A magyar nyelvű záloglevélből kitűnik, hogy a bábonyi birtok nem először jut a továbbzálogosítás sorsára. Az özvegy így emlékezik meg erről: „Bábon nevű falubeli részjóságomat annak előtte is boldog emlékezetű uram név szerént való atyámfiaival elzálogosították volt, és a magam tulajdon saját pénzeimen idegenektől üdvözült boldog emlékezetű urammal kezünkhöz váltottunk volt.” Nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy Nyáry Miklós örökös társaival (testvéreivel) először még házassága előtt vette zálogba bábonyi részüket, majd felesége hozománya segíthette hozzá a zálogból való visszaváltáshoz. Az özvegy azonban 1640-ben kénytelen ura családjának gyakorlatát folytatni, hogy pénzt szerezzen. 1000 magyar forint készpénzért (*aranyért és tallérért*) adja el részjóságát nemes Jászy (Jászi) Mártonnak és feleségének, Kónya Margitnak, valamint öccseinek Jászy Istvánnak és Jánosnak. A szerződésből az is kiderül, hogy az özvegy azért kényszerült az ő és gyermekei örökségét elzálogosítani, mert „más, békességes földön és helyben” (vagyis nem a török hódoltság alatti Borsodban) fekvő jóságát akarja gyermekei számára a zálogból visszaváltani, nevezetesen a Turóc vármegyében lévő Bálintfalvát (ma: Valentová, Laskár község része, Szlovákia). Az özvegy birtokpolitikájának világos mozgatórugója az a szándék, hogy a török hódoltság – harcok és adózás – területének peremvidékén fekvő jóságát helyi birtokosoknak adja, hogy ezen a pénzen a biztonságosabb élet- és gazdasági feltételekkel rendelkező másik birtokát visszaválthassa.

A tekintélyes borsodi nemes famíliából származó Jászy Márton, vármegyei esküdt az óriási összegért hét név szerint is felsorolt jobbágy lakott telkét és tizenegy olyan puszta házhelyet vett zálogba, melyeknek szintén feljegyezték egykori jobbágyi tulajdonosát. A lakott és deserta telkek aránya igazolja az özvegy szándékait: a bizonytalan sorsú borsodi birtokot a biztonságosabb turóciért felcserélni. A zálogszerződésben Jászy Márton és családja úgy szerepelnek, mint creditorok [hitelezők], successorok [utódok a birtoklásban] és legatariusok [hagyományosok, akikre végrendeletileg birtokot örökítettek]. A szerződés a visszaváltás módjáról is intézkedik: ennek során az eredeti tulajdonos köteles a kapott zálogösszeget visszafizetni, ezen felül azoknak a majorsági szőlőknek vagy háznak az értékét is megtéríteni, amelyet a zálogosi idő alatt „épít” a zálogba vevő birtokos.⁴⁷

⁴⁵ A Jászy családról bővebben: TÓTH 2010, 37–42.

⁴⁶ MNL OL NRA 917/75.

⁴⁷ MNL OL NRA 917/75.

A Jászy család birtokéhségére, eltökélttségére vall, hogy még ugyanabban az évben (1640), amikor a Nyáry örökösöktől 1000 forintért megvette bábonyi részüket, Jászy Márton bedeghi Nyáry Zsigmondnak, egy külön záloglevél tanúsága szerint, ötven forintot adott a bábonyi zálogjóságra, aki ezt az összeget „bizonyos szükségére nézve” vette fel. Két évvel azután, hogy Jászy Márton megszerezte a Nyáry-részt Bábonyban, hallerkői Haller Sámuel, Diósgyőr várkapitánya is elzálogosítja neki részét: „Bábon nevő falubéli részjóságotat és azon megnevezet Bábon nevű faluban lévő embereimet”, név szerint megnevezve hat jobbágyot, s ezen felül még öt pusztá telket is. Haller Sámuel azonban egyetlen pusztá telket megtart magánál. Ennél azonban csak a faluban lévő beltelekhez ragaszkodik, annak esetleges jobbágyi hasznáról, az ahhoz tartozó földesúri jövedelmekről lemond. Kérdés, amelyre talán soha nem kapunk választ: vajon miért akart Bábonyban házhelyet magának Diósgyőr kapitánya, aki a záloglevél kiadását követő évben, 1643-ban Eger mellett esik el a török ellen. Haller Sámuel a hat lakott telekért és öt desertáért [pusztá telekért] 1642-ben 400 ezüst imperiális (császári) tallért kapott Jászy Mártontól és öcsseitől, akiknek a „diósgyőri jóságunk körül való szolgálatjokat, s mind pedig hozzánk való jó akarátjokat” dicséri a diósgyőri várkapitány. Haller szavai arra engednek következtetni, hogy a Jászyak egyike valamiféle szolgálatot, szervitori feladatot láthatott el a diósgyőri uradalomban vagy a birtokosok környezetében. A szerződésből az is kiderül, mi készítette Haller Sámuel az elzálogosításra: felesége, Károlyi Éva családjával folytatott „pöreinek előlmozdítása végett” volt szüksége a zálogösszeggel megszerzett készpénzre. A záloglevél pontosan rendelkezik a visszaváltás feltételeiről is: „Öt esztendeig ki ne válthassák, hanem eltelvén az felül megírt esztendők, az kiváltásnak ideje Szent Miklós napja legyen. Szent Miklós nap előtt pedig három héttel az legitima admonitio observáltassék [legyen gondjuk a törvényes figyelmeztetésre].”⁴⁸

1641-ben Bábonyban még együtt birtokol Jászy Márton és Haller Sámuel főúr, diósgyőri kapitány, ekkor ugyanis a vármegye tanúkihallgatást tart a megye falvaiban a török adókról, s Bábony faluban ketten felelnek a kérdezőbiztosoknak: a 45 éves Török István, Jászy Márton jobbágya és a 75 éves Kovács Orbán, Haller Sámuel jobbágya.⁴⁹

Haller Sámuel zálogosítási tranzakciója azonban nem találkozott a többi birtokos és örökös tetszésével. 1644-ben enyingi Török István, bedeghi Nyáry Miklós és Zsigmond azt állítja, hogy Haller Sámuel a zálogosítás során az ő részüket is eladta. A zálogos levélben lefektetett bábonyi birtokban „praecise [pontosan] csak egynegyed rész lehetett volna ökegyelméjé, kit magán ökegyelme e szerént recognoscal [elismer]... akarván eddig hármunkat illethető proventusokat [jövedelmeket] Jászy Márton, István és János uraimékon megkeresnünk [behajtanunk]” – írják a Nyáryak és Török István, ezért a Jászyakkal újra megegyeznek. Sógorukat, Haller Sámuel azonban kivetik a zálogjogból „minthogy ökegyelme a négyszáz talléroknek fölvételeivel kinötte in perpetuum [örökre] ezen portióbul minden jussát”. E szerint Haller

⁴⁸ MNL OL NRA 917/75.

⁴⁹ KAZINCZY 1858, 143.

Sámuel azért, mert sajátján túl birtokostársai jószágát is zálogba bocsátotta, azok ennek fejében „megvették” tőle visszaváltási jogát. De nem maguknak! Az 1644. évi szerződésből kiderül, hogy a Jászyak „szép új ajándékokkal, úgymint formális új körmöci háromszáz aranyokkal és száz tallérokat érhető egyszörű három szép gyermek lovakkal tisztelték” meg a Nyáry-örökösöket és enyingi Török Istvánt, akik mind a Nyáryné Bánffy Judit, mind a Haller Sámuel, mind a Nyáry Zsigmond által eladott részben – vagyis az egész bábonyi zálogbirtokban (kivéve a Haller kikötötte egy házhelyet) – örökössé tették a Jászy családot mindkét nembeli ágon. Ráadásul az új birtokosok azt a bábonyi rétet is, melyet eddig Diósgyőr használt a zálogbirtokosok engedélyével, a kezükhöz vehetik, amikor akarják.⁵⁰ A Nyáry család zálogosítási gyakorlatáról négyesi Szepessy Pál, akinek családja ugyancsak tekintélyes jószágokat szerzett tőlük, 1706-ban így emlékezik: „ezek (ti. a Nyáryak) sok esztendőön vesztegették, egynek is másnak is zálogosították [birtokaikat], a jobbágyokat sessiojukkal [jobbágytelkükkel], szőlőjükkel liberálták, úgy annyira, hogy végre alig maradt valami a kezük közt. Ezen Nyáry urak szerették mind a szép köntöst, mind a szép lovat (!), mind a színes udvart s mind az bő konyhát, de mindnyájan rossz gazdák lévén, különben az piperére [luxusra] nem értek, hanem az jószágjukat adták és kínálták.”⁵¹ A háromszáz körmöci arannyal és a több száz tallért érő három csikóval a Jászi család feltette a koronát birtokszerzési művére: örökös adományként megszerezte a bábonyi birtokot, melyet a zálogbirtokosok utódai sem válthatnak vissza. Az adományozók azt a plenipotentiát [teljes felhatalmazást] is megadják az új tulajdonosoknak, hogy „őfelségétől donatiót is impetrálhassanak [adományt kérvényezzenek], és magokat suo modo et ordine statuáltathassák [azon mód és rend szerint birtokba iktattathassák]”.⁵² Az örökös birtokjogot tehát csak az uralkodó adhatja meg az emporoknak [vevőknek] donatio [királyi birtokadomány] révén. Ezt azonban sem a Jászyak, sem örökösök nem nyerik el, így formálhat jogot a Kamara az egész záloguraldom visszaváltására a 18. század elején.

Az 1640-es évek közepére az egykori királyi-királynői tulajdonból, majd zálogbirtokból egyetlen kisenemesi család örökös – vagy annak tekintett – feudális tulajdona lett; hiszen a Jászy családot a zálogbirtokosok „az egész faluban a modo imposterum [mostantól kezdve a jövőben] örökössé teszik”, a nekik „adatott curialis possessionnak örökös dominiumában [a nemesi birtok feletti földesúri hatalomban]” ezentúl senki sem háborgathatja őket.⁵³

A Jászyak az 1650-es évek végéig szerepelnek a forrásokban, mint Bábonyi földesurai. 1653-ban Jászy Márton, Borsod vármegye alispánja követeli Nagy-Lengyel István nevű jobbágyát Keresztesnyárádról.⁵⁴ 1656-ban pedig az utolsó Jászy-örökös, János kéri a vármegyét Szomolyába szökött jobbágya, Polyk János megkeresésére.⁵⁵

⁵⁰ MOL NRA 917/75.

⁵¹ BOROVSKY 1909, 165–166.

⁵² MOL NRA 917/75.

⁵³ MOL NRA 917/75.

⁵⁴ BAZML IV. 501/c XIII. XII. 236.

⁵⁵ BAZML IV. 501/c III. XII. 284.

1659-ben Jászy János a földesúr, akitől visszakövetelik a birtokára szökött jobbágyot.⁵⁶ A Jászy család nemcsak Bábonnyban szerzett birtokrészt az uradalom zálogos javaiból, hanem Diósgyőrben is. Attól a Chernel Bálinttól veszik meg 5 ezer tallérért a diósgyőri porció tized részét, aki szintén a Nyáryaktól vetté azt zálogba.⁵⁷ Az 1620–1630-as évek kisnemes alzálogosítóinak utódai a Jászyak birtoklása idején sem tűntek el Bábonnyból. 1648-ban három helybéli jobbágytalan nemes fizeti a nemesi taxát az állami adóba, köztük Horváth Benedek 9 dénárt, Bodó Pál pedig 12 dénárt.⁵⁸ Jászy János, családjából az utolsó bábonnyi földesúr jelentős birtokokkal rendelkezett három vármegyében (Varbó, Visnyó, Bábonny, Szentmárton, Alacska, Boldva, Sajószentpéter, Kaza, Szikszó, Lunka, Dusnok, Csibe, Szolga), ezeket azonban a 17. század végén már mások birtokolják, főként a Szepessy család, Sajószentpéteren Szentpétery Imre, Kazán Szentpétery Zsigmond.⁵⁹

Jászy-örökösök – a Dőry család (1670)

A nemesi – de királyi donációval meg nem erősített – bábonnyi birtok a Jászy családról a nemesi birtokok öröklési gyakorlatának megfelelően végrendeletileg szállt az örökösökre. Jászy János nővérére, Szeghő (Szegő) Andrásné 1670-ben „vitélő Jászy János uram testvér- és osztályos atyafiára”, Szász Annára, valamint tiszteletes Solchai Jánosra és Hajdú, másképp Szecheni Istvánra „testálta és legálta” [örökítette és hagyta végrendeletében] birtokát: Bábonny nevű faluját.⁶⁰ Az idézett protestáló levélből kitetszik, hogy a Jászy-örökség conpossessorainak [birtokostársainak] egyike, figyelmen kívül hagyván Jászy János végrendeleti kikötését, birtokrészével szabadon rendelkezett, és egyharmad porcióját nem sokkal az örökhagyó halála után eladta készpénzért és cserebirtokért. A birtokostársak azonban – ahogyan magukat neveztek: „az örökös földesurak” – igyekeztek az azonos birtokrészen, faluban, művelési rendszerben lévő hányadot birtoktestükhöz hozzácsatolni. Ebbéli igyekezetüket

⁵⁶ BAZML IV. 501/c XIII. XII. 327.

⁵⁷ BOROVSKY 1909, 167.

⁵⁸ MNL OL E 158. Borsod 1648.

⁵⁹ Néhaj Jászy János javainak összeírása Abaúj, Gömör és Borsod megyében, 1695. MNL OL UeC 110/31.

⁶⁰ *Hajdú István uramnak azon falunak harmad részét cum ea conditione [= azzal a feltétellel] hagyta, hogy ha fia nem talál maradni, post decessum ejusdem Stephani Hajdú [= Hajdu István halála után] Solchai János uramnak és domina [Szász Annának], Hajdu István uram feleségének tegyenek le kétszáz forintokat. Hajdu István nem várván azt, hogy az örökös földesurak magok számára azon harmad rész portióját depositis deponendis [= fizetéssel] a zálogos leveleknek tenore és conditioi [= tartalma és feltételei] szerént ökegyelmétül redimálták [= visszavették] volna, hanem azon Hajdu István uram szabad akaratja szerint proprio dumtaxat motu [= egyedül a saját indokából] szükségéhez és szegénységéhez képest, dolose et fraudulanter [= csalárdul és hamisan] azon két atyafiak minden megkínálása nélkül nemzetes Szentpéteri István uramnak, Borsod vármegyének viceispánjának azon portionak nagyobb részét, négyszáz magyar forintokon partim [= részint] eladta, rész szerint peniglen bizonyos prediumbeli portiokon [= pusztá birtokokban lévő részekért] elcserélte, némely részét peniglen magának reselvalta [= tartotta meg] azon atyafiak jövődöbéli jussok periclitatiojára [= megkísértésére], károokra és azon testamentaria dispositionak [= végrendeleti rendelkezésnek] megcsorbítására. BAZML IV. 501/d XVIII. VIII.*

támogatta Jászy János testamentuma is, aki – miután családjának sikerült a zálogbirtokosoktól az egész bábonyi birtokot megszereznie – a Hajdu István-féle porcióra vonatkozó feltételével a birtok szétaprózódását kívánta meggátolni.

Ugyanakkor, midőn Bábony conpossessorai között vita támadt az öröklést illetően, 1670-ben „tekintetes és nagyságos hallerkövi Haller György úr önnagysága, diósgyőri örökös úr” is jelentkezett, hogy zálogos örökségét visszaváltsa.⁶¹ Levelében a magukat is „örökös földesuraknak” nyilvánító Jászy-örökösök közül „Eceseg nevű faluban lakozó Szeghő András urat kínáltatta volt a Bábony nevű faluban levő harmadrész örökös jószágának az árával”. Az összeg igen kicsi, három magyar forint, s Szegő András nem bocsátotta vissza a birtokrészt a Haller-örökösöknek. Haller György mint a „diósgyőri vár és javak örököse és örökös földesura (*arcis et bonorum Dios Győr haeres et dominus perpetuus*)” arra hivatkozik, hogy Bábony nevű birtoka a várhoz tartozik. A latin kifejezés (*haeres et dominus perpetuus*) jól mutatja, hogy birtokjogilag az örökösnek kettős értelme van: egyrészt az örökléssel megszerzett földesúri hatalmat (*haeres*), másrészt az ebben való örök megmaradást (*perpetuus*) jelenti. A földesúr – mint tulajdonos és joghatóság – státusát minősítő örökös jelző párhuzamba vonható a 17. században kialakult „örökös jobbágy” kifejezéssel, mely szintén „kettős jelentést tartalmaz. Kifejezi azt, hogy a szóban forgó *colonust* (jobbágyot) az illető földesúr úgy örökölte őseitől és nem maga szerezte, ugyanakkor jelenti azt, hogy urának az illető jobbágy örökös jelleggel van alávetve” (Varga János).⁶² A bábonyi birtok jobbágyaival együtt azonban az örökös alzálogosok kezéről már nem bocsátattik vissza az eredeti, szintén örökös zálogbirtokosokhoz.

Hajdú István örökrészét nem sikerül a többi Jászy-örökösnek megszereznie, hiába tiltakoznak a rájuk néző porció elidegenítése ellen, az a Szentpétery családé marad. 1673-ban egy vármegye előtti protestáció tanúsága szerint Bábonyon már az alábbi conpossessorok osztoznak: özvegy Dőry Ferencné Palugyai Zsófia és gyermekei: István, András, Sára és Zsófia, nemkülönben Aszalay Andrásné Dőry Zsuzsanna és Szegő Andrásné Szász Anna, valamint a Szentpétery-árvák (Imre, Katalin és Zsuzsanna) gyámja: Dőry András.⁶³ A Dőryek felemelkedése – több más, a rendiség késői szakaszában vagyont, rangot és társadalmi presztízst szerzett borsodi család karriertörténetéhez hasonlóan – a 17. század első évtizedeiben indult. A Sopron megyéből elszármazott család „szenvedélyes birtokszerzése”⁶⁴ révén korán bekapcsolódik a vármegyei közéletbe is. Dőry András 1670-ben szolgabíró,⁶⁵ majd alispán, a vármegye rangban második embere. A Dőryek nem csak a megye és vidék központjában, Miskolcon szereznek birtokot, kúriát, jobbágyokat, szőlőt, hanem több más helységben is (Görömböly, Bábony, Sajószentpéter stb.).⁶⁶ A vármegye possessionátus [jobbágyokkal rendelkező birtokos nemes] családjaival való házas-

⁶¹ BAZML IV. 501/d IX. I. 92.

⁶² VARGA 1969, 198.

⁶³ BAZML IV. 501/c IX. V. 758.

⁶⁴ BOROVSKY 1909, 254.

⁶⁵ SZENDREI 1886–1911, II. köt. 241.

⁶⁶ SZENDREI 1886–1911, II. köt. 230.

sági kapcsolataik is segítették a család tagjait abban, hogy a 17. század végére Borsod legtekintélyesebb familiáinak sorába emelkedjenek. Aszalay András felesége, Dőry Zsuzsanna révén több Borsod megyei faluban is birtokos, ezeket a jószágokat – Nyárad falu teljesen, Aranyos, Bábonny részbirtok – a Dőry család közösen, osztatlanul birtokolja, Dőry Zsuzsannáé az egynegyed rész. 1679-ben férje, Aszalay András azzal a kéréssel fordul Borsod vármegyéhez, hogy hivatali szolgálatára tekintettel három bábonny jobbágy után engedjék el az adót.⁶⁷

1692-ben már a Szegő András–Szász Anna-féle rész sincs a Jászy-örökösök kezén, ezt is a Dőryek bírják. Ekkor egy vármegyei vizsgálat során nemes Balla másként Boldisár Zsigmond bábonny jobbággyokkal rendelkező birtokos „nemzetes Dőry András uram ökegyelme Szegő Mártontól zálogosított házhelyéhez tartozó réjtét” kaszáltatta le a maga számára szolgálival és jobbággyaival.⁶⁸ Ugyanebben az évben említik a források azokat a bábonny szántóföldeket, melyek Dőry Andrásnak a Szegő Mártontól vásárolt jobbággytelkei után járnak (*ad sessiones ab egregio domino Martino Szegő emptas*).⁶⁹ A Dőryekkel rokonságban álló Boldisár Zsigmond, Dőry Zsófia férje, így Aszalay András sógora, a 17. század borsodi vagyonszerző nemeség tipikus képviselője, aki a 18. század elején Miskolc főbírói hivataláig is eljut. Miskolcon a Piac utcai háza mellett az Újvárosban négyteleknyi ingatlanvagyon van, udvarházzal, szérűskerttel, Miskolc szőlőhegyein több szőlővel is rendelkezik. Bábonny mellett több borsodi helységben is részbirtokos, sőt a Gömör megyei Panyiton is van birtokrésze, kortársai mesés vagyonáról suttoznak.⁷⁰

Boldisár (Balla) Zsigmond miskolci illetőségű nemes mellett más – valószínűleg csak egy-két telekkel és jobbággyal rendelkező – bábonny conpossessorról is szólnak a források a Dőryek birtoklása idején. Kecskeméti István jobbággyait: Bogdányi Györgyöt és Illés Istvánt, nemes Pap István jobbággyát, Kutas Györgyöt egy vármegyei tanúkihallgatás során említik 1692-ben.⁷¹ 1695-ben, néhai Jászy János Borsod vármegyében összeírt javai között Bábonny mint „possessio integra” [egész, egy földesúr által bírt falu] szerepel Dőry András földesúri joghatósága alatt.⁷² A Dőryek birtoklását a kortársak valódi nemesi tulajdonnak tartották, amint ez egy 1730-ból való tanúvallomásból kiderül: „nemzetes Dőry András uraimék Bábonnyt úri jussal bírták.”⁷³

A török földesúr

Bábonny középkori birtoktörténete nemcsak a birtoklás fajtái – királyi tulajdon, nova donatióval szerzett nemesi birtokjog, zálogbirtoklás, alzálogos, majd örökös tulajdon –, hanem a birtokosok társadalmi státusa, jogállása szerint is igen gazdag spektrumot

⁶⁷ GYULAI 2003, 22–23.

⁶⁸ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 909.

⁶⁹ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 908.

⁷⁰ GYULAI 1998, 231–234.

⁷¹ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 908–909.

⁷² MOL UeC 110/31.

⁷³ BAZML IV. 501/c XVII. II. 220.

mutat. Az a tény, hogy királyi, majd zálogbirtokosi tulajdon, s Diósgyőr mint uralkodói várkastély, majd végvár tartozéka, eredményezte, hogy az országos politikai, köztörténeti események többször hoztak módosulást Bábony birtoktörténetében. Az uralkodó, illetve országa szolgálatában szerzett érdemek, az uralkodóházban lezajlott hatalmi-politikai harcok, a király háborús költségei és rendi politikája – sokszor közvetlenül is éreztették hatásukat Bábony birtoklásában. A király és a zálogbirtokosok kezén az egyik legjelentősebb észak-magyarországi vár, illetve uradalom tartozékaként a bábonyi birtok is részese volt egy részleteiben még feltáratlan birtokigazgatásnak. A zálogbirtokosok és alzálogosaik pedig sokszor pillanatnyi pénzszükségük, családi, gazdasági nehézségeik enyhítésére, pompakedvelésük kiélésére fordították a birtok továbbzálogosításából származó anyagi előnyöket. A borsodi possessionátus nemesek kezén Bábony is egyike lett gyarapodó birtoktesteiknek.

Bábony birtoklásában azonban a legnagyobb változást ugyanaz hozta, mint az ország kora újkori történetében: az oszmán hódítók megjelenése. Buda török kézre kerülése (1541) után nem sokkal a török már Borsod megyei helységeket hódoltat. A hódoltatás a stratégiaileg fontos várak és helységek elfoglalását követően a környező falvak népességének összeírása és különféle címen szedett adókra kényszerítése volt. Borsodban már 1548-ban voltak olyan helységek, melyeket a török rendszeres adózásra kényszerített.⁷⁴ A hatvani szandzsáknak már az 1550-es összeírásában is szerepelnek Borsod megyei helységek, többek között a diósgyőri uradalomhoz tartozó Mezőkövesd.⁷⁵ Miskolcot, Szikszót, Sajószentpétert, (Sajó)Ecseget és Muhit 1560-ban említik a budai szandzsák számadáskönyvében mint a töröknek adót fizető helységeket.⁷⁶ Fülek várának 1554. évi elfoglalásával a török újabb 400 száz falut hódoltatott meg Északkelet-Magyarországon. „Az egyes adóösszeírások elkészítésére a kincstár vállalkozókat kért fel. Általában oszmán főtisztek vagy szandzsákbégek kapták meg a megbízásokat, akik a tényleges adóösszeírás elvégzését saját embereikkel csináltatták meg. A falvakban megjelenő török adórovók a falvak bírásaival és esküdtjeivel a helyi adókatasztert általában a hároméves átlagtermés figyelembevételével készíthették el. A falu adófizetői névjegyzéke egyben a földkatasztert is jelentette. Az oszmán birodalomban senki saját földjét magáénak nem tekinthette, mivel minden föld birtokosa a szultán volt. A török kincstár a szultán nevében ismerte el a paraszti földbirtoklást, ha magukat a defterbe felírták, adóikat megadták. Az egyes falvak adóit pedig azért osztották ki a török szultán, a katonák és tisztviselők között, hogy az adók közvetlenül az állami szervek ellátmányát szolgálják” (Vass Előd).⁷⁷ Bábony már 1580-ban a miskolci nahije [török közigazgatási egység, járás] része. 1595 körül a Magyar Királyság által készített összeírásban Bábony bírása és jobbágysai arról referálnak, hogy a Diósgyőr uraihoz tartozó Bábony a török adózást

⁷⁴ VASS 1981, 51.

⁷⁵ FEKETE 1968, 7.

⁷⁶ FEKETE–KÁLDY–NAGY 1962, 525, 534.

⁷⁷ VASS 1981, 50.

illetően először Pestre Hasszán Agának fizetett, később pedig Hatvanba.⁷⁸ A töröknek – részint mint államhatalomnak, részint mint földesúri tulajdonosnak – hódolt területek helységeit nemcsak közigazgatási egységek (vilajet – szandzsák – nahije) szerint osztották fel, hanem birtokok szerint is. „Az oszmán birodalomban meghonosodott tímárrendszerben a szolgálattevők nem a kincstár földjét, csupán annak jövedelmét bírhatták, birtokuk ezért nem hűbér-, hanem javadalombirtoknak nevezhető.” A kincstár a lakosság termelőképességének, az abból származandó jövedelemnek összeírásával „tudott arról dönteni, hogy melyik város vagy falu adó- és tizedjövedelmét tartja meg szultáni hász-birtokként, és melyek jövedelmét engedi át tímár-, ziámet- és (beglerbégi vagy szandzsákbégi) hász-birtok néven meghatározott időre, a katonai vagy polgári tisztségviselőknek fizetés helyett, vagy szükség esetén a várak őrségének zsold helyett” (Káldy-Nagy Gyula).⁷⁹ A kisebb jövedelmet adó birtokokat szpáhi-birtoknak is nevezik, hiszen jövedelmük ideiglenes élvezőinek nagy része a szpáhi lovas alakulataiban vonult hadba. A bábonyiak elmondása alapján első tímár-birtokosuk a pesti Hasszán Aga volt. A magas katonai parancsnoki méltóságot viselő személy – mint Bábony első török földesura – azonosítása szinte lehetetlen, hiszen Bábony nem szerepel a budai szandzsák 1550–70-es években vezetett számadáskönyveiben. A Hasszán nevet pedig – lévén az egyik legnépszerűbb mohamedán név – igen nehéz egy bizonyos személyhez kapcsolni. A budai számadáskönyvekben 1550 és 1580 között Haszán Aga, a budai gönöllük [irreguláris csapathoz tartozó önkéntes várvédő katonák] vezére egyszer szerepel mint ziametbirtokos.⁸⁰ Csak újabb török források közzététele döntheti el, vajon ő volt-e Bábony birtok javadalomélvezője 1595 előtt.

Észak-Magyarországon Eger eleste és a mezőkeresztesi csata (1596) után a hódoltság területe nem szélesedett ki lényegesen, Eger azonban a vilajet székhelye lett, élén a pasával. A hódolt területen szigetként helyezkedtek el a magyar (vég)várak: Diósgyőr, Ónod, Szendrő, Putnok. Nagyrészt a végvárak jelenlétének is köszönhető, hogy ez a vidék hódoltsági peremvidékként is értelmezhető mint a Magyar Királyság és a török világ ütközőzónája.⁸¹ Ez a közties helyzet eredményezte, hogy Borsod vármegye is kettős uralom, condominium alatti és kettős adóztatású terület lett, melyen mind a magyar államhatalom mind a török szedte adóit, illetve mind a magyar birtokos, mind az államhatalommal szorososan összefonódott török földesúr érvényesítette jogait. Így lehet, hogy Bábony birtoktörténetében is egy időben van jelen a magyar úr és az oszmán javadalombirtokos földbirtoklása, természetesen a magyarországi feudális birtokjognak, illetve az oszmán birodalom sajátságát földtulajdonának megfelelően. Eger közigazgatási székhelyé válásával Pest és Hatvan után a bábonyiak Egerbe adóznak. 1641-ben vármegyei tisztviselők által készített tanúvallatások során maguk a bábonyiak így vallanak a 17. századi török földesurakról: „ennek előtte 22 forint volt az adójuk, Egren [Egerben] Musztafa volt az urok [...]

⁷⁸ MOL UeC 106/75.

⁷⁹ KÁLDY-NAGY 1970, 11.

⁸⁰ FEKETE-KÁLDY-NAGY 1962, 461.

⁸¹ SZAKÁLY 1981, 23.

annak utána egyszer is másszor is, hol 12 forint bírságot vött rajtuk, hol 10 forintot, hol többet, hol kevesebbet, mely miatt pusztán hagyták a falut. Azonban osztán más török vötte meg az falut, Jakob Izpahija [szpáhi], az egri pasa hivatta őket, kérdezte, hogy miért futottak el, mondták ők is az passának, hogy nem viselhetik el az sok szokatlan bírságot, az kit az urok vött rajtuk az adójuk felett. Azzal Jakob Izpahija urokkal úgy summmáltak, minden egyéb adózást, szolgálatot cassálván [eltörölvén]... esztendőnként ennél semmit egyebet nem praestálnak [szolgáltatnak], nem is háborgatja az urok ezen kívül őket.⁸² A 16–17. századi forrásokból megismert török javadalombirtokosok (a pesti Hasszán aga, a hatvani földesúr, az egri Musztafa és Jakob szpáhi) Bábonyt minden bizonnyal mint tímár- vagy ziamet-birtokot kapták és élvezhették a javadalom visszavonásáig. A jobbágypanaszból kitetszik a parasztok ellenállása, amikor török földesuruk a kelletténél nagyobb adózásra kényszerítette őket.

Az oszmán birtoklásnak Magyarország török alóli felszabadítása vetett véget, Egerből 1679-ben üzvéen el a törököt. Bábony birtoklástörténetének kora újkori periódusában – a 16. század közepétől a 17. század végéig tartó másfél száz év alatt – a magyarországi hódoltsági helységek gyakorlatának megfelelően kettős, magyar és török földesúri hatalom alatt áll. Ez a földesúri hatalom Bábony mindkét birtoklási jogcíménél végsősorban az uralkodó volt: a töröknél a javadalombirtokosi rendszerben a szultán, a magyar birtoklásnál az eredendő zálogosító, a király. Bábony birtoktörténetében a kettős földesuraság (a zálogbirtokosi kor és a török hódoltság) időben nagyrészt egybe esett, s ezt a kettős földesúri hatalmat csak a Habsburg-kormányzatnak a török kiűzését követő új berendezkedése – mint az egész Magyar Királyságot érintő bel- és külpolitikai változás – szünteti meg azzal, hogy a szultán államhatalmi és földesúri jogát mindörökre semmissé teszi, a magyar uralkodót pedig egyre inkább érvényesíti. Ez az érvényesítés Bábony birtoklásában is gyökeresen új helyzetet idéz elő a 18. század legelején.

Néesség – jobbágyok – jobbágyság

Porták, jobbágyok, zsellérek (16. század)

Míg Bábony falu birtokosait harmadfélszáz éven át kisebb-nagyobb hiányokkal ugyan, de megőrizték a források, ugyanez alig mondható el a falu lakosairól, az itt élt parasztokról és családtagjaikról. Jó száz évvel azután azonban, hogy Bábony először szerepel mint királyi birtok az okleveles forrásokban (1439), az iratokban megjelenik a falu népe is: 1544-ben az állami adó – az ún. rovásadó vagy dica – összeírásakor Bábonyban, Balassa [Zsigmond] úr birtokán 9 portát vesznek fel a lajstromba.⁸³ Bár a portaszám (porta = kapu) az állami adók kivetésének kezdetén, a 14.

⁸² BOROVSKY 1909, 271; KAZINCZY 1858, 143.

⁸³ MNL OL E 158. Borsod 1544. A Magyar Országos Levéltárban őrzött portális összeírások a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban (Miskolc) is kutathatók a 453. sz. mikrofilmen. A továbbiakban levéltári jelzet nélkül utalunk a jegyzékekre.

században még egy kapun át megközelíthető települési egységeket takart, a 16. századra már olyan adóegységet értenek rajta, melynek „alapja a jobbágytelek, a jobbágylakosság száma, a művelt terület, vagyis a portán gazdasági egységet, meghatározott termelőerőt kell értenünk”.⁸⁴ Jóllehet a portaszámból nem következtethetünk egyenesen a falu lakosságának számára, a portális összeírások mégis plasztikusabban jelenítik meg egy késő középkori, kora újkori falu társadalmát, mint azok a jogbiztosító oklevelek, melyek a községet csupán mint egy – éppen gazdát cserélő – birtokot említik. A portaszám 1544 és 1556 között 9 és 7 között mozog, legtöbbször 8. Ebben az időszakban két évről nemcsak a porták számát jegyezték fel a dicatorok vagy adórovók, hanem a későbbi adókimutatás, illetve a falu adóképesége szempontjából releváns adatokat is. 1546-ban 7,5 porta mellett 15 zsellért (*inquilinus*) és 12 pusztá telket (*deserta*) is felvettek az összeírásba. 1549-ben a porták száma 9, a zselléréké 8, 4 új ház (*nova domus*) is szerepel, amely nem feltétlenül újonnan épült lakóházat jelent, hanem inkább olyan benépesülő jobbágytelket, amely még nem adóképes, de hamarosan gazdaságilag is megerősödik. Ebben az évben összeírták a rovásadó alól felmentett falusi bírót is (*judex relaxatus*).

Ha a lélekszám megbecslésére nem elegendők is a portális összeírások, arra mindenképpen, hogy a többi korabeli borsodi helység között elhelyezzük Bábonyt. 1549-ben hasonló települések: Abafalva (7 porta, 8 zsellér), (Bükk)Aranyos (8 porta, 8 zsellér), Abod (7 porta, 8 zsellér) (Szirma)Besenyő (11 porta, 6 zsellér), Emőd (8 porta, 12 zsellér), Görömböly (8 porta, 14 zsellér), Ózd (10 porta, 6 zsellér), Parasznya, amely szintén a diósgyőri uradalom része (8 porta, 7 zsellér), Rakaca (9,5 porta, 6 zsellér), Radistyán, ugyancsak a diósgyőri uradalomban (9 porta, 8 zsellér) és Százd (10 porta, 6 zsellér).⁸⁵ Bábonny azonban mégis kitűnt valamivel a lélekszámot, adóképeséget, termelőerőt tekintve hasonló faluk sorából: az egész megyében itt a legmagasabb az „új házak” (*novae domus*) néven összeírt, éppen benépesedés vagy helyreállítás alatt álló, s ezért adómentes jobbágygazdaságok száma. Ez a feltűnő jelenség arra enged következtetni, hogy a 16. század közepi Bábonny átlagosnak mondható portaszáma mellett dinamikus gyarapodás kezdetén állt, vonzónak tűnhetett új telkek, gazdaságok, családok telepítésére, benépesítésére.

A népességet vizsgáló, a dicális összeírások mellé más jellegű forrásokat is fel kell sorakoztatnunk. Amíg a késő középkorban csak gyér birtoklástörténeti okleveles forrásbázisra támaszkodhattunk, a kora újkorban hirtelen megnövekszik a magyarországi falvak népességére, társadalmára, gazdálkodására vonatkozó összeírásjellegű iratok száma, típusa. A portális összeírások mellett ilyenek a dézsmajegyzékek (az egyházi tized beszolgáltatását dokumentáló listák) és az urbáriumok (a falu és lakosai földesúri járadékai, kötelezettségeit rögzítő szerződések, iratok). Az urbáriumok többnyire tartalmazzák a helységben – mint birtokegységen és a lakosok közösségében – élő jobbágyok telekszámát is, hiszen a feudális járadékkötelezettség alapja a telek, amelyhez beltelek vagy intravillanum néven is ismert belsőség (ház, udvar, kert stb.) és kültelek vagy extravillanum névvel is illetett külsőség tartozik.

⁸⁴ KOVACSICS 1957, 63.

⁸⁵ MAKSAY 1990, I. 259–269, 310.

Ez utóbbin (szántó, legelő, rét stb.) folyik a jobbágy gazdálkodása az egész falut átfogó művelési kényszer meghatározta módon. Bábony első urbáriumát 1563-ból ismerjük, amelyben a királyi kamara összeíratta az uradalom tartozékait, ezek úrbéres kötelezettségeit, a telkeket, a helységekben lakó zselléreket.⁸⁶ Bábonyban e szerint 13 egész telekkel rendelkező jobbágy van, akik teljes cenzust fizetnek, 2 féltelkes jobbágy, valamint 12 – egész telkeken élő – zsellér, akiknek sem legelője, sem igavonó állata nincsen, valamint egy libertinus (földesúri szolgáltatások alól felmentett jobbágy). 1563-ban az urbáriumban 28 olyan családfő szerepel, aki vagy jobbágytelken (telekhányadon) ül, vagy telek nélküli zselléreként része a faluközösségnek és gazdálkodásnak, illetve egy volt jobbágy jogállású személy. Az urbáriummal majdnem egy időben 1564-ben Bábony mint „ő szent császári és királyi felségének diósgyőri várához tartozó birtoka” szerepel a dicalis összeírásban. Ekkor, Nagy Elek falusi bírósága alatt 3 egész portát (*integrae portae*), 1 félportát (*media porta*), 5 zsellért vettek fel, megjegyezvén, hogy ebben az évben 16 porta leégett (*Hoc anno combustae portae 16*). Mivel 1544 és 1556 között a porták – mint a rovásadó alapjául szolgáló egységek – maximális száma 9, a leégettek nem lehetnek ilyen adóporták, a két porta között jelentésszerű különbséget feltételezhetünk. A porta – hasonlóan mai nyelvhasználatunkhoz – már a 16. században is többjelentésű szó volt a magyar nyelvben. A „kapu”, „török szultán udvara” jelentés mellett jelenti a „telekadót” és a „(belső) telket a rajta lévő építményekkel együtt”.⁸⁷ Forrásunkban az adórovó mindkét jelentésében használta, az összeírásban „adóportát”, a leégett portákat említve „lakóportát” értvén rajta. Ha a két, közel egyidős forrást összevetjük, Bábony családfőinek, illetve lakóportáinak számát megfeleltethetjük egymásnak. Feltéve, hogy a telkes, féltelkes jobbágyi, zselléri és libertinus kategóriák egy-egy család-, esetleg háztartásfőt takarnak, illetve a dica-jegyzék valós építményeket és a hozzájuk tartozott telek-, ill. udvarrészt jelöl, az alábbi összehasonlítást tehetjük meg:

1563 (urbárium)		1564 (dica)	
egésztelek (jobbágy)	13	egész porta	3
féltelkes (jobbágy)	2	fél porta	½
zsellér	12	zsellér	5
libertinus	1		
		elégett porta	16

Az urbárium szerint 28 – a feudális járadékok szempontjából releváns – családfő él 1563-ban a faluban. Az 1564. évi összeírásnál feltételezzük, hogy a jobbágyok és zsellérek külön telekrészen laktak, s azt, hogy mindnyájukat egyforma mértékben érintette az égéskár. Tudjuk, hogy az égés előtt 12 zsellér élt a faluban, így a tűzkárt nem szenvedettek kivonásával (5) megkapjuk, hogy 7 zsellért érhetett a tűzvész. A leégett lakóportákból ugyanezt levonva 9-et kapunk, mely szám tartalmazza az el-

⁸⁶ MNL OL UeC 5/1. 18. századi másolata: 87/73; SZENDREI 1886–1911, III. 232–235.

⁸⁷ TESz III. 260.

pusztult nem zsellér lakhelyeket, vagyis a telkes jobbágyok elhamvadt házainak számát. Ezt az értéket látszik célszerűnek megfeleltetni a dica-jegyzék adóporta-számával, hiszen a porta elsősorban a telkes jobbágyokra vonatkozott. 1544 és 1556 között a bábonyi porták száma 4 évből 9, 4 évből 8, 1552-ben pedig 7 (átlag: 8,3). Az átlagos portaszámot 8-nak véve, ebből kivonjuk a megmaradt 3,5 portát, s megtudjuk, hogy az 1564-es tűzvészben 4,5 porta pusztulhatott el. Ez az adóegység megfelel 9 leégett lakóportának, vagyis egy adóporta, a fenti feltételek mellett, úgy tűnik, ekkor két lakóportát takar. Az 1564-es portális összeírásban így $4,5 \times 2 = 9$ leégett telkes ház, $3,5 \times 2 = 7$ épen maradt jobbágyház, 7 leégett és 5 ép zsellérház sejthető, összesen 28. Ez az érték ugyanannyi, mint az 1563. évi urbárium telekszámát mögé képzelt családfőszám (a libertinussal együtt). A két forrástípusban nagyjából megfelel egymásnak a családfők, illetve a házak (lakóporták) – mint a népesség fontos mutatóinak – értéke. Ezek a kategóriák azonban különböző társadalmi helyzetű családfőket takarnak (telkes, féltelkes jobbágy, zsellér, libertinus), akiknek családja az életminőséget, gazdasági erőt, létszámot tekintve más és más lehet. Az 1563–564. év forrásainak indexeit van okunk visszavetíteni az előző évtizedekre is, hiszen a portális összeírások szerint a porták száma a 16. század közepén nem mutat jelentős változást. A zsellérek száma ugyanebben a fonástípusban: 1546: 15 fő, 1549: 8 fő, 1554: 10 fő, átlagban 11 fő, míg az urbáriumé: 12 fő.

Hogy a demográfiai vizsgálatokhoz más mutatókat is felhasználjunk, szükség van a fentebbi források mellé egyéb kútfőket is bevonni. A dica-jegyzékek, az urbárium anonimitása mögött a faluban élt hús-vér emberek rejtőznek, s személyük előcsalogatására a kora újkori történeti források közül a legalkalmasabbnak a dézsmajegyzékek tetszenek. Így Bábony első név szerinti jobbágyösszeírását az 1548. évi gabonajegyzék őrizte meg.⁸⁸ Az egyházi tized (melyet ebben az időben már nem is az egyház szed, hiszen az egeri egyházmegye tizedjövedelmét a kamara bérlte, az egeri végvárat fenntartandó),⁸⁹ behajtása igen szigorú volt, így a dézsmaadók közé a helység minden, a termésből részesült felnőtt férfilakosát felvették. Néha szerepelnek a dézsmaadók között özvegyek is, akik férjük halála után feltehetőleg olyan család fejei, amelyekben legalább egy mezőgazdasági munkára képes felnőtt férfi él, hiszen nehezen képzelhető el, hogy egy nő egyedül legyen képes néha évekig dézsmát adni.

Az 1548. évi gabonated-jegyzékbe felvett 23 jobbágnév és mellette a fizetett őszi gabonadézsmát (30 kévés kalangyában és kévében) egyszerre rántja elő a névtelenség homályából Bábony lakosait a középkor forrásszegény évszázadai után, hogy ezentúl már soha ne süllyedjenek vissza az ismeretlenségbe.

⁸⁸ MNL OL E 158. Borsod 1548. A dézsmajegyzékek (MNL OL E 158 Borsod 1548–1683) a Magyar nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában a 359–386. számú mikrofilmen is kutathatók. A továbbiakban a dézsmajegyzékek levéltári jelzetére külön nem hivatkozunk.

⁸⁹ N. Kiss 1960, 5.

Bábony gabona-dézsmafizetői 1548-ban

<i>Családnév</i>	<i>Keresztnév</i>	<i>Latinul (a jegyzékben)</i>	<i>Gabonatermés</i>	
			<i>kalangya</i>	<i>kéve</i>
Domik	Demeter	<i>Demetrius Domich</i>	3,5	
Szalai/Zalai	Benedek	<i>Benedictus Zalay</i>	2,5	
Balog	Dénes	<i>Dionisius Balogh</i>	8	
Csipán	János	<i>Jonnes Chypan</i>	10	
Bíró	Antal	<i>Anthonius Biro</i>	1	8
Vizes	Márton	<i>Martinus Wyzes</i>	2	
Cigler	Pál	<i>Paulus Chiegler</i>	7,5	
Nagy	Dénes	<i>Dionisius Nagh</i>	15	
Deme	István	<i>Stephanus Deme</i>	6	
Csompos	István	<i>Stephanus Chiompos</i>	0,5	
Bede	Ambrus	<i>Ambrosius Bede</i>	1,5	
Varga	Máté	<i>Matheus Warga</i>	3	3
Sile	Ferenc	<i>Franciscus Sile</i>	2,5	
Kopasz	Mihály	<i>Michael Kopaz</i>	5,5	
Király	Berec	<i>Briccius Kyral</i>	1	4
Csegle	Antal	<i>Anthonius Chegle</i>	1	9
Bolta	Imre	<i>Emericus Boltha</i>	2	8
Csipán	Orbán	<i>Urbanus Chiepan</i>	5	10
Domik	István	<i>Stephanus Domik</i>	1,5	3
Oláh	Balázs	<i>Blasius Olah</i>	3	
Kis	Fábián	<i>Fabianus Kys</i>	3	
Diák	Dénes	<i>Dionosius Dyak</i>	1	3
Tót	Lőrinc	<i>Laurentius Thott</i>		

Forrás: MOL E 158 Borsod 1548

1549-ben 36-an adnak gabonadézsmaát, 1556-ban pedig 42-en fizetnek bortizedet, a gabona és a bor ugyanis azok a jellemző termelvények, amelyekből az egyház (és a földesúr is) 10%-ot sajátít el a jobbágyoktól. Már a legelső dézsmajegyzéken feltűnik bizonyos családnevek egyezése, amely ilyen kicsiny népességben rokonságra utal, s jelzi, hogy a falu nemcsak feudális birtok, földközösség, gazdálkodási és települési egység, népességhordozó és -megtartó helység, hanem olyan közösség is, melyet a vér- és házasodási rokonságok hálói szőnek át és fonnak mennél szorosabbra. A fennmaradt dézsmajegyzékek „sűrűsége” alapján a 16. század közepétől két jól elkülöníthető periódust vethetünk össze a bábonyi családok és rokonsági kapcsolatok vizsgálatához: 1548–1556 és 1576–1581. Az egyik intervallum vége és a másik kezdete között 10 év telik el (ekkor nem ismeretes dézsmajegyzék), míg 1548–1581

között éppen egy emberöltőnyi idő: 33 év, elegendő ahhoz, hogy a jelentősebb családokat és generációs változásokat regisztráljuk. A két vizsgált időszakban feltűnő a törzsökös családok állandósága s az egyes családokon belül a dézsmaadó felnőtt férfiak nagy száma. 1548–1556 között tűnnek fel az alábbi családok:

Csépány (János, Orbán, Mihály, Benedek),
Cegler v. Cigler (Pál, Antal, Márton, Bálint),
Varga (Máté, Bálint),
Domik (Demeter, István),
Nagy (Dénes, János, András, Pál),
Kis (János, Fábrián, Péter),
Bodnár (Balázs, Bereck),
Balog (Tamás, Dénes),
Deme (Márton, István),
Diák (István, Dénes).

Ezek közül csak a Bodnár, Diák, Deme és Kis név nem kerül át az 1576–1581 közötti időszakra, de ekkor feltűnnek új családok is:

Dombi (Miklós, Tamás),
Szakács (János, Jakab, Gergely).

Van olyan család, amelyből az első időszakban csupán egyetlen személy bukkan fel, de a következőben több, illetve más is:

Tót (Lőrinc – Lőrinc, János),
Fábrián (István – Miklós, István),
Csompos (István – Vince),
Kovács (Gergely – Albert),
Vizes (Márton – Albert).

Öt olyan személyt találunk, aki mind a két intervallumban fizette a dézsmát:

Cigler Pál (1548–1581),
Csépány Mihály (1556–1581),
Fábrián István (1556–1578),
Tót Lőrinc (1548–1581)
Diák-István Péter (1556–1581).

Bennük nemcsak 25–30 évig aktív jobbágyi szolgálatot teljesítő férfiakat láthatunk, hanem a falu társadalmának legtekintélyesebb személyiségeit is. Ezt igazolja, hogy Tót Lőrinc többször is volt falubíró (1548-ban nem ad dézsmát, 1578-ban bíró), hasonlóan Csépány Mihály is (1556-ban nem fizet bortizedet – valószínűleg bírósága miatt, 1581-ben pedig bíró). Külön figyelmet érdemel István Péter, aki 1556-ban Diák melléknévvel szerepel, s még a század végén 1594-ben és 1597-ben is ott van a gabonadézsmát szolgáltatók között. A dézsmaregisztrumok szerint 39 évig volt dézsmafizető, István vezetéknevvel az egyetlen.

Az azonos családnevet viselők mindegyikét természetesen nem tekinthetjük családfőnek, hiszen az egy kenyéren élők közül többen is adhattak dézsmát, a termeléstől függően, ez különösen jellemző a bordézsmafizetésre. Az 1563. évi urbáriumba felvett 15 telkes jobbágy családfőt mégis több okunk van köztük keresni, mint azok

között, akik csak egyszer jelennek meg a dézsmalistán. Az utóbbiak nagyobb hányada kerülhet ki a zsellérek közül, akik jobbágytelek híján mobilabb elemei a falu társadalmának. A telkes családfők a dézsma mennyiségével is ki kell, hogy tűnjenek. Az 1548–1549. évi gabonajegyzék alapján közéjük tartozik: Domik Demeter, Balog Dénes, Csépan János, Vizes Márton, Cigler Pál, Nagy Dénes, Deme István, Varga Máté, Tót Lőrinc, Kovács György. Nevük sorrendje alig változik a dézsmajegyzék felvételénél, ami valószínűleg beltelkük, lakóházuk helyének állandóságára mutat, illetve arra, hogy az esedékes dézsmalistát mindig a korábbi év(ek) összeírása alapján kezdték el felvenni. Az 1548–1549. évi jegyzékekben a legnagyobb dézsmafizetők mellett a névsor vége felé ismét feltűnnek az ismert családnevet viselők (Domik István, Cegler Antal, Csépan Orbán, Balog Tamás). Kérdés, hogy családfők-e, jobbágyi, illetve zselléri jogállásban vagy ugyanannak a paraszti famíliának felnőtt tagjai.

Ha az időben a következő forráscsoportot (az 1576–1581 közötti dézsmajegyzékeket) vizsgáljuk, a családfőnek tekinthető legnagyobb dézsmafizetők általában más keresztnévet viselnek (Balog Gergely, Domik Jakab, Csépan Mihály), mint az említett 1540-es évekbeli „második vonal” tagjai, így az 1548–1549. évi névsor vége felé felvett személyekben rokoncsaládok fejét is láthatjuk. A legelső jegyzékek legnagyobb adózóinak száma (14 fő) megerősíti az urbárium telkes családfőinek számát (15). Az urbáriumban összeírt zsellérek száma (12) megfelel a korabeli portális jegyzékek átlagának (11 fő).

A korai dézsmajegyzékekben nem szerepelnek zsellérek, vagyis olyanok, akik nem adnak dézsmát, csak keresztyénpénzzel váltják meg a tizedet, de ott „bujkálnak” a listákon, a telkes jobbágyok között. Két egykorú forrás összevetése segíthet nyomukra bukkanni. 1549-ben a portális összeírásba 8 zsellért vettek fel, ugyanekkor a 36 gabonadézsma között 9-en vannak, akik a legkevesebb (1–30 kéve közötti) gabonát szolgáztatják (az átlag 70 kéve, a legmagasabb 450). 50 kéve alatt 17-en adóznak. Közülük kerülhetett ki a dica-jegyzék 8 zsellérje. A 9 legkevesebbet szolgáltató között ott találjuk a „nagy” családok nevét viselő Cigler Bálintot 22 kévével, aki Cigler Pál mellett szerepel a jegyzékben, valamint, Balog Gergelyt 6 kévével, ugyanakkor Csépany Benedek 63 kévét fizet, ő ugyancsak harmadik az egyező családnevűek között. A „harmadikak” személyében a legtöbb dézsmát fizető családok férfivá ért ifjait sejthetjük. Közülük Balog Gergely sorsát 1579-ig kísérelhetjük figyelemmel: Balogh Dénes halála után 1556-ban özvegye a dézsmaadó, majd 1576-ban ismét feltűnik Gergely, s 4 éven át a legmódosabb tizedszolgáltatók egyike. Bizonyos apját követte a család és a jobbágygazdaság irányításában.

A forrásoknak viszonylagos töredékességük, szakaszosságuk mellett demográfiai szempontból legfőbb hiányosságuk, hogy a nők, illetve rajtuk keresztül a női ágon való leszármazás nem követhető. Nem tudhatjuk, hogy két különböző családnév mögött nem rejtőzik-e após-vő, avagy sógorsági viszony, amely közös háztartást is feltételezhet. Így az idézett források tükrében a 16. század közepének bábonyi népességéről csupán azt mondhatjuk el, hogy a dica-jegyzékek annak viszonylagos állandóságát mutatják, s ezt a stabil népességet az urbáriumba rögzített mintegy 28 család, esetleg háztartás adja. A nagyrészt magyar nevű családok (kivéve a Ciglereket) egy

részénél nem vethetjük el a külön háztartások létezését sem. A dézsmaadók magas száma (1548–1549 és 1556 átlaga: 35,75 fő) a felnőtt férfilakosság felső határának felel meg, tartalmazva természetesen – főként a bordézsmanál – az ismeretlen számú extraneus, nem bábonyi lakos dézsmafizetőt is. A népességet rajtuk kívül a forrásokban nem dokumentált felnőtt nők, mezőgazdasági munkára még képtelen gyermekek, öregek alkotják, illetve más szociális és társadalmi elemek is alkotórészei lehetnek. A 16. század közepének népessége a kora újkor maximumának tekinthető, ez érthető is a korszak európai mezőgazdasági konjunktúrája miatt. Az 1564. évi dicalis összeírásban említett részleges tűzkár után, melynek 16 lakóporta esett áldozatául, 1570-ben az egész falu leégett, ezért nem fizetett állami adót. A katasztrófát követő évben, 1571-ben még csak 1 adóportát írnak össze a dicatorok, 1576-ban azonban már 6-ot, megközelítve az 1540–1550-es évek átlagát (8,36 porta). A portaszám gyors emelkedése a falu vitalitásának, gazdasági erejének bizonyítéka, amely feltételezi a lakosság magas fokú integritását is. A portaszám 1578-ban és 1582-ben: 5, 1588-ban pedig 3-ra csökken. Ugyanennyi a mezőkeresztesi csata évében, 1596-ban is. A török elleni harcok talán legpusztítóbb időszaka, a 15 éves, a korban „hosszúnak” nevezett háború egyetlen hódoltsági peremvidéki helység esetében sem múlt el nyomtalanul, általános volt a termelőerők pusztulása, a lakosság drasztikus fogyása.

Telkes jobbágyág, taksások, nemesek a 17. században

A zálogbirtoklás korából sajnos nem ismerünk olyan urbáriumot, amely a jobbágytelkek számát tartalmazná, így a népességre vonatkozó 16. század végi kútfő, a dicalis összeírás mellett, egyedül a dézsmajegyzék. 1598 és 1609 között új állami adórendszert vezettek be Magyarországon, mert a porta mint adóegység alkalmatlanná vált az adóztatásra. „A porta és a telek közti kapcsolat felbomlott, és a kettő között új állandó összefüggést nem tudtak találni [...] Jobbágyadózásunk történetében változást az 1598. év hozott. A rendek házak szerint szedett adót szavaztak meg, minden lakott jobbágy és zsellérház után 1,5 forintot [...] Egység a lakott ház, függetlenül attól, hogy hány család él benne, és hogy tartozik-e hozzá a határban föld, rét, melynek termése a benne lakók ellátására elegendő” (Juhász Lajos).⁹⁰ Bábonyban az 1596. évi portaszám (3) után 1598-ban 20 házat írnak össze az adórovók. Figyelemmel az összeírás során feltételezhető visszaélésekre (családok összeköltözése, szökések stb.), ez a lakott házak minimális számának tekinthető. 1599: 15, 1600: 9, 1602–1604–1605: 4, 1606: 3 az adóházak (*domus*) száma a jegyzékekben, amely természetesen nem felel meg a lakóházak valódi számának, annak ellenére, hogy a törvényhozók és kormányzat eredetileg a valóban lakott ingatlanok után szedte volna az állami adót. 1594-ben 26-an fizetnek gabonadézsmát, 1596-ban pedig az utolsó régi rendszerű portális összeírás 3 portájának 10 gabonadézsmát adó paraszt feleltethető meg. 1598-ban 20 házban laktak azok, akik az előző évben bortizedet fizettek, szám szerint 21-en. Ez a szám tartalmazza az ismeretlen extraneus

⁹⁰ JUHÁSZ 1936, 551–553.

szőlőbirtokosokat is, így a bábonyi dézsmafizető felnőtt férfiak száma a dézsmajegyzékek alapján 10 és 21 közé esik a ház mint adóegység alapján kivetett első portális adó idején. Ha a kétféle dézsmajegyzéket (1596: gabona, 1597: bor) összevetjük, a családnevekben az alábbi egyezéseket találjuk:

Csépány (András: gabona, Máté: bor),
Balog András (gabona–bor),
Dombi (Miklós, János, Péter: bor),
Nagy Antal (gabona–bor),
Varga (Tamás és Imre özvegye: gabona–bor, Gergely: bor),
Szakács (Albert és Máté: bor).

A 7 családon, ill. családfőn kívül még bizonyosan Bábony népességéhez tartozik az alábbi 6 fő is, hiszen az 1596–1597-es dézsmajegyzékeket megelőzően, ill. utána is szerepelnek a dézsmaadók között:

Kazai István özvegye (bor), István Péter (bor),
Kovács Albert (bor),
Kalácsos András (bor),
Végh Balázs (gabona),
Valkó Imre (gabona).

Jóllehet az 1596–1597. évi tizedösszeírásokban nem találjuk a nevét, mind 1594-ben, mind 1600-ban dézsmaadó Tót Lőrinc és Patvaros Márton, így a közben eltelt időben sincs okunk őket kizárni a népességből. Ez a 15 családnév és 20 dézsmaadó személy alkotta a 16. század végén a bábonyi lakosság gerincét, 1596-ban 20, 1599-ben pedig 15 (adó)háznál lakván. A Csépány, Dombi, Varga és Szakács rokonságban valószínűsíthető a külön háztartás, ház, esetleg külön telek is. A 15 és 20 közötti családfőszám, ill. a 20 és 15 adójegyzékbe felvett ház mögötti népesség – ha szám szerint is ismeretlen is, mindenképpen csökkent a század közepéhez, második harmadához képest. Az akkori mutatók (adóporta, lakóporta, úrbéres telekszám, zsellérek, dézsmaadók) és a századvégi paraméterek (adóporta, adóházak, dézsmaadók) közül csak az utóbbiak feleltethetők meg egyértelműen egymásnak. 1549 és 1556 között 33,6 fő a dézsmaadók átlaga, 1594 és 1597 között: 18,9 fő, több mint a harmadával csökkent (58%-ra). Ha az urbáriumban szerepelt családfők (28) és a házak, ill. a 16. század végi családfők (15–20) átlagának (17,5 fő) viszonyát tekintjük, a családfők száma 62%-ra csökkent. A két becslés értéke jelentős, de nem drasztikus népességszám-csökkenést mutat. A 16. század legvégén és a 17. század legelején, a házak szerinti adózás intervallumában a ház-számérték 3-ra való csökkenése (1606) azonban már az adózó népesség további, szinte zuhanásszerű apadására utal. Ez a jelenség jórészt az egész országra jellemző volt ekkor, a 15 éves háború máshol is a termelőerő, lakosság jelentős pusztulásához vezetett. A pusztulás mértéke, az adózó házak száma azonban nem mindig reális mutatója a népmozgalomnak, hiszen „a jobbnak éppúgy meg kellett fizetnie a házára eső adótételt akkor is, ha kevés földet művel, elszegényedett, ha zsellérsorba került, mintha egészszelkes lett volna. [...] Az adózók, az új adót gyorsan kiismerve, tömegesen vonták ki magukat fizetése alól”.⁹¹

⁹¹ JUHÁSZ 1936, 556.

A tárgyalt korszak másik forrástípusa, a dézsmajegyzék is a népesség erős csökkenését mutatja. 1600-ban a 9 adózó házban lakók közül 14-en adnak bordézsmát (a nevek alapján extraneus nincs közöttük). 1601 és 1606 között az adóházak száma 4 körül mozog, a dézsmaadók száma pedig 1601: 4 fő (gabona), 1602: 5 fő (gabona), 1602: 13 fő (bor, az extraneusok száma: 9), 1604: 7 fő (bor). Az utóbbi érték a dézsmaadókat tekintve a mélypont, amint az 1606-ban összeírt 3 adóház is annak tekintendő. Más források hiányában nem tudni, hogyan vészelt át ezt a nehéz időszakot a falu lakossága, mennyire csökkent le valójában a népesség, de ezek a kútfők mindenképpen igazolják: Bábony lakosságának kontinuitása a 15 éves háború idején is megmaradt, sőt a falu társadalmának még ekkor is volt ereje az állami adó és az egyházi tized fizetésére.

Hogy az adóegységnek választott ház és az adófakultás, a népesség nagysága között mekkora diszcrepancia feltételezhető, mutatja az 1608–1609-re vonatkozó források egymás mellé állítása. 1609-ben, amikor utoljára szavazták meg a rendek az adót a domus mint adóegység szerint, Bábonyban már csak 1 (!) adóházat vettek fel a dikátorok, míg a bortized jegyzékeibe mind 1608-ban, mind 1609-ben 20 dézsmaadót jegyeztek fel. A neveket tekintve az előző időszak tizedfizetői (családjai) mellé – mint Csépán, Kovács, Dombi, Szakács, Kalácsos, Varga, Végh, Tóth, Valkó – újabbak is felsorakoztak, mégpedig Menté János (egy Menté István 1549-ben már adott gabonadézsmát), Jócik Balázs, Koronci István, Lukács Antal, Zsigmond János és 1610-ben Sóvári Mihály. Sajnos, az állandó népességet adekvátan tükröző gabonadézsmát nem ismerjük ebből a két évből, de így is kitűnik, hogy miközben a dicalis adójegyzék szerint óriási mérvű telek- és házpusztulás, ill. népességcsökkenés következett be, a 17. század első évtizedének végén a meglévők mellé újabb bordézsmaadók jelennek meg az összeírásban, akik a bábonyi szőlőhegyeken művelik, esetleg műveltetik a kora tavasztól késő ősziig állandó jelenlétet, megfeszített, szisztematikus munkát igénylő szőlőbirtokot.

1610-től az országgyűlés határozata szerint ismét a porta az adó alapja, de ez ettől kezdve – törvényileg meghatározva – 4 jobbágy- vagy 12 zsellérházat jelent. Természetesen az új adóegységből sem lehet egyenesen visszakövetkeztetni a falu házaira, gazdaságaira, de a porták számának változása, ill. stagnálása jelzi az adózók fakultásában bekövetkezett esetleges változást. A porták száma: 1610/1613: 1, 1618: 1,25, 1620: 1,5, 1623: 1,25, 1626: 1, vagyis a 16. század első negyedében alig változik a falu adóképessége, 1 porta körül mozog. Hogy az 1608–1609. évi bordézsmaadók száma (20) mögött stabil népesség áll, igazolják az 1614 és 1625 közötti gabonatisztregisztrumok is. 1614: 11 fő dézsmaadó, 6 fő keresztyénpénzes (feltehetően zsellér), 1621: 23 fő dézsmaadó, 1624: 16 fő, 1625: 19 fő. A korszak szintén hiányos bortized-összeírásaiban is hasonló nagyságú a dézsmafizetők száma, a többlet a szőlőbirtoklás különleges jellegének tudható be – 1610: 23 fő dézsmaadó, 1611: 24 fő, 1613: 21 fő, 1616: 23 fő, 1617: 22 fő, 1618 és 1620: 17 fő, 1625: 13 fő. A gabonadézsmát fizetők átlaga évi 18,7 fő, a bortized-adóké 20 fő, a dézsmaadóké általában 1614 és 1625 között 19,3 fő. Ez az érték nem sokkal tér el az 1594–1597 között számított átlagtól (18,9 fő). A 17. század eleji mélypont után erőteljes regenerálódás,

újjáéledés jellemzi a bábonyi parasztságot. A népesség természetesen nem hullámzott a dézsmafizetők arányában, változásai lassúbbak voltak, s a század elején sem apadhatott le a dézsmaképeség arányában, és a dézsmaadás fellendülésével sem gyarapodhatott olyan mértékben. Források hiányában nem dönthető el, mi történt közben a népesség azon elemeivel, amelyek nem jelentek, ill. nem jelenhettek meg a dézsmajegyzékekben.

Mivel a demográfiai vizsgálathoz a dézsmalistákon kívül a 17. század első harmadára más forrás nem ismeretes, a dézsmaadók számán túl ismét a nevek összehasonlító vizsgálata adhat némi segítséget. A század legelejéhez viszonyítva újabb nevek jelennek meg:

Kutas András,
Lengyel Máté,
Sóvári Mihály, István és György,
Sós György, Péter és Bálint,
Domik János,
Török Mihály és István.

Feltűnő 1615 és 1625 között az özvegy (*relicta*) dézsmaadók nagy száma: 1611-ben még Patvaros Márton fizeti a tizedet, 1613 és 1618 között Patvaros Zsófia. Menté János 1616-ban szerepel utoljára a tizedösszeírásban, 1717 és 1620 között már csak az özvegye. 1611-ben Jócik Balázs, a következő évben már az özvegye adja a dézsmát 1617-ig. 1613-ban Csépán András a bíró, 1616-ban már özvegyét írják össze a dézsmafizetők között. Kalácsos András 1617-ben még szerepel, 1620-ban és 1624-ben már özvegy felesége adja a dézsmát. Lengyel Máté 1611-ben tűnik fel a parasztok között, 1613-ban még ő a dézsmaadó, 1614-ben már Lengyelné. 1614-ben úgy tűnik fel a két zsellérlként összeírt özvegy: Batkainé és Borsodiné, hogy előttük ezen a családnévvel senki sem szerepelt a fennmaradt listákon. 1618-ban Balog Erzsébet is ott van a dézsmaadók között, pedig Balog családnévvel 1600-ban írtak utoljára össze dézsmafizető jobbágyot. Bogdán Gergely 1624-ben még él, 1625-ben már az özvegye szerepel, hasonlót tapasztalunk Tót Lőrinc és Szakács János esetében is. Ez az 1624–1625-ben bekövetkezett három haláleset már nem lehet véletlen, ahogyan az 1611 és 1625 közötti 6 halálozás sem (összesen 9 fő), ha azt a 3 özvegyet nem számítjuk, akiknek férjét nem ismerjük. Ismert az 1620-as évek egyik pusztító járványa, amelyet a császári hadsereg terjesztett a Magyar Királyságban, de a török háborúk idején általános volt a járványok „grasszálása”. Mivel a jobbágyok halála után özvegyük szerepel dézsmaadóként, családfőket vagy háztartásfőket kell az aszszonyokban látnunk, ők az ún. *relicta*-háztartás, azaz az özvegyek nevéen és irányításával tovább vitt jobbágyháztartás és gazdaság megjelenítői.⁹² A családfők magas halálozási arányszámára nem szolgálnak elegendő magyarázattal a hódoltsági peremvidéken, végvárok környékén gyakori török portyázások, császári katonaság, végváriak, „kurucok” harcai. A források hallgatása miatt nem ismerjük a konkrét okokat, csak feltételezzük a járványokat, esetleg a háborús veszteségeket. Az, hogy

⁹² A *relicta*-háztartáshoz vö.: VERESS 1958.

özvegyek váltják fel elhalt férjüket a tizedszolgáltatásban, arra utal, hogy nincs felnőtt férfi a családban, aki az elhunyt családfő örökébe lépne, de a paraszti familia még képes a jobbágyi szolgáltatásokra. A családok egy részénél a családfő halálával a név is kivész az összeírásokból, így 1673-ben Lengyel István özvegye még egyszer ad gabonadézszmát, de utána már nem találkozunk a család nevével. Patvaros Márton, Jócik Balázs, valamint Kalácsos Márton halálával családnevük is elenyészik. A Szakács-rokonság, amely nem egyszer 3–4 dézsmafizetőt is adott egyszerre, 1625 után nem szerepel a forrásokban. De így van ez az 1610-ben feltűnt Sóvári névvel is. A 17. században magasabb az özvegy női családfők száma Sárospatakon is, mint a 16. században. Azok az özvegyek, akik megtartották a telket férjük halála után, minden bizonnyal tovább működtették a gazdaságot is, talán a fiúk, esetleg más férfi rokon segítségével, de mindenképpen nagy szervezőkészségről és elszántságról téve tanúságot.⁹³

A népesség csökkenése a 17. század első negyedének végére a forrásokban is megmutatkozik: 1626-ban ismét csak 1 porta a falu adóképesége, ugyanekkor a gabonadézszmát 10-en fizették. 1623-ban a portaszám: 1,25, 1625-ben a gabonadézsmaadók száma: 19 fő. A század további részéből igen hiányosak a dézsmajegyzékek, így a népesség csökkenésének mértéke a forrástípuson belül alig kontrollálható, de bizonyos csökkenést az 1621. évi maximumhoz (23 fő) tényként kell elfogadnunk. Hogy a csökkenés a század első harmadának végéig is eltarthatott, a portaszám is jelzi: hiszen 1630-ban és 1631-ben már csak fél adóporta után róják ki a dicát a bábonyiakra.

A század második harmadára a Bábony történetére vonatkozó eddigi források is elapadnak, s alig van honnan merítenünk a népességet vizsgálандó. 1638-ban még összeírnak fél portát, 1652-ből pedig a bordézszmát ismerjük.

Bordézsma-adók Bábonyban 1652-ben

<i>Dézsmaadó</i>	<i>Köböl</i>	<i>Ice</i>
Balog Márton bíró	1	11
Cipán Jakab		9
Varga István		1
Valkó Mihály		11
Tót Mihály		1
Török István		1
Jász Márton		1
Miklós Tamás		9

Forrás: MOL E 158 Borsod 1652

Az 1626 és 1673 közötti időszakra a dézsmajegyzékeken kívül a birtoktörténetben már említett 1640–1642. évi zálogleveleket hívhatjuk segítségül a népmozgalom

⁹³ Az özvegy jobbágyasszonyokról bővebben: PÉTER 1989.

vizsgálatához.⁹⁴ 1640-ben Nyáry Miklósné Bánffy Judit zálogos levelében 7 „emberét” [jobbágyát] adja zálogba 11 puszta házhelyével együtt a Jászyaknak. A puszta telkeknek felsorolja egykori úrbéres tulajdonosait is, hiszen a jobbágyi telek vagy házhely a rajta ülő, a telek külsőségeit művelő jobbággal együtt képezi a földesúr tulajdonát. 1642-ben Haller Sámuel bábonyi porcióján 6 emberét és 5 puszta házhelyét zálogosítja el Jászy Mártonnak. A két oklevél együttesen vonatkozik a bábonyi birtok egész telekállományára, így összevont vizsgálatuk a falu teljes úrbéres telekszámára és jobbágynépességére szolgálhat adatokkal. A záloglevelekben 13 jobbágyot, ill. telket és 16 desertát adnak zálogba, vagyis az összes járadékköteles telkeknek 55%-a puszta. A telkekről a forrás nem árulja, hogy egészek-e vagy csak hányadok, de minden valószínűség szerint egy részük töredéktelek, hiszen elképzelhetetlen, hogy az 1563. évi 13 egész- és 2 féltelkekből egy évszázad alatt 29 egésztelek legyen. Azt sem zárhatjuk ki, hogy esetleg zsellérházhelyek is vannak közöttük. A több mint 50%-os telekpusztulás nem különleges jelenség a 17. század első felében; a hódoltsági viszonyok, a kettős adózás, a mezőgazdasági dekonjunktúra egyaránt közrejátszhatott a telkek elnéptelenedésében. A népmozgalom szempontjából a pusztulás mértéke azonban nem lehet egyedül irányadó, hiszen a telek puszta volta sokszor nem a népesség eltűnését jelenti, hanem csak azt, hogy a telken ülő gazdálkodó család nem képes a földesúri járadékokat és egyéb adókat fizetni, ezért telkét átmenetileg vagy örökre visszaadja. Ezután zselléreként, szolgaként ugyanazon a telken, sőt még ugyanabban a házban is megmaradhat, de már nem telkes jobbágyi státusban. Célravezetőnek tűnik nevenként megvizsgálni Bábony kora újkori történetének az egyetlen olyan forrását, amely a korabeli és megelőzően ott élt jobbágyok névsorát a falu egészére vonatkozóan tartalmazza. Az 1640–1642. évi záloglevelekbe felvett puszta telkek „névadói”, egykori jobbágyai mellett azt az időintervallumot adjuk közre, ameddig a dézsmajegyzékekben szerepeltek:

Bábony telkes jobbágyai 1594–1642

<i>Jobbágyok (puszta telkek) 1640–1642</i>	<i>Dézsmaadás (év)</i>
Domik János	1614–1617
Dombi Péter	1597–1621
Jócik Balázs	1608–1611
(özv. Jócik Balázné)	1613–1617
Kalácsos András	1597–1617
(özv. Kalácsos Andrásné)	1618–1625
Nagy Antal	1596–1611
Patvaros Márton	1594–1611
(özv. Patvaros Zsófia)	1613–1620
Mente János	(és özvegye) 1608–1616
Miklós Tamás	1625
Varga András	1625

⁹⁴ MNL OL NRA 917/15.

Tót György		1608–1621
Tót Simon		1613–1618
Szakács Máté		1594–1625
Tóth Lőrinc	(és özvegye)	1614–1625
Szakács János		1608–1624
Valkó János		1609–1625
Nagy Jakab		

Forrás: MOL NRA 917/15; E 158 Borsod

A fenti nevek közül Miklós Tamás még 1673-ban is szerepel a dézsmaösszeírásban, Valkó János családnevét pedig Mihály viszi tovább (1652, 1673), leszármazói pedig a 17. század végén ismét telkes jobbágyok. A Dombi, Jócik, Kalácsos, Patvaros, Mente, Szakács nevek pedig 1640–1642-ben fordulnak elő – mint elhagyott telkek egykori gazdái – utóljára. A felsorolt nevekből 8 (60%) 1620–1625 között még szerepel a forrásokban, 5 pedig (33%) még 1625-ben is, vagyis pusztulásuk csak 1625 utánra tehető. Az 1640–1642-ben már deserta telkek 67%-a 1611–1625 között pusztásodott el. Feltűnő, hogy ugyanebben az intervallumban szerepeltek nagy számban özvegy dézsmaadók a jegyzékekben, ekkor volt szokatlanul magas a családfők halálozási aránya. Az elhagyott telkek jobbágytulajdonosai közül 6 bizonyosan ekkor halt meg (Jócik Balázs, Kalácsos Márton, Patvaros Márton, Mente János, Tóth Lőrinc, Szakács János). 1626 és 1642 között lett pusztá az összes elhagyott telek 33%-a, és a pusztásodás a bábonyi családok egy részét is kiostálta a népességből.

Míg a pusztá telkek 1640–1642. évi listája egy elmúlt történeti korszak emléke, a telkes jobbágyok névsora ugyanebből a forrásból már előremutat a század második felére: Domik János, Balogh Márton, Csipán Jakab, Koronci Ferenc, Koronci István, Kovács Orbán, Jász Márton (kétszer), Kormos István, Kasza Jakab, Tót Mihály, Török István, Varga Balázs. Domik János 1626-ban még szerepel a dézsmaadók között, míg ugyanezen a néven 1614–1617 között is dézsmaadó az összeírásokban. Hogy két személyről van szó, igazolja, hogy a Nyáry-örökösök záloglevélében az egyik deserta Domik János pusztájaként szerepel, ill. Domik Jánost jobbágyként is zálogba adják. A forrásokban 1549 óta szereplő Domik családnak János az utolsó tagja, ez a családnév nem éri meg a 17. század utolsó harmadát. A Csépán/Csipány nevű törzsköcs bábonyi familia is csak 1673-ig (Csipány Jakab) követhető a kora újkori forrásokban. A Koronci/Korinci család 1642-ben még két családfővel szerepel a jobbágynévsorban, de a század utolsó harmadában már hallgatnak róla a források. Először az 1556. évi bordézsma-jegyzékben tűnik fel Koronci Ferenc talán extraneus birtokosként, majd 1604-től a család folyamatos dézsmaadó Bábonyban. 1673-ban még dézsmaadó Koroc István özvegye, akiben a családnév utolsó viselőjét sejtjük. A Koronci név eltűnésével olyan család enyészik el, amely (a Jócik, Mente familiákhoz hasonlóan) csak a 17. század elején tűnik fel a faluban. Török István 1621-ben ad először dézsmát, s ő sem örökíti tovább családnevét. A Balog, Kovács, Varga, Tót családneveket a 16. század közepétől kísérik a források, gyakoriságuk miatt azonban azonosításuk nem könnyű. Mind a négy családnév kontinuuus a 17. század

végéig. Kasza Jakab neve csak a záloglevélben szerepel. Kormos István 1640–1642-ben bukkan fel először, nevét Mihály örökíti tovább, aki 1681 után nem szerepel az összeírásokban. A család legkésőbb tűnik fel azok között a parasztcsaládok között, melyekről a 17. század végén már hallgatnak a források. A zálogos levelek telkes jobbágysai között Jászi Márton mind a Nyáry-, mind a Haller-féle porcióban szerepel. Vagy a két oklevél kiállítás között eltelt időben költözött át egyik telekről a másikra, vagy már ekkor két telek úrbérése volt. Jászi Márton 1625-ben tűnik fel először a dézsmafizetők sorában, s vele jelenik meg az a családnév (Jász/Jászi/Jászka), melyet a kora újkor végén az egyik életerős parasztcsalád visel majd. A záloglevelek jobbágynevsora (Jászi Márton kettős felvételével a 13 helyett 12 családfő) és az 1652. évi bordézsmá (8 fő) távolról sem elegendő ahhoz, hogy a népesség nagyságára becslést tegyünk. Nem tudjuk, hány zsellér volt, s hányan élveztek mentességet a jobbágyi szolgáltatások alól. A 12 jobbágycsalád-fő és a mögéjük képzelt háztartások a népesség minimumát jelentik. A dézsmajegyzékbe felvett nevek mindegyike szerepel a telkes jobbágyok között, így a bordézsmá-adók egyben telkes családfők is, a telekállomány 45%-át foglalva el. A 16. század végéhez viszonyítva az akkori 15–20 háztartásfő (15–20 ház) és átlagban 19 dézsmaadó a 17. század közepére apadt ugyan, a telekpusztulás is erre utal, de a 12 telkes jobbágy még mindig viszonylag jelentős népességet feltételez.

A 17. század második harmadára jellemző forráshiányt a század vége felé a kútfők meglehetősen bősége váltja fel. Megszaporodnak a vármegye népességre vonatkozó összeírásai, melyek a törökör végi bábonyi társadalomról az addiginál jóval árnyaltabb képet adhatnak.

1652 után 1673-ból (gabona: 13 fő), 1681-ből (gabona: 8 fő), 1683-ból (bor: 6 fő) és 1700-ból (gabona: 14 fő) ismerünk dézsmáösszeírást. A dézsmaadók száma némileg emelkedett az 1652. évhez viszonyítva (8 fővel), de ekkor a demográfiára már pontosabb források is rendelkezésre állnak.

A falu népessége és társadalma a 17. század végén

1695-ben összeírták néhai Jászy János birtokos javait, melyek között az új földesúr, Döry András tulajdonában Bábony mint teljes falu (*possessio integra*) szerepel.⁹⁵ Ez egyben Bábony első olyan urbáriuma is, amely az úrbéres kötelezettségek és telekszám mellett tartalmazza a jobbágyok nevét, sőt a velük élő fiakét is.

Bábony urbáriuma, 1695

<i>Jobbágy neve</i>	<i>fiú</i>	<i>ökör</i>	<i>tehén</i>	<i>disznó</i>	<i>kecske</i>	<i>féltelek</i>
Jászka István	2	2	1			1
Balog György	1			2	11	1
Kutas György	1		1	1		1
Kutas Péter	1			2		1
Bíró András			1			1

⁹⁵ MNL OL UeC 110/31.

Varga Mihály	1	4	1	3		1
Bogdány György	1			1		1
Vokó János				3		1
Vokó Imre						

Forrás: MOL UeC 110/31

Egy évvel később, a török kiűzését követő első dicalis összeírás alkalmával a vármegye készített lajstromot a falu lakosságáról és adóképeségéről.⁹⁶

Bábonny lakosai az 1696. évi adóösszeírásban

<i>Név</i>	<i>szántó föld 3 nyomásban (mérő)</i>	<i>szőlő (kapás)</i>	<i>bor (csöbör)</i>
<i>Jobbágyok</i>	8	3	
Valkó János	8	3	1
Bogdán György	8	5	1
Varga Mihály	8		2
Csitkó András	8	4	
Jászka István	8	5	2
Illyés István	8	2	
Kutas György	8		2
Kutas Péter	8		
<i>Cenzuális nemesek</i>			
Nagy András	8		
Tekes Márton	8		
Nehéz Ferenc	8	2	1
Balog Márton	8	5	2
Borsodi Mihály	8		3

Forrás: MOL E 158 Borsod 1696 és BAZML IV. 501/b III. I. 70.

A családnevet vizsgálva kitűnik a törzsökös családok (Varga, Bogdán, Valkó, Kovács) mellett újak megjelenése is. A Jász/Jászka család 1625 óta fizet dézsmát, Kutas Péter 1673-tól ismert, Illyés István pedig az 1683. évi gabonalistán említik először. Bíró János (e családnéven az első) 1673-ban kereszténypénzt fizet, 1681-ben szőleje után ad tizedet, ugyanebben az évben pedig Bíró Gergely gabonadézsmát ad. A század utolsó harmadában feltűnt családok közül a legkésőbbi a Csitkó/Csetkó, hiszen 1695-ben még nem szerepel az úrbéresek között, 1696-ban azonban már felvételük az adóösszeírásba. A két összeírás nemcsak a fluktuációra, népességmozgásra lehet jó példa, hanem a társadalmi státus, jogállás változására, a társadalmi emelkedésre is, hiszen Balog Márton az urbáriumban még úrbéres, egy év múlva pedig már cenzust fizető nemes.

⁹⁶ MNL OL E 156. Borsod 1696. és BAZML IV. 501/b III. I. 70.

Mind az urbárium, mind a dicalis összeírás – jöllehet az utóbbi a cenzust fizető ún. taksás nemeseket is lajstromba vette – a népesség egészét tekintve szűkít, hiszen csak azokat tartalmazza, akik az úrbéres, ill. az állami adózás szempontjából szóba jöhetnek. A két összeírást szerencsésen egészíti ki további két vármegyei lajstrom. 1697-ben a „Borsod vármegye lakosainak családjairól és azok összes ingó és ingatlan vagyonáról készült összeírás vagy vizsgálat” csak a családok számát, ill. összesített vagyonukat jegyezte fel.⁹⁷ 1698-ban hasonló családösszeírás készült, de már a családfők neve, a jószágállomány és a termés felvétele mellett a családban élő egyéb „személyeket” is lajstromba vették.⁹⁸ Ez utóbbi is adóösszeírás, amelynek alapján a vármegye elkészítette a repartitiot, az állami adó falunkénti megosztását. Az 1697. évi családösszeírás 12 cenzust fizető nemesnek és 11 jobbágnak írja össze a javait (23 családfő), a másik pedig 2 bíró mellett 8 nemest, 3 libertinust és 9 jobbágot tartalmaz (23 családfő). A családfők mellett feljegyzett személyekben felnőtt termelő férfiakat gyaníthatunk, hiszen Tót Pál libertinus jogállású és Balog Márton colonus [jobbágy] családjában szerepel csak 2–2 személy, a többiben mindben csak 1. 1702-ben a falu urbáriuma szerint Balog Mártonnak már nincsenek nagykorú fiai, viszont mellette Balog István már féltelkes jobbágy, így minden okunk megvan az 1698. évi listán nagykorú, a paraszti munkában még részes felnőtt férfi családtagokat (fiakat) látni, akik egy pár év múlva már „külön kenyeres”, „különös” (saját háztartással és családdal bíró) gazdák, ahogyan a korabeli szóhasználat nevezi a családfőket.

A 17. század legvégén a családösszeírások alapján 22–23 olyan kiscsalád alkotja Bábony törzsnépességét, amelyben a férfi családfőn kívül 1, ritkábban 2 nagykorú férfi vagy fiú él. Az 1698. évi összeírásban a 2 bíró mellett nem jegyezték fel a családjukban élő személyeket, de náluk is 1 főt számítunk, a családfők és velük élő nagykorúnak számító termelő férfiak száma: 46 fő. Ha ugyanennyi nőt képzelünk melléjük, 100–110 fő körüli felnőtt népességet kapunk. Nem számítottuk a családban élő gyermekeket, esetleges szolgálkat, öregeket, betegeket és más, a paraszti munkára nem képes elemeket, mivel ők kívül maradtak az összeírásokon. Ez a stabil lélekszám a kora újkor legvégén viszonylag gyorsan cserélődő, magyar és néhány szlovák nevű család közösségét reprezentálja. A „külön kenyeres” családfők között kétszer szerepel a Csetkó, a Csorba, a Kutas, a Tót és a Nagy családnév, vagyis az összes család 45%-a férfiágú rokonságot mutat. A rokoncsaládokat főként a 17. század végén feltűntek, a „generációváltás” képviselői között találjuk.

Bábony népesség- és társadalomtörténetére az első adatot az 1563. évi urbárium szolgáltatta 28 telkes jobbággal mint családfővel. Alig másfélszáz év múltán, egy történelmi korszak határán, a kora újkor, ill. a török kor végén, amely a falu mikrotörténetében a zálogbirtoklás időszakának a vége is, egy más jellegű forrás 22 családfőt rögzít. A két mutatót bármily óvatossággal feleltetjük is meg egymásnak, egyfelől a népesség bizonyos apadását, másfelől – s ez a lényegesebb – integritását, életképességét, öfenntartó erejét és regenerációs képességét állapíthatjuk meg. A

⁹⁷ BAZML IV. 501/c III. I. 497.

⁹⁸ BAZML IV. 501/c III. I. 498.

források, amelyek köréből korszakunkban teljesen hiányzik a családok nagyságára, lélekszámára, a háztartásokra vonatkozó adat, nem tesz lehetővé a népesség teljes lélekszámának megbecslését, s nem adnak választ a fogyás és növekedés konkrét okaira sem. A népesség egy része a források jellege miatt homályban marad, hiszen a feudális járadékok, adók szempontjából szükségszerűen csak a termelésben közvetlenül résztvevők tarthatnak számot a joghatóságok – uralkodó, egyház, földesúr, vármegye – érdeklődésére. A gyermekek, a nők, a javakkal nem bírók a társadalom és népesség „néma” alkotórészei, akiket csak különleges esetekben (olyan kiemelkedő terméshozam alkalmával, amelyből nemcsak az úrbéres termelők adóznak, vagy férjük halálakor) szólaltatnak meg időlegesen a korszak kútfői. Egy részüket még ekkor sem tudjuk azonosítani, hiszen nevükön és adójuk, járadékuk mennyiségén kívül mást nem árulnak el magukról. Őket majd csak az újabb korok népszámlálásai, statisztikai fogják szóra bírni, s ezzel árnyaltabban megjeleníteni a népességet, megállapítva lélekszámát mint legfontosabb mutatóját is.

Hogy a 17. és a 18. század fordulója nemcsak az ország köztörténetében, hanem a töröktől felszabadult országrészek birtoktörténetében és a paraszti népesség társadalomtörténetében is fontos változások kezdete, köztudott. Ezek a – néha igen rövid idő alatt lejátszódó – változások a török kor végén, a 18. század legelején Bábony történetében is dokumentálhatók. A kamarai birtoklás első urbáriumában, 1702-ben 16 egésztelkes, 6 féltelkes jobbágycsaládfőt írtak össze, akiknek családjában 15 fiú élt, ill. Varga Istvánnal egy nála élő testvért és annak két fiát is összeírták.⁹⁹ Mivel egyetlen családban és telken vettek fel a családfővel együtt élő fivért és annak felnőtt fiait, és azonos családnéven is több telkes jobbágy szerepel, újabb érv szól amellett, hogy a bábonyi háztartások mögött paraszti kiscsaládokat lássunk, melyekben a családfők mellett csak annak a felnőttkor küszöbén álló fiai alkotják a férfi termelőnépességet. A 39 fős férfinépességhez tartozik a 4 taxás nemes is, akiknél fiaikat nem írták össze. Az urbárium felsorol még 1 szabad, a földesúri kötelezettségek alól kivett telket és házat (*domus exempta*), melyen Csorba Mihály kuriális nemes él István és János nevű fiával. A nemesekkel együtt 46 fő a felnőtt férfilakosság, melyből bizonyosan hiányoznak a 4 taxás nemes háztartásában esetlegesen együtt élt fiak. Az 1698. évi említett vármegyei családösszeírásban szereplő 22–23 családfő és a 46 felnőtt férfilakos száma megegyezést mutat az 1702. évi urbárium 21 családfőjével és 46 fős férfinépességével. A családfők számát 1702-ben legalább 1-gyel emelhetjük, hiszen 1696-ban nemes Csorba János már külön családfőként szerepel apja, nemes Csorba Mihály mellett. A két összeírás közötti pontos megfelelés azok hasonló jellegéből adódik, hiszen mindkettőben felvették a háztartásokban élő fiatal férfiakat is. Az 1702. évi urbáriumot már a 18. században fektették le az új-régi földesúr: a kamara utasítására, de mint történeti forrás még az előző évszázad végének, egy előző történeti korszaknak a dokumentuma. A közel 50 felnőtt férfi mögött álló népesség 16 jobbágy családfője közül a

Balog (Márton és István,
Jászi/Jászka (Miklós és István + 2 fiú),

⁹⁹ MNL OL UeC 87/67.

Valkó (János és Imre + 1 fiú),

Kutas (Péter + 2 fiú és György + 3 fiú),

Csetkó (István + 3 fiú, Mihály + 1 fiú és András)

férfiágú rokoncsaládokat azonosíthatjuk, melyek a 23 felnőtt férfival a férfinépeség 59%-át alkotják. Feltűnő a legkésőbbi Csetkó család népes volta, melynek tagjai 3 egésztelket foglaltak el 7 felnőtt férfival. A családnevek közül a legrégebbi a Bogdány, amely 1576 óta van jelen a forrásokban.

A 17. és 18. század fordulóján készült összeírás jellegű források egybevetése a 150–200 főt valószínűleg meg nem haladó bábonyi népesség társadalmi képét meglehetősen színesnek mutatja. Az 1702. évi urbárium említ egy pusztát szabad telket és házat is (*domus libera deserta – sessio deserta*), melyet Sós-háznak neveznek, s fele részben Kovács Sámuel urat és Döry urat, fele részben pedig Szentpéteri urat (a sajószentpéteri Szentpétery család tagját, Imrét vagy Zsigmondot) illeti. Ez a puszták és ház a falu társadalmának legfelső szintjét jeleníti meg, azt az elitet, amely nem is tartozik társadalmi és szociális tekintetben a községhez: a possessionátus nemességét. A birtokos nemesség sok falujában csak virtuálisan van jelen, kastélya, kúriája, udvarháza csak a birtok központjában, egyes kitüntetett helységeken emelkedik, helyben csak ispánjával, intézőjével, a falu bírájával képviselteti magát. A 16. századi főúri zálogbirtokos családok a diósgyőri várban vagy más kastélyaikban rezideáltak, a Szentpéteryek, Döryek is máshol laktak (Sajószentpéter, Miskolc), de az urbárium igazolja, hogy a bábonyi birtokrészükön is fenntartottak egy kúriát, ahol valószínűleg az év bizonyos részén (dézsmáláskor; szüretkor) ők vagy megbízott hivatalviselők tartózkodtak. Már ezt megelőzően is van utalás arra, hogy a birtokosok megjelentek a falu lakosaiként. 1648-ban Horváth Benedek és Bodó Pál fizeti a jobbagyaltalan nemesek 16. század végén bevezetett taxáját az állami adóba, az előbbi a Kövér család leszármazója, az utóbbi talán maga Bodó Pál, aki az 1620-as évek végéig Bábony alzálogos földesura volt. Bár a diósgyőri uradalom zálogbirtokosai többnyire a diósgyőri várban laktak, talán valamiféle későbbi letelepedési szándék is vezérelte hallerkövi Haller Sámuel 1642-ben, amikor a bábonyi birtokrészének továbbzálogosítása során egy házhelyet megtartott magánál.¹⁰⁰ A nemesek megjelenése a bábonyi forrásokban a 17. század első felére megy vissza. 1635-ben a dicalis összeírásban Balázs deák és Barlak Ambrus fizeti a 8 dénáros nemesi taxát (*taxa nobilium*). 1648-ban az említett Horváth Benedek 9 dénár, Bodó Pál 12 dénár, Lakatos György pedig 15 dénár nemesi adót fizet.

Bábony nemes jogállású lakosait a 17. század forrásszegény időszaka után 1689-ben említi először egy vármegyei összeírás.¹⁰¹ A vármegye ekkor 2 forint és 2 köből gabona porták utáni adót (*taxa ad portas*) rótt ki a nemesekre. Az összeírásban Bábony fél portával szerepel, s ezért 1 forint és 1 köből adót vetettek ki a valószínűleg féltelken élő és gazdálkodó nemes jogállású családokra. 1692-ben a vármegye

¹⁰⁰ MNL OL NRA 917/75.

¹⁰¹ BAZML IV. 501/b III. I. 487.

Bábonban 3 armalistát ír össze: Szegő Istvánt, Csizmadia Istvánt és Kovács Andrást.¹⁰² Szegő István minden bizonnyal a Jászy-örökös Szegő Andrásné Szász Anna utóda, személyében így szintén az egykori részbirtokosok leszármazója adózik a faluban. A Csizmadia név máskor nem fordul elő a 17. században, a Kovács családnévet pedig gyakorisága miatt szinte lehetetlen azonosítani. Az armalista nemesek nemesi címeradománnyal rendelkeztek, melyhez a 17. század folyamán már nemcsak az egyéni kiválóság, hanem sokszor csak az érte fizetett díj segítette hozzá a címernyerőket, birtokadománnyal pedig már egyáltalán nem párosult a privilégium. Az armalisták egy része nem is szabad telken ült, vagyis a földesúri terhek alól sem volt mindig mentes. A 3 bábonyi armalista közül az összeírás szerint csak Kovács Andrásnak volt 6 ökre, Csizmadia István és Szegő István pedig méheket tartott, valamint szőlőjük is volt, Szegő Istvánnak 10 kapás nagyságú, amely ekkor a legnagyobb szőlőbirtoknak számított a faluban, azaz a nemesek a falu gazdaságában is kitétek.

A birtokos nemesek – ha le is telepedtek időlegesen a faluban – kívülről érkeztek a falu társadalmába, s attól élesen elválasztotta őket nemesi jogállásuk, az állami adók alóli (néha csak részleges) mentességük, birtokjoguk, a jobbágyi szolgáltatások élvezése, életmódjuk, vagyoni helyzetük. A nemesi rendbe azonban a falu jobbágytársadalmából is be lehetett kerülni, az armális szerzését sokszor a földesúr támogatta, engedélye nélkül az uralkodó nem is részesítette rangemelésben a kérvényezőt. Sajnos a vonatkozó kútfők híján követhetetlen, hogy az 1696. évi országos (*regnicolaris*) összeírásba felvett bábonyi cenzust fizető nemesek (*nobiles censuales*) hogyan jutottak kiváltságaikhoz, amelyek közül a legfőbb, mint elnevezésük is mutatja: terheik egy összegben, évi cenzusban való megváltása volt. A cenzuális nemesek felsorolása nevükön (Nagy András, Tekes Márton, Nehéz Ferenc, Balogh Márton és Borsodi Mihály) kívül csak az általuk birt szántóföldek nagyságát tartalmazza: egységesen 8 mérős föld 3 nyomásban (*terrae capaces meretrarum in 3 campis* – 8). Mivel a jobbágy családfők (8 személy) is ugyanennyi szántóval rendelkeztek, önként adódik a következtetés, hogy az évi cenzust fizető nemesek is a jobbágyokhoz hasonló módon, nyilas osztással jutottak hozzá a falu művelési rendszerének alávetett szántóföldjükhöz, illetve ez az extravillanum eredetileg jobbágytelekhez tartozott. Az 1692-es összeírásban Borsodi Mihály libertinusként szerepel, akit felmentettek a jobbágyi kötelezettségek alól. Balogh Márton ugyanekkor zsellér, olyan jobbágy, aki nem rendelkezik megfelelő igáserővel és anyagi tehetséggel. Az 1695. évi urbáriumban pedig a féltelkes jobbágyok között van és 11 kecske tulajdonosa (az egyetlen kecsketartó Bábonban). Ez a viszonylag magas állatszám olyannyira kiemelte jobbágytársai közül, hogy egy év múlva már a cenzuális nemesek közé emelkedik. 1696-ban 5 kapás szőlőjével a legvagyonosabb szőlősgazda.

A 17. század utolsó éveiben a legdinamikusabb változások a nemesek társadalmi csoportjában zajlanak. 1689-ben még csak fél nemesi porta után fizetnek, 1696-ban pedig a cenzuális nemes családfők száma (5 fő) alig egyharmaddal kevesebb, mint

¹⁰² BAZML IV. 501/b III. I. 494.

az úrbéreseké (8 fő). 1697-ben csak a családok számát és ingó vagyonát írják össze, ahol Bábonny társadalmát cenzuális nemesekre és jobbágyokra osztják fel.¹⁰³

Bábonny falu vagyonösszeírása – 1697

	<i>cenzuális nemesek</i>	<i>jobbágyok</i>
Család	12	11
Ökör	10	8
Tehén	11	6
Borjú	2	7
Disznó	19	11
Bor	14,5	9
Gabona (őszi)	21	22
Árpa	11	2
Zab	7	1
Méhkas	12	12

Forrás: BAZML IV. 501/b III. I. 497.

Az összeírás már közel egyező számú taksás nemes és jobbágyi jogállású családot tartalmaz, s a számok jelzik, hogy igaerőben, állatállományban, bortermelésben a nemesek fölülmúlják a jobbágyokat. Az állattartásra utaló zab- és árpatermesztésben különösen szembeűnő a fölény.

A taxások arányának emelkedése, magas értéke nem bábonny jelenség a 17. század végén. Már a török korban, sokszor éppen a kettős adóztatás terhét viselő jobbágyon könnyítendő, a jobbágyi terheket, vagy egy részüket, gyakran váltották át taxára, vagyis a járadékok éves egyösszegű megváltására. A szőlőtermesztő mezővárosokban és vidékeken nagy számban gyűltek fel taxás vagy taksás nemesek a kora újkor végén. A változatlanul kelendő bor értékesítése révén egyes bortermelő elemek földesuruktól – szabott áron – felszabadítást nyertek, libertinusok lettek, a következő lépcsőben pedig nemeslevelet is szerezhettek az uralkodótól (ismét csak meghatározott összegért). Sajnos, a bábonny taksás nemesek esetében nem követhetjük a társadalmi emelkedés konkrét folyamatát, sőt olyan kérdésekre sem kaphatunk választ, hogy a taksás nemesek közé emelkedett Balog Márton miért szerepel 1698-ban ismét a jobbágyok között, ott is maradv a 1702. évi urbárium tanúsága szerint. Vagy csak az összeírások pontatlanságára hívja ez a jelenség ismételten fel a figyelmünket?

A 17. század utolsó családösszeírásában együtt szerepelnek a nobilesek és a libertinusok.¹⁰⁴ A privilegizáltak között 8 nemes mellett 3 libertinus íratott össze. Az összeírás elején szereplő főbíró vagy első bíró (*judex primarius*) Nagy Andrásban is nobilest kell látnunk, hiszen 1696-ban már ekként szerepelt. Valószínű, hogy személyében a falu nemesének – máshol is szokásban lévő – külön bíróját fedezhetjük fel. A bábonny társadalom kiváltságos családfőinek száma (12 fő) 1698-ban már fölül is

¹⁰³ BAZML IV. 501/b III. I. 497.

¹⁰⁴ BAZML IV. 501/b III. I. 40.

múlja a jobbágyokét (10 fő). Az arány az 1702. évi urbáriumban megfordul, hiszen már csak 4 taksás nemes szerepel, akik egésztelken élnek és családonként 1 forint taksát fizetnek. A már említett Csorba család nem fizet taksát, vagyis nemesi kiváltsága más jellegű, nem lehetetlen, hogy az egykori birtokosok utóda. A nemesek körében igen erős fluktuációt állapíthatunk meg, hiszen a privilegizált családfelek közel fele már nem éri meg az 1702. évi urbáriumot, ahol viszont a Csatlós új nemes családként szerepel. A nagyarányú mozgás okainak feltárására nem elégségesek a fennmaradt dokumentumok, s irányának kutatásához a Bábonyt környező községek és mezővárosok korabeli társadalomtörténetét is fel kellene tárni.

A bábonyi társadalom rendi kiváltságokkal rendelkező elitjének a 17. század végén nemcsak születését, de számbeli és aránybeli maximumát is megállapíthatjuk. Az 1689–1698 közötti időszakban részben betelepedés folytán, de esetleges társadalmi emelkedéssel is nagyszámú taksás nemes jelenik meg a falu társadalmában, 1563-ban, a kora újkor kezdetén ellenben az urbárium még csak egyetlen libertinus jogállású családfőt említ. A nemesek genezise jórészt homályban marad, csak az egykori birtokos családok leszármazottjait azonosíthatjuk, ill. Balog Márton kétes nemességszerzését datálhatjuk az 1695/96-os évekre. Az állatvagyon, szőlőbirtok, tavaszi gabona termesztése – mint anyagi bázis – azonban mindenképpen összefügg a társadalmi emelkedés lehetőségével.

A 17. század végi bábonyi társadalom másik csoportjának, a jobbágyoknak múltja, viszonyai a nemesekénél eredményesebben vizsgálhatók, hiszen a feudális kori források nagy része éppen az ő szolgáltatásaik, adóik dokumentálása végett jött létre. Az újkor végén a 10–12 jobbágy családfő (1702-ben: 16 fő) viszonylag homogén csoportot képez, hiszen ekkor a források szerint jobbágytelek nélküli zsellérek nem élnek a faluban. Az 1673. évi gabonadézsmában még 8 kereszténypenzest tartalmaz (köztük 3 özvegyet), az 1686–1692 közötti dicális összeírásban azonban a zsellér nem telek nélküli adózót jelent, hanem olyan jobbágyot, akinek igaereje, szántóföldje nem éri el a törvényben előírtat. 1686-ban a vármegye szerint Bábonyban egyáltalán nincs saját ekével bíró jobbágy (*colonis aratra educantibus poenitus caret*), ezért csak 5 inquilinust (zsellért) írnak össze.¹⁰⁵ Hasonló okból szerepel 1692-ben a 3 armalista és 2 libertinus mellett 7 inquilinus, akik közül csak 2-en rendelkeztek 2–2 ökörral, viszont mindegyiküknek volt saját szőleje. 1696-ban már colonus (jobbágy) jogállásúak szerepelnek a regnicolaris összeírásban, mindegyikük 8 mérős szántóval rendelkezik.

Az urbáriumok legfontosabb kategóriája a jobbágytelek nagysága. 1695-ben még mind a 10 jobbágy féltelken ül, 1702-ben kamarai urbáriumban már 10 egésztelkes és 6 féltelkes úrbérest írnak össze. 1695-ben még 2 pusztá féltelke van, 1702-ben már nincs pusztá az úrbéres telekállományban, alig 10 év alatt benépesült minden jobbágyfundus. Mivel nincs olyan családnév, amely csak 1702-ben jelent volna meg, az üres telkeket a bábonyi jobbágyok vették úrbéres művelés alá, ami meglendült gazdasági kedvre utal. Bár a nemesek vizsgálata szerint gyors társadalmi változások időszaka a 17. század vége Bábonyban is, az 1695 és 1702 között eltelt 7 év nem

¹⁰⁵ BAZML IV. 501/c III. I. 23.

tűnik elegendőnek ilyen nagymérvű növekedésre a teleknagyságot tekintve. Valószínűnek látszik, hogy az új földesúr, a kamara új kontraktust készített jobbágyaival, s ennek során a telkek addig nem használt részét mintegy visszaadta úrbéres használatra. Bíró András, Bogdány György, Jászka István, Kutas Péter, Kutas György 1695-ben még féltelkesek, az 1702-es urbárium szerint pedig egésztelken gazdálkodnak. A Varga családban Mihály 1695-ben még féltelekkel bír, István 1702-ben már egésztelkes. A betelepülő családok egyike, a Kutas különösen magas fokú gazdasági vitalitásról tesz bizonyosságot, hiszen mindkét Kutas családfő egésztelkekre váltott a 18. század elején. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha ebben szőlőbirtokuk jövedelmének segítségét is látjuk, hiszen mindkettejükénél 2 szőlőt írtak össze 1702-ben. A forrásokban 1594 óta folyamatosan jelenlévő Valkó család tagjai (János és Imre) azonban, bár 1695-ben két féltelken gazdálkodnak, 1702-ben is megmaradnak féltelkesnek. Esetükben egy eredeti egésztelke megosztását sejthetjük apa és fia között.

Zsellérek, szolgák és szegények

A 17. század végi összeírások a késő feudális paraszti társadalom nagy csoportját, a telek nélküli zsellérekét nem tartalmazzák. Az 1702. évi urbárium „benépesített zsellérházhely és pusztá zsellérházhely” rovatai üresen maradtak, ami a bábonyi parasztság bizonyos egységes, telkes-úrbéres jellegére mutat. A korszakban másutt tapasztalt telekaprozódásra itt nem találunk példát, a félteleknél kisebb hányad nem szerepel az összeírásokban, és a féltelek is, amint láttuk, sokszor a joghatóság ítélete, véleménye szerint minősül ilyennek. Föltűnik viszont az a réteg, amelyet igen nehéz az összeírásokban nyomon követni: a szolgáké. Az 1702. évi urbárium Jászka Miklósnál, akinek (bár ilyen keresztnéven első a családban) féltelke van, megjegyzi, hogy „időlegesen szolga” (*pro tempore servitor*). A Jászka család legfiatalabb tagja valószínűleg felfüggesztette úrbéres kötelezettségeit és telkes jobbágyként szolgának állt, vállalván a késői rendiség paraszti társadalmába legalsó szintjén elhelyezkedők sorsát, akik általában nemesi, de nem ritkán gazdagparaszti háztartásokban a családdal együtt élvén, ellátásért és megállapított összeg fejében láttak el a gazdaságban és a ház körül minden rájuk bízott munkát. A 17. század végén Bábony conpossessorai közötti peres ügyben említik Boldisár Zsigmond jobbágyain (Balogh Márton, Jászka István és Kazai István) kívül szolgálait is: Herceg Andrást, Kovács Benedeket és Kormos Istvánt. Ők azok, akik a jobbágyokkal együtt földesuruk parancsára lekaszálták annak rétvét és a szénát elhordták, de részt vettek a szántásban is.¹⁰⁶ Boldisár Zsigmond szolgálai és szolgálói: kepesei és aratói végezték az idénymunkát uruk allodiális földjén. A szolgák, mivel telekhez nem kötődtek, vagyonuk nem volt, a társadalom legmobilabb elemei voltak, létük, mozgásuk, részvételük a termelésben alig követhető, pedig nélkülük sem a kisebb nemesi részbirtok allodiális földjeinek művelése, sem a gazdagparaszti gazdaság működtetése, sem a munkaigényes szőlőművelés nem képzelhető el.

¹⁰⁶ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 909–908.

A bábonyi paraszttársadalom viszonylagos homogenitására mutat az is, hogy 1700-ban 14-en adnak gabonadézsmát, s ez a szám alig haladja meg az 1698-ban összeírt 11 jobbágyét, s alatta marad az 1702. évi urbárium 16 telkes jobbágy családfele számának. A dézsmaadók az úrbéres parasztok közül kerültek ki, zsellér nem volt közöttük.

Megelőzőleg 1673-ban az 5 gabonadézsmá-adó (+1 bíró) mellett 7 keresztyénpénzt fizető zsellért írnak össze, s ez a forrás az utolsó, amely úrbéreseket és zselléreket még együtt tartalmazza. A zsellérek között szerepel még 3 özvegy, akik családnevük (Pásztor, Koroc/Koronci, Lengyel) utolsó viselői, de Kormos Mihály sem „éri meg” a század végét, valamint Miklós Tamás is itt szerepel utoljára; vagyis a dézsmajegyzék zsellérei, ill. családjuk a század végére nem veredik fel magát az úrbéresek közé. Valkó Mihály szintén keresztyénpénzt fizet, s bár e családnéven 1695-ben két féltelkes is szerepel, a köztes intervallumban nem találkozunk ilyen névvel. Míg a zsellérek – családnevükkel együtt – eltűnnek a forrásokból, az 1673. évi dézsmaadók közül Bogdány György utóda 1702-ben egésztelkes, Jászka István egésztelkes, Kutas Péter egésztelkes jobbágy lesz. Az egyetlen 1673. évi zsellér, akinek utódja 1702-re egésztelkes lesz: Bíró János. A 17. század közepén is megegyezik a telken ülők és a dézsmaadók száma, hiszen az 1640–1642. évi záloglevelekben 13 népes telekről van szó, s 1647-ben 13-an adnak gabonából tizedet. A 13 telkes jobbágy családfele egyben a termelőnépességet is reprezentálja.

Időben visszafelé haladva, a 17. század első harmadában a gabonajegyzékekben csak 1614-ben vesznek fel keresztyénpénzeseket (*Christiani*), akik mögött a zsellérek társadalmi csoportját láthatjuk, ill. azokat, akik részt vesznek ugyan a mezőgazdasági termelésben, a termésből részesednek is, de nem olyan mennyiséggel, amelyből dézsmát adhatnának. 1614-ben a 6 keresztyénpénzes mellett a bíróval együtt 11 dézsmafizető szerepel. A 6 dénár keresztyénpénzt fizető zsellér között 4-en özvegyek, vagyis személyes sorsukban is a társadalom elesettjeit képviselik. Ha megnézzük az 1613. évi bordézsmát, az 1614. évi keresztyénpénzesek közül csak Lengyel Máté fizet bortizedet (1 év múlva özvegye már keresztyénpénzes), így a bábonyi zsellérek az 1610-es években nemcsak a telek utáni szántókból nem részesednek, hanem a jobbágytelek állományától független szőlőkből sem. Lengyelné példája pedig azt igazolja, hogy az özvegyesség, a családfele elvesztése együtt járhat az anyagi-társadalmi süllyedéssel.

Örökös/örökölt jobbágy, libertinus, armalista

A 17. század elején és a 16. század második felében a szinte egyedüli forrásként ismeretes dézsmajegyzékek nem írnak össze keresztyénpénzeseket (zselléreket), így a népességnél tárgyalt családfeleket, családokat jórészt telkeseknek kell tekintetünk. A jobbágyok és az úrbéres telkek szoros kapcsolatát, az „örökös jobbágyság” intézményének meglétét igazolják azok az 1590-es években szétküldött vármegyei körlevelek, melyekkel a bábonyi földesurak kerestették szökött jobbágyaikat. Az 1640–1642. évi záloglevelek sem az úrbéres telkeknek, hanem a földesurak „embereinek”, jobbágyainak zálogba adásáról intézkednek, s a puszta házhelyeket is utolsó úrbéres

tulajdonosukkal nevezik meg. Az úrbéres teleknek és jobbágnak eme feudális kapcsolata szerint „örökös jobbágy az, akinek személye felett – függetlenül attól, hogy szülőhelyén lakik-e, és függetlenül attól, hogy öröklés, vétel, adomány útján, bele születés révén, önként vagy kényszerítő körülmények hatására került-e ebbe az állapotba – ura örökös és kiterjedt tulajdonjogot gyakorol, ill. aki e tulajdonjognak és a belőle rá háramló kötelezettségeknek örökre alá van vetve [...] az örökös jobbágyaság tehát formailag jogi, tartalmilag azonban jogi és gazdasági következményekkel egyaránt járó függőségi viszonyt jelent a földesúr mint tulajdonos és a jobbágy, mint a tulajdon tárgya között” (Varga János).¹⁰⁷

A kora újkorban az uralkodó, a zálogbirtokos főnemesi családok, az alzálogos possessionátus és kismemes birtokosok váltották egymást a Bábony feletti földesúri hatóságban, de a telkes jobbágyok és uraik viszonya jórészt független volt a földesurak személyétől, s az örökös jobbágyaság nemcsak azt jelentette, hogy a jobbágy „örökre” földesura tulajdonában marad (kivéve, ha az úr önként kiveszi úrbéresét joghatósága alól), hanem más tulajdonhoz hasonló örökölhetőségüket is. Így a birtok és az azt megművelő jobbágyok „örökösége” szorosan összefügg.

A nemesek, libertinusok 17. század végi megszorodása jelzi a telkes jobbágyaság intézményének tág határait, változó kereteit. A jobbágy jogállását alapvetően az úrbéres (járadékköteles) földesúri tulajdonú telekhez való viszonya szabta meg. A 16. századi forrásokban még viszonylag egységesnek tűnő bábonyi jobbágytársadalom a 17. század első felében szétválni látszik „örökös” és „szabad menetelű” colonusokra. Az 1640–1642. évi bábonyi zálogszerződésekben megkülönböztetnek olyan jobbágyokat, akiket a puszta telkekre fizetség ellenében hoznak majd az új zálogbirtokosok, ezeket ugyanis a visszaváltás idején elvihetik onnan, hiszen nem kapcsolódnak örökös módon a telekhez. „Ha a jószágra [birtokra] olyan embereket szállítanának, az kiket valami fizetésekkel az megnevezett jószágban szállítanának, tehát az kiváltásnak idején szabadon legyen minden sérelem és bántás nélkül, az hova ökegyelmek akarják, elvinnie.”¹⁰⁸ Ha viszont az új birtokosok olyan jobbágyokat telepítenének a telkekre vissza, akik előzőleg onnan mentek el, ezekre a zálogbirtok visszaadása után nem tarthatnak jogot, ezeknek ott kell maradniuk, hiszen a telek úrbéres jobbágyaiként részei a birtoknak mint feudális tulajdonnak. „Ha pedig azon részjószágunkból elidegenedett jobbágyot ökegyelmek hazaszállítanának, az kiváltásnak idején az több jobbágyokkal helyben maradgyanak.”¹⁰⁹

A 16. század dézsmajegyzékeiben megjelenő törzsökös népesség ezt a járadékköteles jobbágyréteget mint a bábonyi paraszttársadalom nagyobb részét, egyszerűsmind alapját alkotja. A század egyetlen – a jobbágytelkek számát is tartalmazó – urbárium 1563-ban 13 egésztelkest és 2 féltelkest ír össze. Az egésztelkek legfőbb jellemzője, hogy egész cenzust (földbért) kell utánuk fizetni a földesúrnak. (*Is pagus habet integras sessiones cum iudice, de quibus census integer solvitur No 13*). A faluban 12 zsellér is él az urbárium szerint az egésztelkeken, akiknek nincs rétjük és

¹⁰⁷ VARGA 1967, 94.

¹⁰⁸ MNL OL NRA 917/15.

¹⁰⁹ MNL OL NRA 917/15.

igaerejük (*Inquilini integrarum sessionum pratis et jumentis carentes sunt No 12*). A neveket nem említő urbáriumából kitűnik a falu két legfontosabb társadalmi rétege közötti alapvető különbség: a jobbágyok úrbéres telkük után kötelesek földesúri járadékot fizetni, míg a zsellérek az úrbéres telkeken lakva nem részesednek a telkek után járó külsőségekből, a kaszálókból. A termelésben azonban részt vesznek, s közelebbről meg nem határozott formában a járadék fizetésében is, hiszen különben nem kerültek volna bele az urbáriumba. A 16. század közepének dézsmajegyzékeiben őket sejtethjük a legkisebb tizeddel adózók mögött, akik a jelentős dézsmát fizető törzsökös telkes jobbágyfamíliák tagjai mellett néha csak egyetlen dézsmajegyzékben tűnnek fel. Fluktuációjuk éppen a telekhez való kevésbé szoros kötődésük miatt erősebb, mint a telkeseké. A portális összeírások (1544–1564) zsellérei nemcsak számukat tekintve változhattak egyik évről a másikra, hanem személyükben is. A bábonyi szőlőkultúra ezt a réteget éppen a telektől való független tulajdonjogával, ill. munkai igényességével, munkalehetőségével segíthette hozzá a fennmaradáshoz, az esetleges társadalmi emelkedéshez.

Bábony, amely a késő középkori forrásokban csak birtokként ismeretes, a kora újkorban már jobbágyok, zsellérek, jobbágytalan nemesek, taksás nemesek, armalisták, libertinusok lakhelye, termelő- és faluközössége. Ez utóbbi a feudális falutársadalom egyik jellegzetes intézményében, a bírói tisztségben is megtestesült. A bírák már a legkorábbi dézsmajegyzékekben és portális összeírásokban is megjelennek, hiszen funkciójuk éppen az adók és szolgáltatások kivetésénél, elosztásánál és beszedésénél való segédkezés, a falu képvisellete ezeken a közösség életében igen fontos eseményeken. Az 1563. évi urbárium szerint Bábony bírával rendelkező falu, akinek telke beleszámít a telekállományba. A bírák személye évenként változik, általában a legnagyobb 16. századi családok (Csépany, Balogh, Dombi, Szakács) tagjaiból kerül ki. Különösen gyakran viseli a bíróságot a Csépany család valamely férfitagja: először 1577-ben Mihály, utoljára 1613-ban András a dézsmajegyzékek tanúsága szerint. Többször szerepel 2 vagy 3 bíró is együtt, 1625-ben *judex primarius* [főbíró] és *socius* [társbíró] szerepel a dézsmalista elején. 1698-ban külön bírójuk van a nemeseknek: Nagy András *judex primarius* és külön a jobbágy jogállásúaknak: Csetkó Mihály *secundans* [másod/segédbíró]. A személyében évenként változó bíró feladata főként az egyházi tized beszedése és az állami adó kirovása körüli teendőkben mutatkozott meg, ezért a munkáért adómentesség járt. Az 1549. évi portális összeírásban már szerepel a bíró, akinek a dica-jegyzék alapján elengedték adóját. A dézsmajegyzékek élén szereplő bíró sem fizet tizedet. A bíróválasztás körülményeit homályban hagyják a források, de az a tény, hogy a törzsökös családokból és a legnagyobb dézsmafizetők közül kerültek ki, a bírói intézménynek nem csekély társadalmi presztízsét feltételezi. Adómentességük pedig tevékenységüknek, rangjuknak a faluközösség által is jogosnak elismert díjazásaként tekinthető.

A bábonyi falutársadalom jobbágyi és zselléri rétegéből mód volt időlegesen, a faluközösség beleegyezése révén kiemelkedni (bíró), a földesúr kiváltsága által a jobbágyi kötelek alól részleges vagy teljes mentességet szerezni (libertinus, taksás

nemes), e mellé az uralkodótól nemeslevelet is nyerni (armalista), ill. gazdasági emelkedéssel, vagyonszerzéssel társadalmi elismertséget, rangot szerezni.

Református hívek

A falu mikrokozmoszában is megmutatkozó feudális rendi-társadalmi sokszínűséget Bábonyban is a közép- és kora újkorra jellemző kultuszbeli, vallási egyöntetűség fogta egybe. A falu egyháztörténetére – mivel nem volt önálló plébániája, temploma, lelkésze, egyháza – a 18. század előtt alig akad forrás. A 16. századi dézsmajegyzékekben szerepel a helység lelkészének juttatott *octava* [nyolcadrész]. 1594-ben pl. a *concionator* [prédikátor] részére az 50 kalangya és 11 kéve termésből 6 kalangyát adtak ki. A dézsmajegyzékek mellékleteként fennmaradtak azok az elismervények, melyeket a tizedből részesült helyi lelkészek adtak arról, hogy átvették a nekik járó nyolcadot esetleg negyedét a dézsmából. Ezek az elismervények (1576, 1577, 1578) igazolják, hogy a sajókeresztúri egyház leányegyházaként Bábonynak közös papja volt Keresztúrral. 1578-ban Szikszai Máté mint Isten igéjének sajókeresztúri szolgálója (*minister verbi Dei in oppido Sayokereztur*) igazolja, hogy a tizedelőktől átvette mind az őszi, mind a tavaszi gabonated negyedrészt (*ad quartam*) Sajókeresztúr mezővárosból és leányegyházaiból: Besenyőről, Bábonyból és Ecsegről (*ex oppido Sayokereztur et filialibus Besseniő, Babony et Echege*).¹¹⁰ A lelkész az átvételt apró papírfelzetű pecsétjével igazolta, amelyen tárcsapajzsban jobb felé sújtó levágott kar nyilat (szablyát?) tart. A pajzs, illetve a pecsétkép nemesi címerre utal. A református pap javadalmazása mutatja, hogy a tizedből való részesedés középkorra visszanyúló gyakorlata végig megmaradt a kora újkorban, akkor is, amikor a falu már reformátussá lett. 1624. augusztus 30-án az alábbi latin nyelvű elismervényt állította ki a lelkész: „Én Korodi Márton a sajókeresztúri egyház méltatlan szolgálója tanúsítom, hogy őfelsége tizedelői őfelsége tizedéből a nyolcadrésszel mind a keresztúri, mind a besenyői, mind a bábonyi tizedből engem kielégítettek.”¹¹¹

Ahogy nem ismerjük Bábonynak a reformáció előtti vallási gyakorlatát, úgy nem tudjuk azt sem, a falu népe mikor tért át a katolikusról a református hitre. Egy 1935-ben köröztetett egyházi kérdőívre adott válasz szerint a falu lakói 1594-ben tértek át egyöntetűen az új vallásra.¹¹² Ezt a dátumot a bábonyi egyházban élt hagyományon túl semmilyen más forrás nem támasztja alá. A vidék – Borsod vármegye déli része – reformációjában fontos szerepet vittek a birtokos főurak, főként Perényi Gábor fia, Péter és felesége, guthi Országh Ilona, akik Bábonynak is zálogbirtokosai voltak. Buzgó református volt az enyingi Török, bedeghi Nyáry család is. A 17. századi birtokosok: a Jászy, a Szentpétery, a Dóry család tagjai is a református hit vallói, az egyház bőkezű támogatói voltak. Az egyházi forrásokat tekintve Bábony már a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye legrégebbi egyházlátogatási jegyzőkönyveiben, a Liber Redituum Borsodiensisben is szerepel. A 17. század elején (évszám nélkül) Keresztúr egyházlátogatása mellé beírták: Filiales: Eczeg. Babon. Beseniő

¹¹⁰ MNL OL E 156. Borsod 1578/4.

¹¹¹ MNL OL E 159. Borsod 1624.

¹¹² A sárospataki faluszeminárium kéziratai 1935–1951 (Sajóbabony). SRKGY Adattár.

[leányegyházak: Ecseg, Bábonny, Besenyő].¹¹³ A magyar nyelvű jegyzőkönyv csak a keresztúri prédikátorsághoz való jövedelmet és az ecsegi egyház jövedelmét jegyzi fel, de a bábonnyi hívek hasonlóképpen tartozhattak az egyháznak. Keresztúron az egyház szőlőjén, 3 szántóföldjén és rétéjén kívül az alábbi javadalmakkal bírt: „Mind-en külön helyes, külön kenyeres vagy zsellér egy-egy köből búzával tartozik. Öz-vegyasszony három sing vászonnal. Kereszteléstől [= keresztelésért] egy tyúkkal és kenyérral, komapénz. Esküvéstől 12 dénár, temetéstől 12 dénár, avagy étel-ital.” Ecsegen a szántók és rétek jövedelmek mellett így fizettek a helyi református egy-háznak:¹¹⁴

- I. Minden marhás ember két miskolci szapu búzát.
 - II. A marhátlan ember másfél szapu búzát.
 - III. Kinek szőlője vagyon egy-egy köből bor, id est [= azaz]: miskolci tizenhat icce bort.
 - IV. Akinek szőlője nincsen negyven nyolc pénzt.
 - V. Akinek szőlője vagyon de nem terem bora, annyit fizessen amint szü-retkor egy köből bor jár.
 - VI. A nőtelen legény nyolc polturát.
 - VII. Az fonással élő özvegyasszony 3 sing vászon.
 - VIII. Kereszteléstül egy tyúk és egy kenyér, koma pénz.
 - IX. Esküvéstől háznál egy tallér, templomban egy forint.
 - X. Halottas praedicato-tételért 1 forint.
 - XI. Nyolc szekér fát tartoznak hozatni, az hol a praedicator a fák szerét veheti.
- Reditus Rectoris [= a tanító jövedelme]*
- I. Huszonnégy Miskolci szapu búza.
 - II. Tizenkét forint.
 - III. Egyszeri quoquia [= főzés] egy kerülőben.
 - IV. Halott-temetéstől 12 pénz.

Az első, Bábonnyról is megemlékező református egyházlátogatási jegyzőkönyv 1736-ból való. E szerint:

Minden gazdaember ad két véka búzát, aki külön kenyeres, megtisztítva adják penig.
Minden külön kenyeres ember ad egy öreg hegyesi köből bort, azaz 16 nagy iccét, id est [azaz] 32 kis iccét.
Akinek szőlője nincsen, ad 3 mérték búzát, aki felébe mível szőlőt, ad 2 véka búzát és fél köből mustot.
Szolgák feleségei másfél véka búzát, de ha szőlője vagyon, ad fél bért.
Özvegyasszony 3 sing vásznat. Ha szőlője van, fél bért fizet.
*Minden gazdaember, ha marhája nincsen is, egy-egy szekér fát ad.*¹¹⁵

¹¹³ DIENES 2001, 160.

¹¹⁴ DIENES 2001, 160.

¹¹⁵ SRKGY Levéltár, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye (Bá-bony). 1736.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek a lelkésznek adandó helyi adók szempontjából az egyház híveit – a falu termelő társadalmát – anyagi tehetségük alapján osztja fel külön kenyeres vagy külön helyes gazdára (külön háztartást vivő vagy külön házban élő jobbágyra); zsellérré; igásállattal rendelkező vagy marhátlan (igavonó erővel nem bíró) emberre; szőlős vagy azzal nem rendelkező, vagy szőlőt felében művelő emberre; szőlőművelő özvegyre; szolgára; helytartó (férjét a családfőségében követő) özvegyre. A helyi adót kirovó egyház a legélesebb választóvonalat az igásállattal és szőlővel bíró, ill. az ezek híján lévő gazdák között húzza meg. A külön kenyeres vagy helyes ugyanannyit fizet, mint a zsellér. A (távollevő) szolga felesége, ill. a helytartó özvegy csak akkor adózik, ha szőleje van, akkor is csak a felét annak, mintha férfi háztartásfő lenne (1736).

A család, az emberi élet fontos fordulójának ünnepivé, társadalmilag elfogadottá tételéért azonban mindenki egyformán fizet a református egyháznak, lelkészének. A „keresztelés-esküvés-halotti prédikálás” nemcsak az emberi életkorok szimbólumai, hanem azok a társadalmi események is, melyek egyaránt igénylik a falu közösségének és az egyháznak tevéleges közreműködését. Az egyéni sors eme ünnepein, a hétköznapoktól elváló eseményein éppen az egyház áldása, a vallás egyetemessége folytán a társadalmi különbségek helyett a falu saját közösségének másfajta minőségét tapasztalhatta meg, mint a termelőmunka során.

Adók – termelés – gazdálkodás

Török–magyar adózás

Bábonny lakói nemcsak közvetlenül, a helység papjának fizetvén adóztak az egyháznak, hanem általában is, az egyházi tized fizetésével. Ez az adófajta a legáltalánosabb feudális jobbágyi kötelezettség volt, a katolikus egyház szedte híveitől, de a török időkben Északkelet-Magyarországon a kamara bérelte a dézsmát, s „királydézsma” néven a kincstárat gyarapította, és a török elleni harcok költségeire fordította. Így nemcsak a katolikus, hanem a protestáns hiten lévők is fizették. „Öfensége tizede”, ahogyan a korban nevezték, a kora újkorban is a legfontosabb járadékfajta volt, s jegyzékei folytán a leginkább ismert is a kutatás számára. Egyházi tized járt az őszi, tavaszi gabonából, borból, méhekből, kecskéből, bárányból. Bábonnyban a legtöbbet őszi gabonából és borból fizettek, valamint méhek után, a tavaszi gabona és az egyéb állattized ritkább volt.

A földesúri joghatóság az egyházi dézsmával azonos termelvényből (bor és gabona) és azonos hányadban követelte a jobbágytelekre vonatkozó földesúri dézsmát, csak ezt kilenced vagy *nona* néven ismerték, de a földesúr a jobbágynek olyan termelvényeiből, készítményeiből is elsajátított, amely nem tartozott a kilencedhez (tojás, tyúk, széna, állat stb.). Ugyancsak különleges járandóság volt a robot, vagyis munkajáradék is, az urbáriumban vagy különszerződésben lefektetett mennyiségben.

Az állami adót, a rovásadót vagy dicát a portális összeírásokba foglalt adóegységek: porta, ház (*domus*), majd ismét porta mint adóalap után vetették ki. Sajnos, az adó faluközösségen belüli reparciálását (szétosztását) nem ismerjük, de valószínű,

hogya a legtöbbet itt is az egészelkes jobbágyoknak kellett a falura kirótt adóból magukra vállalniuk, hiszen az adó kivétel alapja az anyagi képesség volt (s eredetileg a porta is egész jobbágytelket jelentett). Nem tudjuk azt sem, a zsellérek mikor és milyen mértékben vállaltak részt a dikális adóból.

A 16. század közepétől Bábony a kettős adóztatású területekhez tartozik, a magyar állam és földes(urak) mellett a török hatalomnak is adózott. A török adóztatás ötvözte az állami adót és földesúri járandóságot. A török adóztatás kezdetén Hasszán Agának fizetett a falu.¹¹⁶ A 17. században, Eger török kézre kerülése után, Bábony új török földesura már Egerből követelte a járandóságot, a 17. század közepén Jakob szpáhival szerződtek a török adót illetően.¹¹⁷

Török adó, 16–17. század

Bábony első, török adónemeket és török urbáriumot tartalmazó összeírása 1596-ban készült, Borsod vármegye helységeinek hódoltsági terheit felméréndő. A felmérés második részében a magyar földesúrnak fizetett járadékokat is feljegyezték.

Bábony, a diósgyőri uraké

Először Pestre Haszon Agának fizették az adót, fejadó címén (pro capitali summa) 25 forintot fizettek.

Ezután emelkedett az adó összege, megnövelvén 35 pint vajjal és mézzel és egy 7 forint értékű szekérrel (rheda) és egy 10 forintért vett lóval.

Később Hatvanhoz rendelték a falu lakóit, s utoljára 100 forintot fizettek.

Vajból és mézből: 35 pint.

Császár adójába (censum Caesareum) évenként fizettek 32 forintot.

Szablyapénzt (pecuniam gladialem) évi 28 forintot.

Egyházpénzt (pecuniam parochialem) évenként 3 forintot adtak.

Kocsma-, szakáll-, ablakpénzt és hasonló pénzeket követeltek ugyan tőlük, de ők nem adták meg.

Épületfára minden harmadik évben 6 forintot fizettek.

Az extraneusok szőlei után, melyeket azok a bábonyiak szőlőhegyén birtokoltak, minden évben 10 forintot fizettek.

Munkajáradékkal nem szolgáltak (Non servierunt).¹¹⁸

A bábonyiak török adónemei közül a szultánnak fizetendő állami ún. dzsizje adót az összeírás és a korabeli szóhasználat is „császár adaja” néven ismerte. Ezt – a Bábony esetében 32 forintnyi éves összeget – az előzetes háztartás-összeírások alapján szedték, külön adóalanynak számítva minden külön kenyéren élő háztartásfőt, akikre egyenként kb. 1 forint összeget vetettek ki, hasonlóan a magyar adóztatáshoz, hiszen a török „adófilozófia” leképezte a Magyar Királyság adó- és járadékrendszerét. Ha

¹¹⁶ MNL OL 106/75; BODNÁR–TÓTH 2005, 86.

¹¹⁷ BOROVSKY 1909, 271; KAZINCZY 1858, 143; BODNÁR–TÓTH 2005, 123.

¹¹⁸ MNL OL 106/75. BODNÁR–TÓTH 2005, 86.

összevetjük a török császári adó értékét (32 forint) az 1594-ben és 1596-ban gabonadézsmát fizetők számával (26, illetve 10 dézsmaadó), látjuk, hogy a török adóztatás szigorúbb volt a legkövetkezetesebben megkövetelt magyar adónemnél, az egyházi tizednél is. A szultán adója jellegében megfelelt a másik államhatalom, a magyar király által, az országgyűlés támogatásával követelt rovásadónak, ezt 1596-ban 3 porta, 1598-ban 20 adóház után szedték.

Az 1596. évi összeírásban szereplő török adó földesúri járadéknak is tekinthető. Az éves összegek és egyéb járadékok együttes követelése mutatja, hogy Bábony és török birtokosa között summás adózás volt gyakorlatban: kölcsönös megállapodás szerint a termény-, bortized és egyéb szolgáltatásokat együttesen, egy összegben (summában) válthatták meg a török közigazgatási központoktól távol, a hódoltság peremvidékén élő bábonyi ráják (nem mohamedák alattvalók). Az előbb 75, majd 100 forintra növelt földesúri tributum (adó) így tartalmazta azt a cenzust, amelyet ugyancsak háztartások után szedett a török, a forrásban fejadónak (*capitalis summa*) nevezve. Ez volt a hane- vagy kapuadó, kapunként szintén 50 akcsét (kb. 1 forintot) számítva. Ebben fizették a bábonyiak a tizedmegváltást is.¹¹⁹ Ha az állami adót tekintjük, a török summa kb. fele-fele arányban tartalmazhatta a cenzust és a földesúri tized megváltását. Ezt a 75 forintos összeget egészítette ki kezdetben (1560 körül) a 35 pint vaj és méz (1 pint = kb. 1,2 l), valamint az ajándékok: a ló és a szekér. A hatvani szandzsák megszervezése után nemcsak a cenzus növekedett 100 forintra, hanem más járadékok megváltását is fizették. Még a bábonyi szőlőhegyen lévő extraneus szőlők után is magas adót szedtek tőlük. Az extraneus szőlők külön adóztatása jelzi, hogy a bábonyi szőlők utáni földesúri járadékot, mivel nem szerepel külön, mindenképpen tartalmazni kellett az egy összegű török földesúri adónak. Ha az épületfáért, azaz az erdőhasználatért szedett 3 éves török adót (6 forint) évenként 2 forintnak vesszük, a 100 forint cenzuson túl évi 43 forint és 35 pint vaj és méz mint török földesúri járadék terhelte a bábonyiakat a 16. század harmadik harmadában. Az állami adóval együtt ez majdnem 200 forintra rúg (!).

A 17. század közepén szintén a vármegye által készített tanúvallatás során felmérték Borsod falvainak török urbáriumát. „A török adó s hódítások körüli hivatalos nyomozások” során Jászy Márton 45 éves jobbágya, Török István és Haller Sámuel 75 éves jobbágya, Kovács Orbán az alábbiakat vallotta 1641-ben Bábony török adóterheiről:

Ennekelőtte Bábonnak 22 forint volt az adója, Egren (Egerben) Musztafa volt az urok; ez mellett szénát adtak 40 szekérrel, vaját 26 iccét. Annakutána egyszer is, másszor is hol 12 forint birságot vött rajtok, hol 10-et, hol többet, hol kevesebbet, mely miatt pusztán hatták az falut.

Azonban osztán más török vötte meg az falut, Jakob Izpahia; az Jakob Izpahia urokkal úgy snmmáltak: minden egyéb adózást, szolgáltatot

¹¹⁹ KÁLDY-NAGY 1970, 25–44.

*cassálván [eltörölvén], 90 forintban és 30 icce vajban, és esztendőnként ennél semmit egyebet nem praestálnak [szolgáltatnak], nem is háborgatja az urok ezen kívül őket.*¹²⁰

A fél évszázad, amely a két török urbárium között eltelt (1595–1641), nemcsak a bábonyiak népességszámát apasztotta le, hanem adókéességüket is. A 16. század elején, a népességszám mélypontján még mindig 22 forintot fizetnek új földesuruknak, Musztafának Egerbe. Meglepő a cenzust (amely valószínűleg az állami adót is magába foglalta) kiegészítő járadék: a 40 szekérnyi széna nagy mennyisége, bár érthető, hiszen az egri török őrség lovainak nagy szüksége volt takarmányra. A falu mégsem az adósummát sokallta, hanem az évenként kivetett bírságpénzt. (Ezt olyan kárért szabhatták ki, melyet a helység lakosainak barmai tettek a mezőkön, de bűntettekért is, melynek csak a fele illetve a birtokost, fele pedig a szandzsákbéget.)

A bírságpénz kiszabásánál tapasztalt önkényeskedés együttes fellépésre készítette a falut. Az új szpáhi-birtokossal azonban már sikerült megegyezniük, s úgy „summáltak”, hogy csak egyösszegű földesúri cenzust kell fizetniük. Ezt a 90 forintot megfizetve az 1640–1642-es záloglevelekből ismert 13 telkes jobbággal, családfőként 6 forint adóösszeg jut. Ezt az óriási terhet nem vállalhatták egyedül az úrbéres családok, kellett, hogy rajtuk kívül mások is osztozzanak benne. Ilyennek kell tekintenünk az 1630–1640-es években nemesi taxát fizető jobbágytalan nemeseket.

Urbárium 1563, 1565, 1596

A dézsmajegyzékek, urbáriumok nemcsak a népességre szolgáltatnak adatokat, hanem arra is, hogy a népesség miből, és valamennyire arra is, hogyan élt, illetve élt meg a kora újkori bükkaljai faluban. Már a 16. század második feléből fennmaradt dézsmajegyzékek tanúsítják, hogy Bábonyban az „östermelés” két alapvető korabeli mezőgazdasági szektora, a szántóművelés és gabonatermesztés, illetve a szőlőművelés és bortermelés jelentette a jobbágyok megélhetésének alapját, ezt egészítette ki némileg az állattenyésztés, a vágóállatként és igaerőként egyaránt használt marha-, illetve egyéb állattartás. A faluról az 1770-es években készült kamarai térképen jól látszik, hogy még a 18. században is, amikor egyébként Bábony ismét kamarai kezelésű kincstári birtok, a falu határának jelentős részét erdőség borítja.¹²¹ Az erdők a feudális birtokjogban a földbirtokost illették, a jobbágyság csak külön engedéllyel, esetleg szerződés alapján használhatta tűzifának, építőanyagának, illetve disznóhizlálásra. Az erdők lehetővé tették a bábonyiak egyik fontos megélhetési forrását, a méhészetet is, az egyik szőlőhegy a Méhész hegy nevet viselte.¹²² A Bükk hegység déli fekvésű hegyoldalait bizonyosan már a középkorban beültették szőlővel a bábonyi parasztok, 1556-ban 42-en adnak bordézmát az egyháznak. 1556-ban 3 promon-

¹²⁰ BOROVSKY 1909, 271; KAZINCZY 1858, 143; BODNÁR–TÓTH 2005, 123.

¹²¹ Andreas Kneidinger Kammeral Ingenieur: *Mapa territorii Bábony* (1767–1779 között) MNL OL S 11 No 0830:058.

¹²² *Méhészhegy*. MNL OL E 159 Borsod 1556.

tóriumról (egybefüggő szőlőtelepítésről) gyűjtötték be a bordézmát: Méhész hegy, Szép hegy, Asszony-végoldal hegye, a 18. századi források 4 szőlőhegy nevét őrizték meg: Nagy-Hegy, Szarka-Hegy, Párna-Hegy, Méhész-Oldal.¹²³

A bábonyiakat sújtó kora újkori adóterhek közül a helyi egyházi-papi adó mellett a magyar földesúrnak fizetendő járadékot szedték a legközvetlenebb módon, egyenesen a kedvezményezett számára. Bár a falu lakói török birtokosaikat is ismerték, a legszemélyesebb adózási viszonyt a zálogbirtokos földesuraikkal teremthették meg. A viszony perszonalitása azt is jelentette, hogy a földesúri dézsma, a kilenced adminisztrációjáról jóval kevesebbet tudhatunk, mivel a zálogbirtokos földesurak után nem maradt fenn kompakt családi levéltár; a kilenced mennyiségére csak az egyházi dézsma nagyságából következtethetünk.

A földesúri járadékokat először az 1563. évi urbárium rögzítette a 13 egész- és két féltelkes jobbágy telke után cenzust fizetett mint alapvető földesúri járadékot. Egésztelek után egész cenzus járt, féltelkek után a fele. A cenzus összegét évi 3 részletben fizették.

Szolgáltatások (1563)

Szent György napra tartoznak adni minden egésztelek után: 3 dénárt,

1 dénárt érő sajtot

Tojást: 2 db

Szent Mihály napjára: 3 dénárt

Tyúkot: 1 db

Kenyeret: 1 db

Az Úr születésének ünnepére: ökröt és disznót 4 forint értékben

Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére hasonlóan: 3 dénárt

Tyúkot: 1 db

Kenyeret: 1 db

Gabonából és borból kilencedet.

A puszta telkek után járó réteket a Vár szükségletére kaszálják.

A robotmunkákat tartoznak elvégezni, miként a többiek.

Bírságot ugyanúgy.

Karácsonyra minden egész telek után 1 kocsi fát adnak.¹²⁴

Az urbárium rögzítette legfontosabb földesúri járadékok: a cenzus (3x3 = 9 dénár évente), a termésből járó kilenced, a természetbeni ajándékok, a robotmunka, tűzifa, bírságpénz. Ezt az urbáriumot a király tisztségviselői készítették az uradalom számára 1563-ban, amikor rövid időre a zálogbirtokosokról visszaszállt a földesúri tulajdon és joghatóság az uralkodóra.

1563-ban, amikor Bábony még a diósgyőri kamarai uradalom integráns része volt, az uradalom az alábbi szolgáltatásokat követelte 13 egésztelkes jobbágyától – a két féltelkes és a 13 zsellér, illetve 1 libertinus minden ennek a töredékét fizette, a féltelkesek a felét: Szent György napra minden egésztelek után 3 dénárt, 1 db 3 dénár

¹²³ MNL OL UeC 17/35 (1735); MNL OL S 11 No 0830:058 (1767–1779 között).

¹²⁴ MNL OL UeC 5/1. 18. századi másolata: 87/73; SZENDREI 1886–1911, III. 232–235.

értékű túrót, 2 tojást, Szent Mihálykor és Gyertyszentelő Boldogasszony napján (február 2-án) ugyancsak 3 dénár cenzust fizettek, 1 tyúkot és 1 kenyeret. Karácsonykor a falunak 12 ökröt és ugyanannyi disznót kellett Diósgyőrbe adni, azaz egésztelkenként egyet-egyet, de ezt a szolgáltatást telkenként 4 Ft-tal megválthatták. A cenzus és az ún. ajándékok (állat, kenyér, tojás) mellett a jobbágyi szolgáltatás alapját az ún. földesúri kilenced, vagyis az egyházi dézsmával egyenértékű 10%-os gabona- és borjáradék képezte, Bábonyban is. A jobbágytelkek után rétek (kaszálók) is jártak, sőt 1563-ban az uradalom azt is megengedte a bábonyi jobbágyoknak, hogy a pusztá telkek utáni réteket is lekaszályhassák. Robotkötelezettségük hasonló volt a szomszédos Radistyán uradalmi faluéhoz, telkenként 1 kepe (*capetia*) gabonát kellett az uradalom földjén aratniuk, szántani pedig [heti?] 1 napot minden egésztelek után, ez a robotmunka azonban csak délig tartott. Ugyancsak robotban kellett szénát kaszálniuk és gyűjteniük az uradalmi majorság rétyén, egy teljes napig. Karácsonykor minden jobbágy egy kocsi tűzifát adott az uraságnak Diósgyőrbe.¹²⁵

Az 1565. évi urbárium szerint Bábony egy völgyben fekszik, földje terméketlen, elegendő erdővel és legelővel rendelkezik, szőlőhegyei a miskolci borhoz hasonló teremnek. A szántógazdálkodást 1565-ben még két nyomáson végezték, minden egész telek után 6 köblös szántóföldön vetettek, ez a mértékegység a vetőmagra vonatkozott, azaz a két nyomáson lévő földbe 6 köből vetőmagot vethettek. Amennyiben a kb. 58 kg-os kassai köblöt mint száraz-ürmértéket használtak, akkor egy jobbágytelekhez annyi föld tartozott két nyomáson, amely kb. 400 kg vetőmagot fogadott magába, igaz, évenként csak az egyik nyomásba vetettek. Az 1565. évi urbárium megjegyzi, hogy a falu terméketlen földjein már évek óta nincs termés, ezért a gabonakilencedet sem fizetik. Szőlő ugyanakkor terem, a falu évenként kb. 5 hordó bort szolgáltat az uradalomnak a földesúri dézsma fejében. Méheik után is fizetnek, a megváltás 2 Ft 86 dénárt tesz ki évente, telkenként. Az egyes jobbágytelkek annyi kaszáló tartozik, amely 3 kocsi szénát jövedelmez a jobbágynek.

Az 1565. évi urbárium szerint Bábony egy völgyben fekszik, földje terméketlen, elegendő erdővel és legelővel rendelkezik, szőlőhegyei a miskolci borhoz hasonló teremnek. A szántógazdálkodást 1565-ben még két nyomáson végezték, minden egésztelek után 6 köblös szántóföldön vetettek, ez a mértékegység a vetőmagra vonatkozott, azaz a két nyomáson lévő földbe 6 köből vetőmagot vethettek. Amennyiben a kb. 58 kg-os kassai köblöt mint száraz-ürmértéket használtak, akkor egy jobbágytelekhez annyi föld tartozott két nyomáson, amely kb. 400 kg vetőmagot fogadott magába, igaz, évenként csak az egyik nyomásba vetettek. Az 1565. évi urbárium megjegyzi, hogy a falu terméketlen földjein már évek óta nincs termés, ezért a gabonakilencedet sem fizetik. Szőlő ugyanakkor terem, a falu évenként kb. 5 hordó bort szolgáltat az uradalomnak a földesúri dézsma fejében. Méheik után is fizetnek, a megváltás 2 Ft 86 dénárt tesz ki évente, telkenként. Az egyes jobbágytelkek annyi kaszáló tartozik, amely 3 kocsi szénát jövedelmez a jobbágynek.

¹²⁵ MNL OL UeC 5/1 (1563).

*Bábony kézirat-
tos térképe, 18.
század vége.
MNL OL S 11
No 0830:058*

1565-ben, miután a Fánchy–Balassa-féle birtoklás után a diósgyőri uradalom ismét kamarai kezelésbe került, a robotot pénzben határozzák meg, így Bábonyban a 10 egésztelkes jobbágy közül 6-an 8 Ft-ot adnak évente a robot fejében, a 4 féltelkes 4 Ft-ot fizet, a 6 taxás, azaz szerződés szerint pénzben fizető jobbágy évente 2 Ft-ot ad a robot megváltásaként.¹²⁶

¹²⁶ MNL OL UeC 5/4a (1565).

Hogy a járadékok egy emberöltő múlva sem változtak a zálogbirtokosok korában, igazolja az 1596. évi tanúvallomással felvett török urbáriumnak a magyar földesúri terhekre vonatkozó része:

*A földesúrnak tartozik minden jobbágy évenként 9 dénár cenzust fizetni,
2 tyúkot, 2 kenyeret, 1 dénár értékű sajtot.
Szent Márton napjára vágótehén fejében összesen 4 forintot.
Most az uraság szőleinek megművelésével is tartoznak.
Kilencedet adnak borból és vetésből, s mindenféle tartoznak szolgálni.¹²⁷*

Az 1563. és 1596. évi urbárium a járadékokat tekintve szinte azonos, csak a vágómarha után fizetendő 4 forint határnapja – Szent György, illetve Szent Márton – változott, igaz, mindkettő jeles nap a paraszti kalendáriumban.

A 16. század végén, a zálogbirtokosok kezén a bábonyi jobbágyok évi 9 dénár cenzust fizettek, ajándék címén két tyúkot, két kalácsot, túrót (sajtot) 1 dénár értékben és 2 tojást. Megmaradt az állat mint járadékforma is, csak nem karácsonyra, hanem Szent Márton napra, azaz november 11-re kellett a jobbágytelkek után 1 vágótehenet (*vaccam mactabilem*) vagy helyette 4 Ft-t adniuk az uradalomnak. A robotról annyit jegyeztek fel 1596-ban, hogy a bábonyi jobbágyoknak minden szükséges dologban (*in omnibus necessariis*) teljesíteniük kell.¹²⁸ A két urbárium a járadékokat tekintve szinte azonos, csak a vágómarha után fizetendő 4 forint határnapja – Szent György, illetve Szent Márton – változott, igaz, mindkettő jeles nap a paraszti kalendáriumban.

A census és a dézsma mint a legfontosabb jobbágyi kötelezettségek nem változtak. A robotterheket alig részletezik az úrbéri szerződések, ami a robot másodlagos jelentőségére, nem túl jelentős majorkodásra utal. 1563-ban – azon felül, hogy a robotot úgy kell végezniük, mint mindenki másnak az uradalomban – az egyetlen konkrét robotteher: a deserta [puszta] telkek utáni rétek kaszálása. 1595-ben azonban, túl azon, hogy általában minden robotmunkát el kell végezniük, az urbárium külön rögzíti az uraság szőleinek művelését (*ad culturam vinearum dominii*). Ez egyértelműen a földesúri tulajdonban lévő majorsági szőlőket jelenti, amelyek munkaigényes művelése komoly tehernek számított.

Urbárium 1695, 1702

Bábony úrbéres kötelezettségeinek további szerződésbeli rögzítését a 17. század végéig nem ismerjük. Nem tudjuk, az egymást gyorsan váltó zálogbirtokos családok hogyan módosították a 16. század második felében megszilárdult, hagyománnyá lett urbáriumot. 1695-ban Döry András földesurasága alatt készült egy vármegyei összeírás, amely szerint Bábonyban a 10 féltelkes jobbágynek 8 fia van. Ez az urbárium az állatszámot is tartalmazza: Varga Mihálynak 4 ökre, Balogh Mártonnak 11 kecskéje van.

¹²⁷ MNL OL UeC 106/75.

¹²⁸ MNL OL 106/76 (1596).

*A földesúr akarata szerint végzik a robotmunkát, mindegyik nyomásban van szántóföldjük, minden féltelek után 3 kassai mérőre való.
Minden féltelek után 2 szekér szénát termő rét jár.
A népes telkekhez hasonló pusztá telkek száma: 2.
A majorsági földek 2 nyomásban találhatók, mindegyik 8 köblös, ezeket a jobbágyok művelik.
A majorsági rét 2 szekér szénát terem.
A makkos erdő (sylva glandifera), ha makkot terem, kb. 400 disznó eltartására elegendők.
Mind borból, mind vetésből és káposztából tizedet adnak.¹²⁹*

A 17. század végén, amikor Dóry András a falu egészének földesura, 10 telkes jobbágy gazdálkodik Bábonyban 11 féltelken (Jászka Istvánnak két jobbágytelke van), két pusztá féltelek is van a faluban. Szinte minden háztartásban 1 fiút, azaz a termelőmunkában már részt vevő gyermeket is összeírtak. Ökröt azonban csak a Jászka családban és Varga Mihály háztartásában (4-et) találtak az összeírók, lova – legalábbis a lajstrom szerint – senkinek sincs, tehén is csak a jobbágyok felének háztartásában található, ezzel szemben disznaja majdnem minden gazdaságnak van, több helyen 3 is. Kecskét ekkor csak Balog Márton tenyészt, igaz, ő 11-et. A falu gazdasága, annak ellenére, hogy alig van pusztá telek, némileg a hanyatlás képét mutatja 1695-ben. A feltehetően a vármegye által kiküldött összeírók így jellemezték Bábonyt: a földesúr igénye szerint robotolnak, minden nyomásban 8 mérős földjük van, és 2 kocsi szénát termő kaszáló is tartozik a jobbágytelekhez. Makkos erdeikben, jó termés esetén, 400 disznót hizlalhatnak. A földesúrnak két nyomásban vannak majorsági földjei, nyomásonként 8 köblöse. A boron és gabonán kívül ekkor már káposztából is kilenced jár a földesúrnak.¹³⁰

1702-ben a kamara új urbáriumot készít az új földesúr igényei szerint, de az előző évszázad gazdasági-társadalmi viszonyai alapján. Az urbárium a telkes jobbágyok, taxás és kuriális nemesek felsorolása, vagyoni viszonyaik összeírása után rögzíti a jobbágyok kötelezettségeit is:

*Robotszolgálatokat szolgáltatnak, a taxások évenkénti taxát.
Határuk 3 részre van osztva, jelenleg műveletlenül hever. A határon vannak allodiális földek, egy nyomásban 4 köböllel lehet elvetni, de ezek a földek kb. 40 éve műveletlenül vannak.
Makkos erdeik vannak nagy számban, melyek termékeny időszakban 400 disznót is eltarthatnak. Van egy erdejük, mely bár nincs tiltva a lakosok előtt, de utána tizedet szolgáltatnak a földesúrnak.
Hasonlóképpen van szőlőhegyük, melynek kilencede gazdag termés esetén 4 hordóra rüg.*

¹²⁹ Néhaj Jászy János javainak összeírása Abaúj, Gömör és Borsod megyében, 1695. MNL OL UeC 110/31.

¹³⁰ Néhaj Jászy János javainak összeírása Abaúj, Gömör és Borsod megyében, 1695. MNL OL UeC 110/31.

A lakosoknak a falu fölött elhelyezkedő rétjeit a földesúr részére lefoglalták.

Akiknek marhájuk van, a gazdaság felső végein vetnek.

A falu határát keletről Keresztúr, délről Miskolc, északról Szentpéter határolja.¹³¹

A 16. századi és 17. század végi urbáriumok közötti alapvető különbség a fontos járadékfajta, a census eltűnése. Bár a török kor elején szedett 9 dénáros census már akkor sem számított magasnak, hiánya a tizedjáradék és a robot felértékelődését jelenti, bár ennek ellentmond, hogy a bábonyi majorsági szántókat 1660 óta nem vetik be. Mindkét 17. század végi urbárium (1696–1702) rögzíti a jobbágytelkek után járó külsőségek mellett az allódiomot, a földesúr saját rendelkezése alá vont földjét. A tizedjáradék formái is bővültek, hiszen káposztából is jár a földesúri dézsma, sőt a földesúr erdeje után is (valószínűleg disznótized).

Az urbáriumok a dézsmajegyzékekkel együtt a falu gazdálkodásának legfőbb mutatói. Ezek segítségével részben rekonstruálni lehet egy kora újkori falu közösségének termelését. A források területén Bábony esetében egyetlen birtokos tekintetében sem áll rendelkezésre kompakt uradalmi levéltár, amely megőrizte volna a birtok igazgatásának dokumentumait. A diósgyőri uradalom török hódoltság peremvidékén fekvő falvai, miközben egyszerre két államhatalomnak, földesúrnak is adóztak, rész-birtokokká forgácsolódtak a zálogbirtokosok kezén. Sokszor két egymás melletti jobbágytelek két földesurat szolgált, így a gazdálkodás vizsgálata még akkor is nehéz lenne, ha a zálogbirtokos családok levéltárai hiánytalanul rendelkezésünkre állnának.

Gabonadézsma

A falu legfontosabb terményei a kora újkor másfél évszázadában: az őszi gabona és a bor. Az őszi gabonát elsősorban a búza, ritkábban a rozs vagy a kettő keveréke jelentette ebben a korban. Ez a sík vidékre jellemző gabonafajta mindvégig uralkodó Bábonyban is. Tavaszi gabonán árpát és zabot kell értenünk, vagyis a hangsúlyozottan állattartó vidékek gabonafajtáit. A bábonyi dézsmajegyzékek a magyarországi agrárkonjunktúra időszakában, 1549 és 1581 között folyamatosan dokumentálják a tavaszi gabona jelenlétét, de ennek mennyisége csak 10–15%-a az ősziének. Bábony gabonadézmája a 16. század második felében átlag 25–30 kalangya (*gelima*), a tavaszival együtt, kiemelkedik az 1548–1549. év közel 100 kalangyás termésével (1 kalangya = 30 kéve).

A mértékek értékelése az egységes mértékhasználat bevezetése előtt szinte megoldhatatlan feladat, igen nehéz tájékozódni a változó és gyakori helyi mértékek dzsungelében. Mégis meg kell kísérelnünk óvatos becslést tenni a falu szántóinak nagyságára a dézsmajegyzékek és urbáriumok, valamint kiegészítő források alapján.

¹³¹ MNL OL UeC 67/87.

Az évi 250–300 kalangyás átlagtermést a dézsmajegyzékek monográfusának¹³² számításai szerint 5–7 kalangyával kell elosztani a korabeli cséplési eredmények alapján, s így megkapjuk, hogy hány 1000 négyszögöles (kb. 3600 m²-es) átlagholdon folyt a termelés. A számítás szerint 36–60 hold közötti értéket kapunk. Ha ezt az Észak-Magyarországon leginkább használatos 1200 négyszögöles (kb. 4300 m²-es) magyar holdra kivetítjük, 30–50 hold közötti szántóterületet kapunk, vagyis egy aratáskor ennyi szántóföldről takaríthatták be a termést a 16. század második felében. Amennyiben 2 nyomáson gazdálkodtak, a dézsmaköteles szántófield teljes nagyságát 70–120 magyar hold közé tehetjük a mezőgazdasági termékek konjunktúrájának időszakában.

A 17. század első harmadában az egi egyházmegye dézsmájának adminisztrációjánál a kalangyáról áttértek a 15 kévés kereszt mint gabonamérték használatára. 1673-ban a bábonyi tizedjegyzékben a dézsmá adminisztrátorai közlik a keresztteknek száraz űrmértékre való átszámítását. E szerint 1 keresztből 3 kassai mérő magot nyernek. A kassai mérő helyett kassai köből szárazűrmérték értendő, hiszen a köből és mérő gyakran megfelelt egymásnak. Ha az 1673. évi 5 kereszt dézsmát 50 keresztnyi termésnek vesszük, ez 150 kassai köből gabonát ad. Amennyiben 3–4-szeres hozamot feltételezünk, 37,5–50 kassai köblöt számíthatunk vetőmagnak. Ez az űrmérték 17. században a vetőmagszükségleten keresztül szántófieldmérték lett, s általában egy kassai köből 1 magyar holdnak felelt meg.¹³³ Az 1687. évi vetőmagszükséglet alapján 37,5–50 magyar hold úrbéres gabonaföldet számíthatunk 1 nyomásra, ami igen közel áll a kalangyák által számított 36–60 holdhoz.

Bábony gabonadézsmája (1548–1673)

1548–1621: 30 kévés kalangya/kéve,

1624–1673: 15 kévés kereszt/kéve

Év	Őszi	Fő	Tavaszi	Fő
1548	86,5/3	23		
1549	97/13	36	1,5/6	3
1576	20/18	24	3/4	4
1577	19/2	20	3/1	5
1578	25/29	25	2,5/12	4
1579	28/ 15	22	3/4	6
1581	23/9	27	2/5	9
1594	24	26		
1598	12/13	10		
1601	2/24	4		
1602	2/16	6		
1605	2,5/5	5		
1621	11/18	21		

¹³² N. KISS 1960.

¹³³ BOGDÁN 1990, 363–364, 287–288.

1624	17/10	16	1/3	2
1625	21/2	19	/6	3
1626	12/1	10		
1647		13		
1673	5/3	6+7	/9	4

A 36–50/60 magyar holdas értéket látszik támogatni Bábony 1696. évi összeírása is. A 10 féltelkes jobbágy beltelke (*sessio*) után 3 kassai köbölre való szántóföld jár mindegyik nyomáson, vagyis az egy nyomáson lévő úrbéres szántók 30 kassai köbölnek – 30 magyar holdnak felelnek meg.

Szántóföldek, földhasználat

A gabonatermesztés technikájának egyik legfontosabb, s a falu agrártermelési rendszerének egyik legjellemzőbb kérdése: hány nyomásban használták a falu határát, és hogyan osztotta fel a falu közössége a beltelek után járó külsőség (extravillanum) területét. Az 1696. évi regnicolaris összeírás szerint: „Bábony falunak közepesen termékeny földje van, nincs kereskedelme, hajózható folyója és két igaerős szántása.” Ugyanekkor a jobbágyok 8 mérőre való szántóföldjei 3 mezőben (*campus*) fekszenek. Az 1702. évi urbárium szerint a bábonyiak határa 3 részre (*pars*) van osztva. A két forrás kategóriáinak – mező és rész – egyike sem jelent egyértelműen nyomást, de mindkét kifejezést már a 14. század óta ilyen jelentésben is használják a források.¹³⁴ Mindkét elnevezés a nyomásrendszerre mint földközösségi termékre utal, hiszen a közösen használt határt a falu közössége osztotta részekre, hogy azokat a művelési rendszernek megfelelően együttesen használják. Bábony esetében ez a művelési rendszer a 17. század végén már háromnyomásos, amely a késő középkori–kora újkori magyarországi agrárkultúra fejlett területeinek általános szisztémája volt. Ez a határhasználat a három részre osztott művelési területnek egy évben csak egy két részét, mezejét használta (őszi és tavaszi vetésre), a többit az állatok számára ugaron hagyta. Az ugaron hagyás nem jelentett teljes műveletlenséget, hiszen szántással karbantartották ezt a határrészt is, előkészítve a vetéshez. Bábony 18. századi kamarai térképén jól látszik a három nyomás elkülönülése.¹³⁵ A források arra engednek következtetni, hogy Bábonyban éppen a kora újkorban térnek át a kétnyomásosról a háromnyomásos rendszerre, a 16. században ugyanis még két nyomásra szántották a falu földjeit az 1565. évi urbárium tanúsága szerint (*Agros habent pro duabus calcaturis pro singula sessione excisos ad cub. 6*).¹³⁶

A 17. század végéig az összeírások jelzésszerű adatain túl nincs forrás a bábonyi nyomásrendszerre. A telek után járó – több nyomásban lévő – szántók és kaszálórétek felosztásának módjára azonban utalnak a kútfők. A telkek utáni külsőségeket Bábonyban az ősi „nyilas” osztással végezték, vagyis 1–2–3 évenként a határban

¹³⁴ MAKSAY 1971, 163–183.

¹³⁵ MNL OL S 11. № 0830:058.

¹³⁶ MNL OL UeC 5/4a.

lévő parcellákat újraosztották a jobbágyok között, a földdarabok közötti esetleges minőségi, nagyságbeli eltéréseket kiegyenlítendő. 1692-ben egy vármegyei vizsgálat során „az Kálnás völgyön az Bábonyi határban” fekvő rétről a bábonyiak ezt mondják: „nem szabad és közönséges rét, hanem elejitől fogva házhelyek után osztott nyilas rétek kinek-kinek”. Ugyanebben az ügyben a vármegyei bíróság megállapította, hogy „a szóban forgó helyen (Bábonyban) lévő rétek a telkek szerint vannak felosztva (*prata in loco actionali situata per sessiones esse divisa*)”.¹³⁷

A szántóföldek újraosztása még 1736-ban is gyakorlat volt Bábonyban, s nemcsak a telkek után járó szántóké, hanem az egyházéi is, így nincs okunk kizárni, hogy ezt az ősi határhasználatot követték az előző századokban is. 1736-ban az egyházlátogatás során a bábonyi református egyház szántóföldjeit így határozza meg a jegyzőkönyv: „Van két nyomás, első van az ecsegi út mentében, ebben van egy szántóföld, szomszédai egyfelől az út, más felől, mivel majd minden esztendőben osztják a földeket, nincsen bizonyos gazdája és szomszédja, másik nyomás Felső vagy Borsoszló, ebben is van egy föld, szomszédja gaz és a víz mosás, más felől e két földben megyen három kila, de mivel ez esztendőben e két földet nem szántják, csak az egyiket, melyben megyen 3 mérték.”¹³⁸ A 18. század elejéről származó forrás nemcsak azt dokumentálja, hogy a helyi egyház földje is része a faluközösség nyomásrendszerének, hanem azt is: terméshozama (s nagysága is egy nyomásban) azonos azzal, amit egy telkes jobbágy bírt úrbéres beltelke után 1696-ban, hiszen mindkét szántóba 3 köből (köből = kila) vetőmagot lehetett elvetni. A 18. századi forrás szerint az egyháznak is ősi, kétnyomásos gazdálkodási rendszere van, vagyis amikor az egyházhoz került, Bábonyban még a kétnyomásos határhasználat dívott.

A helyi egyház a hívek terméséből (gabona–bor) való részesedése és a stóla-pénz (az egyházi szertartások utáni járó fizetség) mellett saját tulajdonú szántóföldekkel is rendelkezett, amint ezt Ecsegen és Keresztúron láttuk a 17. században. Az egyház azonban a határhasználat rendjébe még egy módon beleszólt: a határ bizonyos részén használt földekből származott termés után tized járt a bábonyi egyháznak. 1736-ban az egyházlátogatás során a templom jövedelméről ezt jegyezték fel: „Volt egy Párna Hegy nevű oldal, mellyen való minden szőlőktől és szántó földektől decima járt a Templomhoz, sőt a méhektől is, mellyeket azon a Hegy oldalon tartottak az emberek, mellyel ez előtt circiter [kb.] 16 esztendőkkel [1720 körül] vett el Beller Úr [a diósgyőri uradalom jószágigazgatója].”¹³⁹ A bábonyi határ egy része és a helyi egyház javadalmának topográfiai összekapcsolódását igazolja Szegő István ecsegi nemes (70 éves) tanúvallomása is 1730-ban: „Bábony határában lévő Párna Hegy egészen a Bábonyi Ecclesia és Templom számára volt, a mellette kétfelől levő völgyig, amelly völgyeknek egyikében a patakig, a másikában pedig a földek lábjaig volt a megírt hegynek a határa. A fatens [vallomást tévő] atyja [ti. Szegő Márton] a Dóri

¹³⁷ BAZML IV.501/c XVIII. XIII. 909.

¹³⁸ SRKGY Levéltár, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye (Bábony) 1736.

¹³⁹ SRKGY Levéltár, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye (Bábony) 1730.

familiával együtt bírván egy ideig Bábonyt, bizonyosan tudja azt, hogy akkor is a Párna Hegy azon terítóriumtúl mint Ecclesia és Templom számára való külön volt ki szakadva, mikor pedig Bábony a tekintetes Nemes Kamara számára foglaltatott volt is [ti. 1702 után], a megírt Párna Hegy azután is egy néhány esztendővel szabadcságban maradt, hanem ez előtt circiter 12 esztendővel [1718 körül] Böller Fridrik uram ökegyelme Diós Győri dominiumbeli tisztartóságában vevődött el a régi szabadsága.”¹⁴⁰ A Párna hegyen lévő szántóknak, szőlőknek valószínűleg földesúri tizedét élvezte az egyház, valamely 17. századi földesúri kiváltság, („szabadság”) folytán, amelyet az új birtokos, a kamara a 18. század elején visszavont.

A bábonyi határ szántóterületének nemcsak a jobbágyok (járadékköteles földjükkel), a cenzuális nemesek (a jobbágybirtokkal azonos, de nem úrbéres szántójukkal), a helyi egyház (kb. 1 jobbágytelek külsőségének megfelelő szántóföldjével) voltak birtokosai a 17. század végén, hanem a földesúr is. A feudális birtokos elsősorban közvetett módon részesült tulajdonának hozadékából: a jobbágyi járadékon keresztül. A 16. századtól kezdve azonban – a mezőgazdasági termények konjunktúrája miatt – a földesúr igyekezett a jobbágybirtokok rovására saját rendelkezésű földdarabot kiszakítani, s ezen az allodiális vagy majorsági birtokon külön is gazdálkodni. Bár a majorkodás a Hódoltságban és peremvidékén közel sem volt olyan általános, mint a Magyar Királyság nyugati nagybirtokain, némely forrás utal arra, hogy Bábonyban is folyt majorsági gabonatermesztés, rétgazdálkodás. Az 1695. évi Döryféle urbárium szerint az allodiális földek 2 nyomásra vannak (*allodiales terrae ad duas calcaturas quaevis cub. 8*), s a jobbágyok művelik őket. Az 1702. évi kamarai urbárium szerint a bábonyiak határán lévő allodiális földeken 1 nyomásba négy köböllel lehet vetni, de ezeket 40 éve nem művelik. A kétnyomásos majorsági földekbe nyomásonként 4 köböl vetőmagot vetettek, vagyis a 2 nyomásban kb. 8 hold volt földesúri kezelésben, igaz a 17. század közepétől parlagon hever, vagyis kb. 1660 óta, amikor a Jászyaktól a Döryekhez került a birtok. Érdekes, hogy a földesúr saját kezelésű szántója, az allodium még a 17. században is két nyomásban van Bábony határában, vagyis egy korábbi agrártechnológiát őriztek meg.¹⁴¹ Lehetséges, hogy az egykori jobbágytelek még akkor szállt a birtokosra, amikor a falu kétnyomásos rendszerben művelte a földeket.

Rétek és legelők

A falu határának a szántón kívüli részei a legelők és a szénanyerésre használt rétek is. A kaszálókat – a gabonatermesztő szántókhoz hasonlóan – jobbágytelkek után osztatták szét, s 1563-ban az urbárium szerint az számított zsellérnek, aki mind az igaerőnek, mind a réteknek híján volt. A 17. század végén a 3 köblös szántó mellett 2 szekér szénát termő kaszáló járt minden féltelek után. Mivel a mérték (a szekér) mind a rétek szénatermő képességétől, mind a szekér fajtájától, nagyságától függ,

¹⁴⁰ SRKGY SRKGY Levéltár, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye (Bábony) 1730.

¹⁴¹ MNL OL UeC 110/31.

lehetetlen meghatározni, mennyi lehetett a kaszálók területe. A 17. században a Fel-földön nem ritka az 1 szekér = 1 magyar hold átszámítás,¹⁴² amely esetleg Bábonyra is érvényes lehet.

Az egyház javadalmához is tartoztak rétek, hiszen a 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben mind Keresztúron, mind Ecsegen volt kaszálója a református egyháznak. Bábonyban 1736-ban (már kamarai kezelésben) az egyház javadalmai között szerepel rét is: „Kaszálló rét van egy az Ago Hegy alatt, szomszédja ennek volt Bogdány András, más felől Gyarmati János, a falu kaszálja, feltakarja, behordja”.¹⁴³ A jegyzőkönyv is bizonyítja: az egyház javadalma nemcsak a rét termése, hanem mindaz a mezei munka is, melyet a faluközösség köteles elvégezni. Ezzel szemben a szántás az egyház feladata volt, valószínűleg bér munkában végeztette.

A rétgazdálkodás, a kaszálókról nyert széna mint állati takarmány nagy értéknek számított mind a diósgyőri vár urainak, mind a 17. századi alzálogosoknak. Mivel a rétek után nem járt földesúri dézsma, az állattartó birtokosok lovaik, igavonó barmaik ellátására a legkülönbözőbb módon igyekeztek szénához jutni. Már az 1563. évi urbáriumba¹⁴⁴ is felvették, hogy a puszta telkek után járó réteket a diósgyőri vár hasznára kaszálják le. A vár zálogbirtokos urai Bábony egyik kaszálóját földesúri kezelésben tartották, hiszen 1644-ben enyingi Török István és a Nyáry testvérek (Miklós és Zsigmond) bábonyi részjóságuk elzálogosítása során rendelkeznek egy rétről is: „hasonló jussal cedaltuk [engedtük] ökegyelmeknek [ti. a Jászyaknak] Diós Győr varasunk által akkoráig engedelmünkben usuált [használt] Bábony Rétet is, úgy, hogy dum et quando voluerint etiam propria autoritate [amidőn és amikor akarnak, saját hatalmuknál fogva is] ökegyelmek és praescriptusi [az általuk kijelöltek] kezekhez vehessék.”¹⁴⁵

A széna nagy értékét jelzi az a pör is, amely jobaházi Döry András és Boldisár Zsigmond bábonyi conpossessorok – egyébként sógorok – között folyt 1692-ben. Ekkor Boldisár Zsigmond „hatalmasul megkaszáltatta Döry András háza után való rétyét, kaszássaival”, majd szekérrel el is hordatta a szénát.¹⁴⁶

Az 1702. évi urbáriumban is említik a falu rétyeit: „a lakosoknak a falu felett fekvő rétyeit a földesuraság részére elfoglalták.” Itt valószínűleg nem a telekhez tartozó nyilas rétekről van szó, hanem azokról a „szabad és közönséges rétek” közé tartozó kaszálókról, amelyeket feltehetően közösen használt a falu.

Nemcsak a magyar földesurak, hanem a török számára is különleges értékkel bírt a széna, ezt mutatja, hogy a török adók között súlyos teherként szerepelt az a 40 szekér széna, amelyet a bábonyiak a 17. század elején a töröknek szolgáltatottak.

¹⁴² BOGDÁN 1990, 432.

¹⁴³ SRKGY Levéltár, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye (Bábony) 1736.

¹⁴⁴ MNL OL UeC 87/73.

¹⁴⁵ MNL OL NRA 917/15.

¹⁴⁶ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 908–909.

Kenderföldek

A határ külső részében fekvő rétek mellett a források szólnak az ún. „kenderföldek végében” levő földekről, ahol ugyancsak Boldisár Zsigmond részbirtokos követett el hatalmaskodást, s ezért Döry András ismét a vármegye elé idéztette.¹⁴⁷ Ez a peres ügy egyben a koraújkorban máshol nem említett bábonyi kendertermesztésre is bizonyosságul szolgál, amely – más korabeli agrárkultúrákhoz hasonlóan – valószínűleg a külső kertekben folyt, s ezek vége már a művelésbe fogott földekkel érintkezhetett. A kenderföldek végénél lévő földek azonban még nem tartoztak a szántókhoz, hiszen eredetileg kaszálónak használták őket, ezt a földet „kiki az maga kender földé után kaszálta, élte mint magáét, és senkinek is nem szabad volt az más kender földé végiben való földet kaszálni, sem másképen élni, sem Úrnak, sem lakosnak, ha nem ha egyik a másiktól elkérte, úgy élhette”. Ez a közös birtokláson túli, de még az úrbéres tulajdonon inneni földhasználat a terület köztes, a beltelek és a külsőség közötti jellegéből adódhatott, amelyet az is mutat, hogy az eredetileg kaszálónak használt földdarabba vetettek is, de ekkor már a termésből közösen részesedtek a falu birtokosai. „Ha valamely vetés volt, abból ha mi proventus [jövedelem] jött, illetve volna a több földes urakat is.” A helyszíni tanúvallatás során 1692-ben Bogdány György bábonyi jobbágy így vallott erről a területről: „Döry András Úr Szegő Mártontól vásárolt házhelyéhez tartozó kenderföldek végénél levő ezen darab földet, mellyen állok, megszántotta öszve az több földes Urakat illető földekkel nemes Balla alias Boldisár Sikmond Úr, ösz búzával bé is vetette”.¹⁴⁸ A kenderföldekhez hasonló külső kertekben természetthették a káposztát is a bábonyiak, amelyből az 1695. évi urbárium a bor- és gabonadézsma mellett már kilencedet is követelt.

Méhészet, állattartás

A dézsmajegyzékek mint az agrártermelés legérzékenyebb mutatói alapján Bábony alapvetően növénytermesztő falu volt. Az állattartás – ellentétben a hegyvidéki pásztorkodással és az alföldi nagyállattartó kultúrákkal – nem volt jelentős. A dézsmajegyzékekben a gabona mellett a méhek utáni dézsmát is feljegyezték, s úgy tűnik, a méhészet ősi foglalkozás volt Bábonyban, erre utal az 1556-ban dézsmált szőlőhegy, a „Méhézhegy” neve is. A szőlészet–kertkultúra–méhészet összekapcsolódása a bükki dombok déli lejtőin – nem csupán bábonyi jelenség. Bábonyban már 1549-ben szerepel a gabonadézsma mellett a méhtized is, igaz, ekkor a 36 dézsmaadóból csak ketten fizetik: a legtöbb gabonát termeszto Csépan János (255 kéve) és Nagy Dénes (450 kéve). 1581-ben a 24 gabona-dézsmaadó és a 3 bíró közül 7-nek van méhtizede is. 1594-ben 26:11 az arány, vagyis az adózóknak több mint 40%-a méheket is tart. 1598-ban csak Soós Istvánnak és Andrásnak van 2, illetve 4 méhraja. 1601-ben, amikor a dézsmaadók száma a minimumra süllyed, a 4 gabona-dézsmaadóból csak 1-nek nincs méhe, Csépan András, Valkó Imre és Szakács Máté, a törzsökös bábonyi családok képviselői 38 dénárral váltják meg a méhtizedet. 1602-ben

¹⁴⁷ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 909.

¹⁴⁸ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 908.

is 4-en fizetnek a méheik után az 5 adózóból. 1614-ben a 10 (+1 bíró) dézsmafizető fele (5) tart méheket. A méhtartás, méztermelés éppen a legnehezebb időkben segíthette a bábonyiakat a fennmaradásban. Ismeretes a méz kitüntetett szerepe a török konyhában, így nem csodálkozhatunk, hogy a méz a summás adózás mellett is ott szerepel a töröknek fizetendő természetbeni szolgáltatások között mind a 16., mind a 17. században.

A dézsmajegyzékek adatai szerint a méhészettel a 17. században nagyobb arányban foglalkoztak a bábonyi gazdaságok, mint megelőzőleg. 1692-ben a vármegyei összeírásban a 12 bábonyi zsellér, libertinus és nemes közül 9 tartott méheket, Balogh Márton egyenesen 20 kassal. A bárány- és kecsketizedet már korántsem fizették ennyien. Bábony legelső dézsmajegyzékében, 1548-ban a 23 dézsmaadó közül csak 2-en adtak 5-5 bárányt, egyikük egy kecskét is. Bár az állattized nem reális indexe a falu állattartásának, nem lehet véletlen, hogy 1577-ben csak Dombi Tamás fizet 50 báránya és 20 kecskéje, ill. Nagy Elek 22 báránya és 17 kecskéje után tizedet. A 17. század végén is alig írnak össze kecskét és bárányt a bábonyi jobbágygazdaságokban.

Az állattenyésztés másodlagossága általában is jellemző a bábonyi kora újkori gazdálkodásra. A legelőhasználatról a rendelkezésünkre álló forrásokban egyáltalán nincs adat, hiszen ez a faluközösség belső, íratlan szabályok, jogszokás alapján gyakorolt ügye volt, sem a földesúrra, sem más joghatóságokra nem tartozott, hiszen a legelők kívül estek az úrbéres földeken. Hogy a legeltetés nemcsak a falu határában lévő közös legelőn történt, igazolja egy 1659-ből való vármegyei jegyzőkönyvi bejegyzés, amelyben Görgey Jób tiltja Szentpéter, Ecseg, Boldva, Keresztúr és Bábony falvak lakóit a Szolga-Pusztá nevé prédiuma (a kora újkorban pusztává lett középkori falu) mindenféle használatától, az azon való legeltetéstől.¹⁴⁹

Az állattartás, -tenyésztés másodlagos jelentősége nemcsak a hiányos dézsmajegyzékekből, hanem a 17. század végi összeírásokból is kitűnik, hiszen az adófakultásban az állatvagyon is megjelenik. Különösen lényeges igavonó állatok tartása a földművelő gazdaságokban. Feltűnő a lovak szinte teljes hiánya az összeírásokban, még a nemes jogállásúak sem rendelkeztek lóval, egyedül Tóth András és Bogdány György neve mellett írtak össze 1, ill. 2 lovat az 1702. évi urbáriumban.¹⁵⁰

Minden gazdaságban tartanak viszont 1–2 tehenet a 17. század végén, az igaerőt képviselő ökröket viszont alig. 1697-ben a családösszeírásban a cenzuális nemesek birtokában 10, a 11 jobbágy családnál 8 ökröt vettek fel, ami a gazdaságok alacsony agrártechnika színvonalára mutat.¹⁵¹ 1686-ban az adófakultás felmérésénél állapítja meg a vármegye, hogy Bábonyban egyáltalán nincsenek ekével rendelkező jobbágyok.¹⁵² Az összeírásokban csak elvétve bukkan fel 4 vagy 6 ökrös családfő, az is általában a taksás nemesek között. Az 1695. évi Dóry-féle urbárium egyedül Varga Mihály gazdaságában talál 4 ökröt, a többi jobbágy teljesen igaerő híjával van.

¹⁴⁹ BAZML IV. 501/c X. III. 244.

¹⁵⁰ MNL OL UeC 110/31.

¹⁵¹ BAZML IV. 501/c III. I. 497.

¹⁵² BAZML IV. 501/c III. I. 23.

Az egyetlen állat, melynek tartása a 17. századi összeírások alapján általánosnak mondható: a disznó. Az urbáriumok említik a bábonyi határhoz tartozó makktermő erdőket, amelyek 400 disznó makkoltatására is elegendőek. A bábonyi határnak ez a része, a legelőkhöz hasonlóan, kezdetben a falu közös használatában van, bár 1702-ben egy része után az új földesúr, a kamara már tizedet követel. Nem tudjuk, mennyiben követ ezzel előző gyakorlatot, vagy mennyiben új ez a rendelkezés. A 400 disznó hízolására való erdő említése nem a falu disznóállományának számát fejezi ki, hanem a 17. század második felétől divó terület-mértékegységről szól, amely alapján azonban – átszámítási kulcs nem lévén – nem tudjuk megállapítani a bábonyi tölgyerdők nagyságát. Ha nem is makkoltattak egyszerre 400 disznót a falu erdeiben, a tölgyesek és a gazdaságok disznótartása mindenképpen szoros kapcsolatot feltételez a határhasználatban.

Szőlészet, bortermelés

A házak és az állattartás helyszínei, a beltelkek, a külső kertek kenderföldjei, a káposztáskertek, az ezekhez kapcsolódó kaszálók, esetleg szántónak használt földek, az úrbéres szántóföldek, a nyilas rétek, valamint a közösen használt szabad kaszálók, legelők, a makkoltató erdők – a bábonyi gazdálkodás és állattartás helyszínei, de ezek mellett a kora újkorban a határ részei a promontoriumok (szőlőhegyek) is. A Bükk-vidéki táj szőlőkultúrája a középkorig megy vissza, s Bábony első 16. század közepi dézsmajegyzékei között is ott találjuk a bortized regisztrumait. A legelső 1556-ból való, amely nemcsak abban tűnik ki a 16–17. századi jegyzékek közül, hogy ekkor adnak a legtöbben dézsmát (42 fő), hanem azzal is, hogy a kora újkor másfélszázada alatt ez az egyetlen dézsmajegyzék, amely szőlőhegyek szerint írja össze a bábonyi parasztokat. A három promontorium: *Mehez heg; Szep heg, Azzon veg' oldal Hege* megnevezése a bábonyi szőlőkultúrát a falu határában emelkedő dombokon lokalizálja. A szőlőhegyek topográfiai azonosításához a kamara 1759-ben készített határjárása lehet segítségünkre, amelyben a tisztviselők a diósgyőri uradalom határait megjárván, elkészítették annak pontos latin nyelvű leírását.¹⁵³ Az a tény, hogy ebben a határleírásban a 16. században említett 3 szőlőhegy közül kettő szerepel, a bábonyi szőlőket a falu határa mentén, a művelt terület szélén helyezi el. Az uradalom határjárásában a Méhész hegy Keresztúr falu, Kisfalud pusztája és Bábony találkozásának közelében fekszik: „A kisfaludi szőlőknél előre mentünk egy dombtetőre, amely délre a Kövesd oldal és északra a Méhész hegyek között van... A völgyben a Méhész hegy lábainál teljesen körbenfutó országút mellett (*ad radices toties dicti collis Méhész, penes intercurrentem viam Regiam*)” helyezték el a határjárók az uradalom határát jelző jeleket. „Az országúton által menvén, a Babony Patak nevű patakhoz” lehet lejutni, vagyis a Méhész hegy lábánál folyt a falunak nevet adó patak. Az „Azzon-vég oldalhege” 16. századi promontoriumot Asszonyvölgy-oldal néven azonosíthatjuk, hiszen a kamarai határjárásban szerepel egy völgy (Asszonyvölgy), az oldal pedig korabeli szóhasználatban a hegynek valamely völgy felé néző

¹⁵³ BAZML IV. 501/c III. I. 18.

oldalát, ill. magát a hegyet jelenti. Ugyanebben a határjárásban Szőkevölgy-oldal nevű hegyről írnak (*ad collem Szőke-völgy oldal*), amely a Szőkevölgy mellett emelkedik. Az Asszonyvölgy 1759-ben Bábonynak a Lászlófalva felé eső határa közelében van, de ekkor a mellette lévő hegynek már nem Asszonyvölgy-oldal, hanem Kecskés-oldal a neve.

A harmadik 16. századi promontorium, a Szép hegy nevét nem találjuk a 18. század közepén készült kamarai határjárásban. Pedig a 17. században még így hívták, hiszen Bodó Pál 1628-ban a Szép alias Baráth szőlő hegyen lévő, Bodó-szőlő nevű szőlőjére nyer járadékmentességet.¹⁵⁴ A 17. századra vonatkozó egyházi forrás szerint a Párna hegyen is voltak szőlőparcellák, amelyek után az itteni birtokosok a helyi református egyháznak fizették a tizedet.¹⁵⁵ Az 1759. évi határjárásban ezt a hegyet Sajószentpéter és Bábony határán így jelenítik meg: „az úton nyugat felé előre haladva földből készült határjeleket emeltünk, amelyek délről, vagyis a Párna-hegynek nevezett hegy felől Bábony területét, a Darvas-hegynek hívott magaslat felől pedig Szentpéter területét határolják el.”¹⁵⁶

A bábonyi szőlőhegyeken folyt bortermelés a dézsmajegyzékek tanúsága szerint folyamatos volt a kora újkorban. Két évben adták a legtöbb dézsmát a bábonyiak, 1556: 96,5 köböl és 8 icce (valószínűleg 13,6 literes kassai köbölben), 1602: 135 kassai köböl és 7,5 icce, ezt az 1602. évi dézsmajegyzéken átszámítottak (25,4 literes) egri köbölre: 72 egri köböl 7,5 icce. Ezt a két mennyiséget nem számítva, átlagban 20–30 egri köböl közötti dézsmát fizettek a bábonyiak, vagyis a termés 200–300 egri köböl (5–8 hl) között mozgott. A bortermelés népességmegtartó erejét jelzi, hogy a gabonatermesztés mélypontján, a 17. század elején borból rekordtermést takarítottak be. A 17. századi rendkívül hézagos dézsmajegyzékek alapján a bortermelés a század második harmadától drasztikusan csökkent, s a század végén alig érte el a század eleji termés negyedét, harmadát. Ennek konkrét okait, a korszakra jellemző gazdasági recessziót, a népességcsökkenésen túl, források nem lévén, nem ismerjük.

A szőlőbirtok a jobbágybirtokok között különleges helyet foglalt el: nem kötődött a jobbágytelekhez, mint más pertinencia, forgalma sokkal szabadabb volt, s élénk is, hiszen a bor iránti kereslet nem lankadt a kora újkor folyamán. Zsellér is birtokolhatott szőlőt, ha volt tehetsége megvenni, s ha fizette utána mind az egyházi, mind a földesúri tizedet. Éppen a szabad adásvétel miatt sokkal magasabb arányú volt a szőlő extraneus birtoklása, mint a szántóké. A szőlők munkaigényes művelése azonban feltételezte a birtoknak és birtokosának nem túl nagy távolságát, még akkor is, ha a tulajdonos bérmunkával műveltette szőlőjét. Ezért a bábonyiak is a környező helységekből vettek szőlőt, és a bábonyi szőlők extraneus birtokosai is a közeli falvak parasztjai sorából kerültek ki. 1576-ban, amikor először írták össze a dézsmajegyzékeket,

¹⁵⁴ BAZML IV. 501/c XXIII. I. 98.

¹⁵⁵ SRKGY Levéltár, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye (Bábony) 1736.

¹⁵⁶ BAZML IV. 501/c III. I. 18.

jegyzékekben az extraneusokat, a 18 bábonyi szőlősgazda mellett 17 ismeretlen eredetű extraneus is volt, a bortermés 47%-át (303,6 egri köből bort) termelvén.¹⁵⁷ Ugyanekkor Sajókeresztúr szőlőhegyein 10 bábonyinak van szőleje 385 kassai köből terméssel. 1600-ban csak egy keresztúri és egy szentpéteri extraneus szőlőbirtokos volt Bábonyban, az 1602. év rekordterméséből pedig 9 ismeretlen lakóhelyű extraneus is részesedett a 13 bábonyi mellett. 1604-ben csak 4 kápolnai extraneus volt Bábonyban, 1608-ban pedig 9 ismeretlen eredetű. 1609-ben a 19 bábonyi mellett 9 extraneus dézsmaadó volt, 1611-ben 24:5 az arány, 1613-ban a 8 extraneus volt, 1614-ben 3 szentpéteri, 2 ecsegi és 1 miskolci birtokosnak van Bábonyban dézsmaköteles szőleje. 1616-ban szintén ebből a 3 helységből való a 8 extraneus. 1618-ban 6-an, 1620-ban 5-en nem bábonyiak a dézsmaadók között. Az extraneus birtokosok közül Vadközi Mihály szentpéteri lakos fizeti a legtovább a bordézsmát 1608 és 1618 között, 1620-ban pedig Vadköziné követi a dézsmaadásban. A bábonyiak extraneus birtoklását csak a környező falvak jegyzékeinek teljes feltárása nyomán lehet majd vizsgálni.

Szőlőbirtokot – annak szabad rendelkezése folytán – nemcsak telkes jobbágyok bírhattak, a szőlő megvételéhez azonban általában szükség volt a telek pertinenciáján folytatott gazdálkodásból származó jövedelemre. Bábony gazdálkodásában a 16. századi dézsmajegyzékek alapján az úrbéres gazdaság – gabonatermesztés – és a szőlőbirtoklás szorosan összefüggött. 1576-ból mind a gabona-, mind a bordézsmát ismerjük, és a bortermelők közül csak Pap István és Tóth Tamás nem szerepel a gabonajegyzéken, míg a gabonatermelők közül 8 csak ebből a dézsmafajtából ad tizedet. 16 név, ill. családnév megegyezése a két jegyzéken a bábonyi jobbágygazdaságok kettős: gabona- és szőlőtermesztő jellegét mutatja. 1576-ban a törzsökös jobbágyok gazdaságai közül Csépán Mihályé, Dombi Tamásé, Csompos Vincéé, Varga Imréé, Vizes Alberté, Szakács Jakabé volt a legnagyobb, akik a bor és őszi gabona mellett tavaszi gabonából is adtak tizedet. A legnagyobb, gazdagparaszti termelést Dombi Tamás gazdasága folytatta, aki minden dézsmafajtából a legtöbbet fizetők között volt.

A 17. század elején is nagy egyezést mutat a gabonadézsmát fizetők és a bortermelők névsora, itt a bortized-adók számát csak az extraneusok növelik. 1602-ben mindkét dézsmafajtát ismerjük, 1601-ből csak a gabonáét. A három lista összevetése alapján mindkét fajtát fizeti: Csépán András, Dombi Miklós, Varga Tamás, Szakács Máté; csak borból ad: Asszonyi Dorkó, Bogdán Gergely, Fodor Gergely, Kalácsos András, Végh Balázs, Dombi Péter és Varga Imre özvegye; csak gabonából: Patvaros Máté, Nagy Antal, Kovács Máté, Valkó Imre.

A 17. század első harmadában nem szűnik meg szőlőt birtokolni a Domik, Csépány, Dombi, Bogdán, Tóth, Nagy, Varga, Korinczi, Balogh család, s a Szakácsok közül 1616-ban 4-en (Gergely, György, György, János), 1617-ben 5-en (Gergely, György, Máté, János, ill. Hajdú-Szakács György) fizetnek bordézsmát, de a Kovács család 2 tagja (Orbán és András) is évekig együtt szerepel ugyanebben az időszakban. Korinczi János és István 1621-ben, Varga Tamás és Balázs 1608-

¹⁵⁷ N. Kiss 1960, 184.

ban, 1609-ben és 1617-ben fizeti azonos családnéven a bordézsmaát. Tóth György és Benedek 1608-ban, Tóth György és Simon 1613-ban és 1614-ben szerepelnek együtt a szőlőtermesztők között.

A szőlőkultúra területének megbecslése a nyert bor mennyisége alapján igen nehéz, az átlag 20–30 egri köből bordézsma 49–73,5 hl termést takar, ez a 16. században 10 hl/1000 négyszögöles becslés alapján 5–7 ezer négyszögöles, 4–6 (1200 négyszögöles) magyar holdnyi nagyságú szőlővel beültetett területet jelenthet.¹⁵⁸

A szőlők elhagyása, újabb telepítése miatt a terület állandóan változhatott, de valószínűleg elérte a szántóterület 10–30%-át a bábonyi határban, vagyis a gazdálkodás természeti keretének, a határ képének meghatározó eleme volt a makkos erdőkkel és szántókkal, legelőkkel együtt.

Bábony bordézsmaja 1556–1683

Év	kassai köből(icce)	egri köből(icce)	fő
1556	96 (5/8)	[53]	42
1576	63(3)	[34]	35
1594	40,5	21,5	
1597	30(3,5)	[22]	21
1600		17/7,5	16
1602	135(7,5)	72/7,5	22
1604	19(14)	11	
1608		25,5(4)	29
1609		30(2,5)	29
1610	56(4)	15(14,5)	23
1611		[31]	29
1613	58,5(4)	[32)	28
1616	36(1)		31
1617		27	22
1618		18(2,5)	23
1620	15(4)		19
1625		31(10)	
1652		5(8)	13
1681		8	8
1683		5(12)	6

Az 1702. évi urbárium a bábonyi szőlők évi dézsma mennyiségét jó termés esetén 4 hordónyira becsüli. Nem ismerjük az urbárium használt mértéket, s a dézsmajegyzéket is különböző méretű hordókra engednek következtetni: 1556-ban a bábonyi dézsma bort 4 hordóba gyűjtötték össze, 23, 26, 31 és 30,5 kassai köből bort töltvén bele a dézsma adminisztrátorai, vagyis maximum 400 liter bor fért egy ekkor használt hordóba. 1594-ben 10,5 és 11 egri köblösek a dézsma sedésnél használt hordók,

¹⁵⁸ N. Kiss 1960 számításai alapján.

így ezek maximum 260 literesek. A kb. 400 literes hordó megfelel az egri vár dézsmakerületében a 16. század második felében használt egyik hordómértéknek.¹⁵⁹ Hogy 1702-ben a diósgyőri uradalomban milyen hordót használtak, csak a földesúri dézsma adminisztrációjának ismeretében lehetne megmondani, s ezzel Bábony bortermését, ill. a szőlő termőterületét megbecsülni.

A szőlőbirtokok területmértéke Bábonyban is a kapás/kapaalja/fossor volt, amely eredetileg 1 nap alatt bekapálható területet jelentett. 1692-ben 12 szőlő van Bábonyban összesen 67 kapás nagyságú,¹⁶⁰ míg a regnicolaris összeírás (1696) 24 kapást ír jobbágyi, 10 kapást taksás nemesi tulajdonban (összesen 34 kapás). A két érték is jelzi a helyi területmértékek esetleges voltát a kora újkorban. A két összeírás alapján Bogdán Gergelynek 8 (1692), illetve 3 (1696) kapás, Varga Mihálynak 5:10, Jászka Istvánnak 4:8, Kutas Gergelynek 2:4 kapás szőleje volt, vagyis a mértékegységnek a felére kellett csökkennie, csak így nőhettek duplájukra a szőlőbirtokok 3 év alatt. Az egyes szőlők nagysága 2–5 (ill. 2–10) kapás között mozgott, vagyis nem voltak kiemelkedően nagy szőlőbirtokok egy szőlőműves vagy birtokos kezén.

A szőlőbirtok helyi forgalmáról sajnos nem ismerünk kora újkori forrást, de egy szentpéteri ember esete a bábonyiakkal 1686-ban jelzi a helyi szőlőbirtok kitüntetett értékét. Szegő Márton szentpéteri lakos a vármegyéhez fordult kérelmével, amelyben elmondja: földesura, Sallay András két hordós borért „kezébe bocsátotta” Almási János nevű szökött jobbágya Bábonyi hegyen lévő szőlejét. „Mégis akkor Bábonyon idegen kézre nem akartak bocsátani, az Babonyiak azon szőlőt hatalmassul elvették tőlem – már sem szőlőm, sem pénzem nincsen” – írja a kárvalott, és a két hordó borért 10 tallért követel.¹⁶¹ Az eset például szolgál arra is, hogy az elhagyott szőlőbirtok felett hathatósabb rendelkezési jogot vindikál magának a falu közössége, mint a szőlőbirtokos jobbágy földesura. A „Bábonyiak” (a faluközösség) a forrás tanúsága szerint a szőlő különleges értéke miatt igyekeztek az extraneus birtoklást akadályozni.

A szőlő gazdasági értékére, speciális birtokjogi státuszára mutat az a libertáló levél is, amelyet 1628-ban bedeghi Nyáry István Bodó Pál javára adott ki annak Bodó-szőlő nevű szőlejére.¹⁶² Bodó Pál a szőlő miatt már 1625-ben is összeütközésbe került a diósgyőri vár tisztviselőivel, akik ellen nemességére és részbirtokosi státusára hivatkozva protestált a vármegye előtt azért, hogy szőleit „teljesen és egyébként is bírhasssa (*omnino de caeteroque possidere*)”. Az összeütközés valószínűleg abból adódott, hogy a szőlő dézsmaköteles volt, és a nemes részbirtokos – maga is zálogbirtokos – nem kívánt földesúri dézsmát fizetni egy másik conpossessornak.¹⁶³ A dézsma alóli felszabadítást, kivételt (libertálás, eximálás) mégsem nemesi előjogaira való hivatkozásával nyerte el, hanem a mentesség megvételével. Az oklevél szerint a szőlő libertálásával együtt egy jobbágytelekre is

¹⁵⁹ BOGDÁN 1991, 180.

¹⁶⁰ BAZML IV. 501/c III. I. 494.

¹⁶¹ BAZML IV. 501/c XIII. XIX. 1451.

¹⁶² BAZML IV. 501/c XIII. I. 98.

¹⁶³ BAZML IV. 501/c IX. III. 385.

inscriptiót, azaz ideiglenes járadékmentességet szerzett 200 forint zálogösszegért. Az ügy menetét elősegítő diósgyőri tiszttartó és udvarbíró, Zoltán Farkas „25 köblös búzát és két verő artánt (ártányt)” kapott Bodó Páltól fáradozásáért.¹⁶⁴

Bár a földesúri bordézsmá adminisztrációjáról nem áll az egyházi tizedéhez hasonló forrásanyag, egy 1673-ból származó vármegyei protestáció folyamán a protestáló részbirtokosok (özv. Döry Ferencné, Aszalay Andrásné Döry Zsuzsanna és Szegő András) hivatkoznak a zálogbirtokosok dézsmaszedési gyakorlatára, melyet aztán az alzálogosok is követtek.¹⁶⁵ Döry András, a Szentpétery árvák gyámja és javaik kezelője ellen a részbirtokosok éppen azért emeltek kifogást a vármegyénél, mert jobbágyai szőlőit elkülönítve dézsmálta meg (*separationem faciendo*), és nem úgy, ahogy régen a zálogbirtokosok szokása volt: együttesen, vagyis az összes bortizednek az ún. „közkádra” való egybehordása után osztva el a közös jövedelemből a részbirtokok szerint járó hányadot (*nonam partem... vulgo Közkádra comportassent... ad distributionem post de communi proventu faciendam*). A közkád intézményén való változtatással (*cum innovatione* = újítással) Döry András a részbirtokosok közös szőlőhegy utáni jövedelmét jelentősen csökkentette (*non sine diminutione communis proventus promontorii*).¹⁶⁶ A tiltakozás azt jelenthette, hogy a többi birtokos jobbágyai szőleje után kevesebb vagy rosszabb minőségű bort (mustot) kaphatott, mint az egész promontorium után, vagyis a Szentpétery-porcíóhoz feltehetőleg több vagy jobb minőségű bort termő szőlő tartozott. A „közkád”, az együttes dézsmálás nemcsak a conpossessorok egyenlősdijét, kiegyenlítésre való törekvését jelzi, hanem a bábonyi birtok eredeti összetartozását, integritását is. E szerint a bortized megosztása követte az eredeti birtok megosztását, ahogyan maguk a protestálók is írják: „az elmúlt időkben is a diósgyőri vár és javak – így Bábonyi birtok – egykori urai és részbirtokosai a bábonyi szőlőhegyen évenként bort termelő extraneus és helyi lakos jobbágyok teljes hegyvámából vagy bortizedéből (*de totali jure montano seu nona vinorum*) úgy tették meg egymás között a felosztást, hogy kiki a saját részbirtoka és földesurasága szerint (*pro sua cuiusque portione et Dominio*)” részesült belőle.¹⁶⁷ A közkád intézménye máshol használatban volt a diósgyőri uradalom területén, azaz a condominium ismert gyakorlata volt. A vármegyei jegyzőkönyv tanúsága szerint 1596-ban Diósgyőr akkori tiszttartója, Batizi Mihály hasonló módon hordatta össze a jobbágyok musttizedét, majd osztotta szét a zálogbirtokosok között.¹⁶⁸

Paraszti kalendárium

A Döry úrnők és Szegő András protestációja a vármegyei nemesi közgyűlés 1687. október 25-én Szendrőn tartott tisztválasztó székén hangzott el. A dátum jelzi, hogy a részbirtokosok már szüret után fordultak a vármegyéhez, amely szüret nemcsak a

¹⁶⁴ BAZML IV. 501/c XIII. I. 98.

¹⁶⁵ BAZML IV. 501/c IX. V. 758.

¹⁶⁶ BAZML IV. 501/c IX. V. 758.

¹⁶⁷ BAZML IV. 501/c IX. V. 758.

¹⁶⁸ GYULAI 1995, 87–88.

birtokosok egyik legjövedelmezőbb járadéka, a borkilenced bevételének ideje volt, hanem a gazdálkodó faluközösség utolsó nagy mezőgazdasági munkája is, a gazdasági év befejezése a határban. A bábonyi szüret pontos idejét nem ismerjük, de 1612. október 8-án Nyáry Zsigmond, a diósgyőri uradalom részbirtokosa ezt írja anyjának: „*Borunk bisoni Igen keves lézen ugain jo ha fel anni lezen mint tavaly.*”¹⁶⁹ A levél alapján az uradalomban a szüretnek már október 8 előtt le kellett zajlania.

A kora újkori Bábonyban a református egyházi év kevés ünnepe: karácsony, újév, nagyhét és húsvét, valamint pünkösd mellett az esztendőt a gazdálkodás naptárának jeles napjai is tagolták. Ezek együttesen adták meg a falu életének ritmusát, társulva a paraszti kalendárium jeles napjaihoz. Sajnos, a gazdálkodás technikájára, módjára, a mezőgazdasági munkák naptári beosztására vonatkozóan igen gyérek a 16–17. század forrásai, pedig a munkák ideje és technikája az évszázadok alatt nem sokat változhatott, s a határbeli teendők terminusai generációk során adták meg az emberi élet időbeli kereteit.

A bábonyi gazdaság másik fontos ágazata, a gabonatermesztés munkáinak idejét a Boldisár Zsigmond elleni 1692. évi perből ismerjük. A részbirtokos ekkor a kenderföldek végében lévő szántóföldeket „Szent István Király ünnepe (augusztus 20.) táján felszántatta, majd a gazdálkodás gyakorlata szerint ugyanabban az évben a Szentkereszt felmagasztalása ünnepe (szeptember 14.) körül bevettette (*juxta proxim oeconomiae in eodem anno circa festum Levationis Sanctae Crucis inseminari facere*), majd a következő évben, az érés idejének közeledtével, Szent Jakab apostol ünnepe (július 25.) táján aratóival learattatta, keresztetekbe gyűjtette és behordatta.”¹⁷⁰ Ugyancsak Boldisár Zsigmond az alperes abban az ügyben, mely során 4 jobbágya és 3 szolgálja Szent Péter és Pál apostolok ünnepe (június 29.) körül a Kálnás völgyben levő réteken a fűvet lekasálta, és a gazdálkodás helyi gyakorlata szerint a lekasált szénát boglyákba (*in cumulos*) gyűjtötte.¹⁷¹

Az őszi szántás, az őszi gabona vetése, aratása, a sarjúkaszálás – a szőlőmunkák mellett a legfontosabb mezőgazdasági tevékenységek voltak. Ezek idejét a szentek tiszteletét vallásukban már egy évszázada nem gyakorló református jobbágyok a katolikus naptár ünnepeivel határozzák meg. De a gazdálkodás terminusai és a vallás ünnepei mellett a földesúri szolgáltatásokat is a katolikus egyházi év jeles napjai, egyben a paraszti kalendárium szerint adták a bábonyiak, hasonlóan más középkor–kora újkori falu, mezőváros gyakorlatához: 1563-ban Szent György (április 24.), Szent Mihály (szeptember 29.), karácsony és Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.) napján fizetik a cenzust, az ajándékokat földesuruk számára. A katolikus kalendárium ezen ünnepei a gazdálkodásnak is kitüntetett határnapjai, hiszen a Szent Györgytől Gyertyaszentelőig tartó időszak mint gazdasági év a naptári év helyett a mezőgazdasági munkák és a paraszti élet ritmusát követi, a tavaszi munkák kezdetétől a tél végi böjtig, az új gazdasági évre való felkészülés időszakáig. A bábonyiak nemcsak a munkák elvégzésének módját, eszközeit, határidejét örökölték őseiktől,

¹⁶⁹ MNL OL P 707. Missiles № 10651.

¹⁷⁰ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 908.

¹⁷¹ BAZML IV. 501/c XVIII. XIII. 909.

hanem a szentek jeles napjainak emlékeztétét is, hogy ők is így örökítsék tovább a hagyományt a következő századokra.

FORRÁSOK

- BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára. Miskolc.
 IV. 501/a. = Borsod vármegye levéltára, Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek.
 IV. 501/b. = Borsod vármegye levéltára, Acta Politica.
 IV. 501/c. = Borsod vármegye levéltára, Acta Judicialia Prothocollata.
 IV. 501/d. = Borsod vármegye levéltára, Acta Judicialia Non Prothocollata.
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Budapest.
 DF/DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Collectio Diplomatica Hungarica.
 E 158 = Magyar Kamara Archívuma, Dicalis összeírások (Conscriptiones Dicales/Portarum).
 E 159 = Magyar Kamara Archívuma, Dézsmajegyzékek (Regesta Decimarum).
 NRA = E 148 Magyar Kamara Archívuma, Neoregstrata Acta.
 P 707 = Zichy család levéltára.
 S 11 = Kamarai térképek (1747–1882).
 UeC = E 156 Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et Conscriptiones.
 SRKGY = Sárospataki Református Kollégium Gyűjteményei.

BIBLIOGRÁFIA

AKO

Anjou-kori oklevéltár: Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387. I–XXV. Szerk. KRISTÓ Gyula et al. Budapest–Szeged, JATE–Csongrád Megyei Levéltár–Szegedi Középkorász Műhely, 1990–2004.

AO

Anjoukori Okmánytár: Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. NAGY Imre. Budapest, MTA könyvkiadó-hivatala, 1878–1920 (Monumenta Hungariae Historica, 1. osztály, Okmánytárak).

BODNÁR–TÓTH 2005

BODNÁR Tamás–TÓTH Péter. *Borsod vármegye török adózása.* Miskolc, BAZML, 2005 (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek, 43).

BOGDÁN 1990

BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874.* Budapest, Akadémiai, 1990.

BOGDÁN 1991

BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Budapest, Akadémiai, 1991.

BOROVSKY 1909

BOROVSKY Samu: *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig.* Budapest, Hornyánszky, 1909.

- DIENES 2001
Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Szerk. DIENES Dénes. Budapest, Osiris, 2001.
- DRASKÓCZY 1996
DRASKÓCZY István: Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: *Miskolc története*. I (A kezdetektől 1526-ig). Szerk. KUBINYI András. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, 1996, 81–156.
- GYÖRFFY 1995
GYÖRFFY György: *Magyarország Árpád-kori történeti földrajza*. I (A–Cs). Budapest, Akadémiai, 1987.
- GYULAI 1995
GYULAI Éva: *Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1995 (Officina Musei, 3).
- GYULAI 1998
GYULAI Éva: Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: *Miskolc története*. II (1526–1702). Szerk. SZAKÁLY Ferenc. Miskolc, BAZML–HOM, 1998, 175–357.
- GYULAI 2003
GYULAI Éva: Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán – Aszalay Ferenc (1674–1729) udvari szekretárius életútja. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára*. II. Szerk. TAMÁS Edit. Sárospatak, 2003 (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 46), 7–79.
- GYULAI 2013
GYULAI Éva: Balassa Zsigmond (†1559), a diósgyőri uradalom birtokosa. In: *Zborník z Medzinárodnej konferencie Rod Balašovcov v 13 až 19. storočí*. Ed. Helena FERENCOVÁ–Erika ANTOLOVÁ. SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, Modrý Kameň, 2013, 323–346.
- HUNFALVY 1863–1865
HUNFALVY János: *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*. I–III. Pest, Emich Gusztáv, 1863–1865
- ILA 976
ILA Bálint: *Gömör megye (A megye története 1773-ig)*. Budapest, Akadémiai, 1976.
- IVÁNYI 1910
IVÁNYI Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526*. I. 1319–1526. Budapest, MTA–Athenaeum, 1910.
- IVÁNYI 1917
IVÁNYI Béla: *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803*. Lőcse, Reiss, 1917.
- JUHÁSZ 1936
JUHÁSZ Lajos: A porta története 1526–1648. *Századok* 70 (Pótfüzet). 1936, 497–578.
- FEKETE 1968
FEKETE Lajos: *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény, Jász Múzeum, 1968 (Jászsági füzetek).
- FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962
FEKETE Lajos–KÁLDY-NAGY Gyula: *Budai török számadáskönyvek 1550–1580*. Budapest, MTA TTI, 1962.
- KÁLDY-NAGY 1970
KÁLDY-NAGY Gyula: *Magyarországi török adóösszeírások*. Budapest, Akadémiai, 1970.

- KAZINCZY 1858
KAZINCZY Gábor: Adalékok a török magyar kori beltörténethez. Hivatalos nyomozások a török adó és hódítások körül Borsodban a XVII. század I. felében. *Magyar Történelmi Tár* VI. 1858, 101–167.
- KOVACSICS 1957
A történelmi statisztika forrásai. Szerk. KOVACSICS József. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.
- LEVELES 1927
LEVELES Erzsébet: Miskolc város megváltása. 1. *Történelmi és Régészeti Közlemények* 2/4. 1927, 157–184.
- LEVELES 1929
LEVELES Erzsébet: A 800 éves Miskolc 1000–1780-ig. In: *Miskolc. Magyar Városok Monográfiája*. Szerk. dr. HALMAY Béla–LESZIH Andor. Budapest, Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1929, 11–126.
- MAKSAY 1980
MAKSAY Ferenc: A magyar birtokostársadalom a 16. század közepén. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest, ELTE, 1980, 181–194.
- MAKSAY 1990
MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I–II. Budapest, MOL, 1990 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2. – Forráskiadványok, 16/1).
- MAKSAY 1971
MAKSAY Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest, Akadémiai, 1971.
- MÁLYUSZ 1984
MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, Gondolat, 1984.
- N. KISS 1960
N. KISS István: *16. századi dézsmajegyzékek*. I. Budapest, Akadémiai, 1960.
- PACH 1985
PACH Zsigmond Pál: *Magyarország története*. III (1526–1686). 1–2. Budapest, MTA TTI, 1985 (Magyarország Története tíz kötetben, 3).
- PÉTER 1989
PÉTER Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században. *Századok* 123/5–6. 1989, 563–605.
- POÓR 1895
POÓR Antal: Az Anjou ház és örökösei 1301–1439. In: *A Magyar Nemzet Története*. III. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Athenaeum, 1895.
- RÉSŐ ENSEL 1861–1893
RÉSŐ ENSEL Sándor, ifj.: *A helynevek magyarázója*. I–IV. füzet. Pest–Budapest, Emich Gusztáv–Nagel Ottó, 1861–1893.
- SZABÓ 1966
SZABÓ István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon X–XV. század*. Budapest, Akadémiai, 1966.
- SZAKÁLY 1981
SZAKÁLY Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, Akadémiai, 1981.
- SZENDREI 1886–1911
SZENDREI János: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. I–V. Miskolc, Miskolcz város közönsége, 1886–1911.

TESz

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Szerk. KISS Lajos. Budapest, Akadémiai, 1976.

TÓTH 1990

TÓTH Péter: *Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyve 1569–1600*. Szerk. CSORBA Csaba–RÉMIÁS Tibor. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1990 (Miskolc város történetének dokumentumai, 1).

TÓTH 2010

TÓTH Péter: A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc kora. In: TÓTH Péter–HORVÁTH Zita: *Sajószentpéter története*. II (1526–1848). Sajószentpéter, Sajószentpéter Város Önkormányzata, 2010, 5–126.

VARGA 1969

VARGA János: *Jobbágysrendszer a magyar feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest, Akadémiai, 1969.

VASS 1981

VASS Előd: Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt 1544–1596. *Borsodi Levéltári Évkönyv* IV. 1981, 49–69.

VERESS 1958

VERESS Éva: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. *Történelmi Szemle* 1/3–4. 1958, 379–429.

WOLF 1988

WOLF Mária: Elpusztult középkori település Sajólád határában. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXV–XXVI. 1988, 189–202.

ZO

A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. KAMMERER Ernő–DÖRY Ferencz. Pest, Magyar Történelmi Társulat–Athenaeum, 1871–1931.

Melléklet

Név	1673 göbösodózsóna	1681 bardiana	1683 göbösodózsóna (kutszótyéppónz) árvózsóna	1686 ócsa szőlőterek	1692 ócsa szőlő (kass) ókór (db) szőlő (kapás)	1695 arboriam telek	1696 ócsa szőlő (kapás) bor (szőlő)	1698 szőlőszomszédok	1702 arboriam telek, állat (db) szőlő (kapás)
Ócsa Katalin	szőlő								
Ócsa Lengyelé	szőlő								
Ócsa Pásteré	szőlő								
Miklós Tamás	szőlő								
Csöppel Mihály	12 köve társas								
Körösi Miklós	szőlő	6,5 toco							
Csoma István					armalata ókór (6)				
Kovács András					armalata ókór (6)				
Szegő István					armalata szőlő (1), szőlő (6)				
Borsodi Mihály					libertina szőlő (1), szőlő (6)		csász. nemz. szőlő (3)	nemz. 1 fő	
Nórány Ferenc						csász. nemz. szőlő (2) bor (1)			
Bácsi Ferenc							libertina 1 fő		
Pap János							libertina 1 fő		
Selyem András							nemz. 1 fő		
Déli András							nemz. 1 fő		
Csáth István								csász. nemz. 1 telek	
Cserba Mihály							nemz. 1 fő bor	adomány 1 telek 2 fő	
Csörös János							nemz. 1 fő bor		
Csikó András						jobbág	jobbág 1 fő	1 telek szőlő (4)	
Csikó Mihály							mezőbíró	1 telek 1 fő szőlő (1)	
Csikó István								1 telek 3 fő	

Nagy András					csom. normis	ősbirtó	szász normis 1 telék
Nagy Márton						normis 1 fő	szász normis 1 telék
Tókos Márton					csom. normis	normis 1 fő bor	szász normis 1 telék
Balog András		12 dévár 1 szőlő 3 locs	szőlő				
Balog Márton			szőlő méh (20) szőlő (6)		1/2 Telék 1 fő locsok (11)	csom. normis szőlő (3) bor (2)	jobbágy 2 fő bor
Balog István							1/2 telék szőlő (2)
Varga István		50,5 locs	12 dévár 2 szőlő 3 locs	szőlő			1 telék 1 fő + 3 fővér szőlő (4)
Varga Mihály				szőlő ökör (2) szőlő (10)	1/2 Telék 1 fő ökör (4) dézsmó (3)	jobbágy szőlő (5) bor (2)	jobbágy 1 fő
Ilyés István		14,5 locs		szőlő	szőlő méh (2) 3 szőlő (8)	1/2 telék 1 fő	jobbágy szőlő (3) bor (2)
Bogdány György	2 kerecs 6 kéve tavaszi: 3 kéve méh	35 locs		szőlő			jobbágy ökör (4) szőlő (4)
Bogdány Gergely				szőlő méh (2) szőlő (8)	1/2 telék 1 fő	jobbágy szőlő (3) bor (1)	jobbágy 1 fő
Valkó Mihály	szőlő						1/2 telék 2 szőlő (3)
Valkó János					1/2 telék dézsmó (3)	jobbágy szőlő (3) bor (1)	jobbágy 1 fő
Valkó Imre					1/2 telék		1/2 telék 1 fő
Tót Mihály	1 kerecs						
Tót Pál				libertinus ökör (4)			libertinus 2 fő ökör (6)
Tót László						libertinus 1 fő lő (1)	
Tót András							1/2 telék lő (1)
Jancsák István	3 kéve tavaszi: 3 kéve	10,5 locs	birtó 10 locs	szőlő	birtó (szőlő) ökör (2) méh (4) 2 szőlő (8)	1/2 telék 2 fő ökör (2)	jobbágy szőlő (4)
Jancsák János		5 locs	12 locs				jobbágy 1 fő
Jancsák Miklós							1/2 telék szőlő
István János	szőlő	9,5 locs	1,5 locs		szőlő méh (2) szőlő (4)		
Biro András						1/2 telék	1 telék szőlő (2)
Kutas Péter	12 kéve tavaszi: 1 kéve	13 locs	13 locs			1/2 telék 1 fő	jobbágy szőlő (2)
Kutas György				szőlő	méh (4) szőlő (5)	1/2 telék 1 fő 1 fő	jobbágy 1 fő